

वेदश्चक्षुः सनातनम् ॥

* वामन सामवेदः *

अथ भगवत्पाद अष्टोत्तर श्रीगुरु रामानन्द पादारविन्द
चंचरिक चेतसा श्रीमदुदासीनवेददर्शनाचार्य-
स्वामिगंगेश्वरानन्देन निर्मितं-रामभाष्यं
गुर्जरभाषानुवादसहितम् ॥

R 11 36

प्रकाशक. —

टकर केशवलाल रणछोडदास.

जमालपुर; सालवीनो पोल.

अमदावाद.

सर्वे ह्यहं कतनि स्वाधिन.

आवृत्ति १]

नङ्कल १०००

मार्ग १९८७

मुद्रण स्थान — 'इत्कृष्ट मुद्रणालय'

मुद्रकः—पुष्पोत्तमदास शंकरदाम पटेल.

गांधीराड पुल प से— अमदावाद.

स्वाध्यायो वै ब्रह्मयज्ञः॥

वेदानां सामवेदोऽस्मि ॥

अपहंतपाप्मा हि स्वाध्यायः ॥

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીરાગિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૮૧૭

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ વામન આગલે

વિષય ૫૪૩:૯

* वामन सामवेदः *

अथ भगवत्पाद अष्टोत्तर श्रीगुरु रामानन्द पादारविन्द
चंचरिक चेतसा श्रीमदुदासीनवेददर्शनाचार्य-
स्वामिगंगेश्वरानन्देन निर्मितं रामभाष्यं
गुर्जरभाषानुवादसहितम् ॥

—ॐ—

प्रकाशकः—

ठक्कर केशवलाल रणछोडदास.

जमालपुर; साळवीनी पोळ,

अमदावाद.

आवृत्ति १]

नकल १०००

[संवत् १९८७]

मुद्रण स्थानः—“उत्कृष्ट मुद्रणालय”

मुद्रकः—पुष्पोत्तमदास शंकरदास पटेल.

गांधीरोड पूल पासे—अमदावाद.

भारत विभाषा संशोधन
संस्थान
भारत विभाषा संशोधन-संस्थान
मन्त्राचरण.

॥ १ ॥

हंसात्त हंस विज्ञानं हंसं हंस विदुत्तमम् ।
हंस मानस सद्भंसं कुमारं वैधसं भजे ॥ १ ॥

यतिं श्री शशिननौमि ।
भूतिभूषितगात्रकम् ॥
विश्व विश्रुतमहिमानं ।
विश्वभावोद्भवं भवम् ॥ २ ॥

रामानन्दं गुरुं नत्वा देवाँश्च वेदविश्रुतान् ।
पञ्च हेरम्बवैकुण्ठ शक्तिशङ्करभास्करान् ॥ ३ ॥

योगोपासन भूयिष्ठमृजुप्रज्ञावतांकुते ।
वामन सामवेदीयं “रामभाष्यं” वितन्यते ॥ ४ ॥

પ્રસ્તાવના.

૧. વેદમાં આધિભૌતિક, આધિદૈવિક અને અધ્યાત્મિક ત્રણ ભાવો છે. આધિભૌતિક સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે તેવો હોવાથી તેનો વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો નથી. અધ્યાત્મિક, કર્મ અનુષ્ઠાન પછીથી ચિત્તશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કર્યા પછીથી આપોઆપ પ્રતીત થઈ આવે છે તેથી તે ભાવ પણ વિસ્તારપૂર્વક હજી સુધી લાખ્યકારોથી ચર્ચવામાં આવેલો નથી, ને હજી સુધીમાં મળી આવતાં લાખ્યોમાં અને ખાસ કરીને શ્રેષ્ઠ એવા સાયણ આચાર્યના લાખ્યમાં પણ આધિદૈવિકભાવનું વિવેચન મળી આવે છે. ત્રણે ભાવમાં હજી સુધીમાં ચિત્તશુદ્ધિના સાધનરૂપ કર્મ ને તેના અનુષ્ઠાનને માટે આકર્ષક આધિદૈવિક ભાવ પ્રતીત થાય છે, વેદનો મહિમા તે જ છે કે તે ત્રણે ભાવ તેમાં સંપૂર્ણ રીતે સંબંધ છે.

૨. “વેદોનાં સામવેદોડસ્મિ” સામવેદ ભગવાનનું સ્વરૂપ છે. સામવેદમાં ગાયન પ્રધાન, ઋગ્વેદના ઘણાખરા મંત્રો લેવામાં આવેલા છે તે તમામ બાદ કરતાં અસલ સામવેદમાં કુલ ૭૫ મંત્ર રહે છે. તે અસલ સામવેદ જ છે, બાકી હાલ મળી આવતી સામવેદ સંહિતામાં ઋગ્વેદના મંત્રો આવે છે તે તમામ નીકળી જાય છે. સામવેદમાં, પૂર્વાચિકમાં ૬ અને ઊત્તરાચિકમાં નવ એમ કુલ ૧૫ પ્રપાઠક આવે છે. પૂર્વાચિકના છટ્ટામાં અને ઊત્તરાચિકના ૧-૨-૬ પ્રપાઠકમાં સામવેદનો એક પણ મંત્ર આવતો નથી તેથી સામવેદના બાકીના ૧૧ પ્રપાઠકોમાંથી કેવળ સામના જ મંત્રો જુદા પાડવાથી હાલનું “વામન સામવેદ”નું સ્વરૂપ મળી આવે છે.

૩. કર્માનુષ્ઠાનથી ચિત્તશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી, આધિદૈવિક ભાવમાંથી આગળ વધતાં આધ્યાત્મિકભાવ આ વામન સામવેદમાંથી કેવી સુંદર

રીતે ફલિતાર્થ થાય છે. તે વેદર્શનાચાર્ય ઉદાસીન સ્વામી શ્રી ગંગે-
શ્વરનન્દજીએ પોતાના રામભાષ્યમાં બતાવી આપ્યું છે. સ્વામીશ્રીનું
રામભાષ્ય તે વામન સામવેદમાંના આધ્યાત્મિક માર્ગમાં જીજ્ઞાસુઓને
પ્રેરનાર છે. ને વેદ, લૌકિક અને પારલૌકિક સર્વ સુખ આપી
આત્માને શાંતિ આપનાર છે, સનાતન ચક્ર, વેદ જાંડી આધ્યાત્મિક
દષ્ટિ કેવી રીતથી આપે છે તે આ રામભાષ્યમાં સ્વામીજી સર્વ
શ્રેષ્ઠ રીતે આપણને સમજાવે છે. કર્મ—યજ્ઞના ગાયન સાથે ભક્તિ
પ્રધાન સામવેદમાં ઉચ્ચજ્ઞાનની પ્રતિતી કરાવી, વેદમાં જ્ઞાન—કર્મ—
ભક્તિનો સમન્વય—સ્વામીશ્રી સિદ્ધ કરી આપે છે.

૪. સ્વામીશ્રીએ આ ભાષ્ય પ્રસિદ્ધ કરતી વખતે કરેલી શિર-
સાવંધ આજ્ઞાનુસાર અનુવાદ ગુજરાતી ભાષામાં કરી આ પુસ્તકમાં
સાથે સાથે જ જોડવામાં આવ્યો છે. મૂળ ભાષ્યનો ભાવ ભાષા-
તરમાં કાયમ રહે તેવી રીતે જિતારવાનો પ્રયાસ કર્યો છે; તેમાં
ત્રુટીઓ જાણાય તો તે માટે સુઝ વાંચકો ક્ષમા આપશે. અસલ
ભાષ્ય જ સુંદરને સરલ હોઈ તેમાં વિશેષ ભાવાર્થ કાઢવા જેવું
રહેતું જ નથી. આધ્યાત્મિકભાવ પ્રધાન ભાષ્યના વિચારોની ઉત્તતતા
તે સ્વામીશ્રીની અગ્રમેય શક્તિનું પરિણામ છે.

૫. પુસ્તકને છાપખાનામાંથી બહાર લાવવામાં કરવી પડેલી
ઉતાવળથી રહી ગયેલ છપામણીના દોષોને માટે ક્ષમા કરશે જ.

શાહપુર ગોળરીઆની પોળ,

અમદાવાદ

૨૦-૨-૧૯૩૧

}
}

સ્વામીશ્રીની આજ્ઞાથી

અનુવાદક,

હરિશંકર લ. ત્રિવેદી

- १ भगवत्पाद १०८ श्रीगुरु रामानन्दजी महाराज
- २ स्वामी महेश्वरानन्दजी
- ३ वेददर्शनाचार्य रामभाष्यनिर्माता. श्रीमदुदासीन स्वामी
श्री गङ्गेश्वरानन्दजी (मण्डलेश्वर).

वामन सामवेदः

अग्ने ! विवस्वदाभरास्मभ्यमृतयेमहे ।

देवो ह्यसि नो दृशे ॥१॥

प्र १. अ १. द १. मं १०.

(विवस्वत्) विवसन् विवः विविधनिवासः तद् विद्यते यस्मिन् इति विवस्वत् विविधवासनिमित्तं कर्म । (आभर) आहर संपादय किमर्थम् (अस्मभ्यं) अस्माकं (महे, महते (मृतये) रक्षणाय अपि वा संबोधय विशेषणं विवस्वदिति विविध निवसहेतोः । (अस्मभ्यं) अस्मानुद्धर्तुं (आह्वर) अभिस्वमाहर, स्वाभिमुखीकुरु । (हि) यस्मात् (नो) अस्माकं, त्वं अस्माकं दिवोऽसि, आराध्यो भवसि । भगवन् ! अस्मभ्यं स्वाभक्तिं वितरेति यावत् । तत् प्रयोजनमाह (दृशे) इति द्रष्टुं भवत्साक्षात्काराय, अनेन भगवत्साक्षात् तस्य भक्त्यैक माध्यत्वं दर्शितम् ॥१०॥

अयि अग्निदेव ! विविध प्रकारनां निवास स्थानवाणुं कर्म संपादन करो. जेथी अभने मोटुं रक्षणु भजे, अभारा उद्धारने मोटे अभारी प्रत्यक्ष ते कर्म लावो; कारणु के आप अभारा आराध्य देव छो, अने ते लक्षित रूपी कर्मथी अभो आपनो साक्षात्कार करीये.

आजुहोता हविषा मर्जयध्वं निहोतारं गृहपतिं दधिध्वम् ।

इडस्पदे नमसा रातहव्यं सपर्यता यजतम्पस्त्यानाम् ॥२॥

प्र १. अ २. द ७. मं १.

भो भक्ताः । यूयम् (आजुहोता) आह्वयत् (हविषा) भक्त्युपहतेनान्नादिना (मर्जयध्वम्) मण्डयध्वम् उकारस्य जकारशब्दान्दसः प्रसादयध्वमिति यावत् यद्वा (हविषा) निष्कामकर्मणा (मर्जयध्वं) अन्तःकरणं क्षालयध्वम् “मृजू शुद्धौ णिनि लोटिरूपम्” वृद्धयभावशब्दान्दसः ।

(होतारं) सर्वेषामत्तारम् “यस्यब्रह्म च क्षत्रं च उभे भवत ओदनाः” इति श्रुतेः । अथवा (होतारं) दातारं भक्ताभिलषितानां, जुहोतिरत्र दानसामान्ये वर्तते (गृहपतिं) गृहं ब्रह्माण्डाख्यं तस्य पतिं पालकं परमात्मानं माम् (इडस्पदे) ईडयतेस्तूयते इति ईड् तस्य-स्तुत्यस्यमम पदं स्थानं हृदयं एष म आत्माऽन्तर्हृदयइति श्रुतेः, तत्र (निदधिध्वम्) स्थापयत ध्यायत किञ्च (रातहव्यम्) हृयते दीयते यत् तद्वयं भगवते समर्प्यमाणं वस्तुजातं रातं दत्तं यस्मै तत्तथोक्तं विविधवस्तु प्रदानेन प्रसादितम् (पस्त्यानाम्) गृहाणां प्रशस्ति धाम्नां पूजनीयानां मध्ये (यजतं) यष्टव्यं पूजनीयं भगवन्तं मां (नमसा) नमनादिना (सपर्यत) पुष्पादिभिरर्चत, पस्त्यशब्दः पतेः वयचि पृषो-दराद्विवात् सकारागमे साधुः, पतन्ति प्रविशन्ति जना अस्मिन् तत् पस्त्यं गृहमिति देवराजः ॥१॥

हे लङ्कत जने! लङ्कितथी अर्पण करोवा अन्न विगेरेना अलिहानथी तमे मने प्रसन्न करो अगर तो निष्काम कर्मथी तमारां अंतःकरणेने शुद्ध करो सर्वानुं लक्षणे करनार, अगर लङ्कतोनी धृष्ट्याओ पूरणे करनार अह्मांउपी गृहना पति (पालक) परमात्मा ओवा मने, तमारा हृदयमां स्थापो. ओटले डे भारु ध्यान धरो. सर्व द्रव्यां जेने अर्पाय छे तेरा, सर्व पूजनीयोमां पूज्य भगवानने, मने, नमस्कारादिथी तमे पूजे.

वित्त्वदापो न पर्वतस्य पृष्ठादुक्थेभिरग्ने जनयन्तदेवाः ।

तं त्वागिरः सुष्टुतयो वाजयन्त्याजिन्नगिर्ववाहो जिग्युरश्वा ॥३॥

प्र १. अ २. द ७. मं ६.

(अग्ने) सर्वाग्रणीः सर्वेषांनियामक परमात्मन् ! (त्वत्) त्वत्तः प्राप्तैरितिशेषः-(उक्थेभिः) उक्थेः स्तोत्रैः योगस्तावकैर्मन्त्रविशेषैः स्वाध्याययज्ञैर्वा (देवाः) देवतुल्याः वेदावगतयोगमार्गपरा विद्वांसः (त्वा) त्वां (व्यजनयंत) विजनयन्ति नित्यस्योत्पादासम्भवात् प्रादुर्भावयन्ति

પ્રાદુર્ભૂતં ભવન્તે પશ્યન્તિ ચ તત્ર દૃષ્ટાન્તઃ (પર્વતસ્ય) મેઘસ્ય ગિરેર્વા
 (પૃષ્ઠાત્) ઉપશિભાગાત્ પતન્તિ ઇતિ શેષઃ (આપોન) આપો જલାନિ યથા
 વિદ્યુતં જનયન્તિ પ્રકટયન્તિ અપિ ચ (ગિર્વવાહઃ) ગીર્મિઃ વાગ્મિઃ પ્ર-
 શંસામયિભિર્વહનીય પ્રાપ્તવ્ય ભગવન્ ! (તં) ભક્તવત્સલતયા યોગિજનદ્રષ્ટવ્ય
 તયા ચ પ્રસિદ્ધમ્ (ત્વા) ત્વાં ભક્તા યોગિનો વા (વાજયન્તિ) વલિન્
 સંપાદયન્તિ ભક્તૈર્યોગિભિર્વા અનિશમારાધિતસ્ત્વં ત્રિચિત્રાણિ કર્તવ્યાનિ વિદ-
 ધાતિ યેન તવ બલં લોકે પ્રખ્યાયતે સર્વદા સર્વશક્તિમતો ભવતઃ શક્તિપ્ર-
 ક્યાપનમેવ વલિત્વસમ્પ્રાદનમ્ ન ચાન્યાદૃશં તદિહ સમ્ભવતિ અપિ વા
 (દ્વાહ્યપ્રાપ્તિઃ) અન્નં કુર્વન્તિ તત્કરણં ચ તદ્દસાસ્વાદવત્ ભગવન્નિરતિશયા
 નન્દાસ્વાદનં, અન્નમિચ્છન્તિ વા યથાક્ષુધાતુરા અનિમિષલોચનાઃ સપ્તૃદ્ધમન્નમવ
 લોકયન્તિ તથા ત્વાં સોત્કળ્ઠાઃ પશ્યન્તિ તત્ર કારણમાહ (સુષ્ટુતયઃ)
 શોભનાસ્તવ રૂપાઃ (ગિરઃ) વર્ચાસિ (જિગ્યુઃ) જયન્તિ-આત્મસાત્કુર્વન્તિ
 અત્ર નિર્દર્શનમ્ (અશ્વા આર્જિ ન) યથા સુશિક્ષિતા હયા યુદ્ધં
 જયન્તિ તથંત્યર્થ ॥૬॥

હે સર્વ નિયામક અગ્રણી અગ્નિ દેવ ! આપનાથી પ્રેરાયેલાં
 સ્તોત્રોત્તરે એટલે યોગના મંત્રો અગર સ્વાધ્યાય મંત્રોત્તરે,
 વેદથી જતાવેલા યોગમાર્ગમાં તત્પર, દેવ તુલ્ય વિદ્વાન પુરૂષો આપને
 પ્રગટ થયેલા નિહાળે છે; જેવી રીતે પર્વતપરથી પડતું પાણી વિઝ
 ણીને પ્રગટ થયેલી નીહાળે છે તેવી રીતથી; ઉપરાંત વાણીથી પ્રાપ્ત
 કરવા યોગ્ય ભગવન્ આપને યોગીઓ તથા ભક્તો પ્રાપ્ત કરે છે.
 જેમ સુશિક્ષિત ધોડાઓ પોતાના કૌશલ્યથી લડાઈમાં જ્ય મેળવે છે
 તેમ યોગીઓ અને ભક્તો સુંદર અને મનોહર સ્તુતિ વચનોથી
 આપને જીતીલઈ, સ્વાધીન કરે છે,

ભૂખ્યા માણસો જેવી રીતે એક મીંટથી ઈચ્છાપૂર્વક અન્ન
 તરફ જુએ છે તેવીજ રીતે ભક્તો અને યોગીઓ આપના તરફ
 જુએ છે.

યદિ વીરો અનુષ્યાદગ્નિમિન્ધીત મર્ત્યઃ ।

આજુહ્વદ્વ્યમાનુષક્ શર્મ ભક્ષીત દૈવ્યમ્ ॥૪॥

પ્ર ૧. અ ૨. દ ૧. મં ૨.

(મર્ત્યઃ) મનુષ્યઃ (વીરઃ) વીર્યવાન્ યમનિયમાદ્યષ્ટાઙ્ગાનુષ્ઠાનલબ્ધ સામર્થ્યઃ સન્ (યદિ) ચેત્ (અગ્નિમ્) યોગાગ્નિમ્ (મિન્ધીત) દીપયેત્, ચિરમનિશં સત્કારપુરઃસરં યોગમાસેવેત તથા ચ પાતજ્જલં સૂત્રં “દીર્ઘ-કાલ નૈરન્તર્યં સત્કારાસેવિતો દૃઢભૂમિરિતિ” દૃઢેન સતત્ યોગાભ્યાસેન મર્દ્દશનપરિપન્થિ ક્ષિપ્તાદિચિત્તવૃત્તિસન્દોહં નિરુન્ધીત કિં કુર્વન્ (હૃવ્યમ્) હ્રાંતવ્યં સ્વાત્માનં મયિ ભગવતિ દેદીપ્યમાનસ્વરૂપે (આજુહ્વત્) આભિમુહ્યેન હોમં કુર્વન્ પ્રવિલાપયન્ સ્વાત્માનં મદભેદં નયન્ જીવ બ્રહ્મણારૈક્યં ચિન્તયન્ તદા (અનુષ્યાત્) અનુભવેત માં સાક્ષાત્કુર્વીત તતઃ (દૈવ્યમ્) દેવસ્યમમાત્મભૂતં (શર્મ) સુખં (આનુષક્) અનુશક્તં વ્યદ્દચ્છેદવર્જિતં યથા સ્યાત્ તથા (ભક્ષીત્) ભજેત્-સેવેત અપુનરા વૃત્યપરપર્યાયાં બ્રહ્મસાક્ષાત્કારૈકલભ્યાં નિરતિશયાનન્દાવાપ્તિલક્ષણાં મુક્તિ લભેત (આનુષક્) અનુશક્તં અનુપૂર્વાત્ સજ્જસજ્ઞે ભવાદિ પરસ્મૈપદિ ઇત્દસ્માત્ક્રિપ્યનિર્દિતામિતિ ન લોપઃ અનાંરાકારદચ્છાન્દસઃ ઇતિ દેવરાજઃ

વીર્યવાન્ મનુષ્ય જે યોગ અગ્નિને પ્રકટ કરે ને હૃવ્યને હોમે તો દૈવી સુખને અવિચ્છિન્ન રીતે અનુભવે ને ભોગવે. યમ નિયમાદિ આઠ અનુષ્ઠાનોથી પ્રાપ્ત કરેલ સામર્થ્યવાન પુરૂષ યોગરૂપી અગ્નિની રાત્રિ દિવસ સત્કાર પૂર્વક સેવા કરે તથા પોતાના આત્માને દેદી-પ્યમાન મારા સ્વરૂપમાં હોમીદે-વિલીન કરે-જીવ પ્રહ્મનું એકયજ્ઞ ચિંતવે તો દેવનું માનામાં આત્મ સમર્પણનું સુખ કાંઈ પણ ભંગ પડ્યા વિનાનું પ્રાપ્ત કરે છે.

જન્મ મરણના અંતવાળી, પ્રહ્મ સાક્ષાત્કારથી મળી શકે તેવી, ને અત્યંત આનંદ પ્રાપ્તિ જેનું લક્ષણ છે એવી મુક્તિને પામે છે.

જાતઃ પરેણધર્મણા યત્સવૃદ્ધિઃ સહાભુવઃ ।

પિતાયત્કશ્યપસ્યાગ્નિઃ શ્રદ્ધા માતા મનુઃ કવિઃ ॥૫॥

પ્ર ૧. અ ૨. દ ૯. મં ૧૦.

હે અગ્ને ! (પરેણ) સર્વોત્કૃષ્ટેન (ધર્મણા) ધર્મમેધેન મેઘ શબ્દોડત્ર
 વિનાપિ પ્રત્યયં પૂર્વોત્તર પદયો લોપો વા વાચ્યઃ, ઇતિ વચ્ચેન સત્યાભામેતિ
 વલ્લુપ્તો દ્રશ્યઃ યોગાભ્યાસલબ્ધધર્મમેધઃસમાધિનેતિ યાવત્ (જાતઃ)
 પ્રાદુર્ભૂતોડસિ. પ્રાદુર્ભૂય ભક્તજનદૃષ્ટિપથં વ્રજન્તિ અપિ ચ (યત્) યસ્ત્વમ્
 સહવર્તન્તે ભગવદારાધને તે સવૃતસ્તૈઃ (સવૃદ્ધિઃ) ભવદુપાસકૈઃ (સહ)
 સાર્ધં (અભુવઃ) અભવઃ ગુણાભાવશ્ચાન્દ્રસઃ ભવસિ વર્તસે સ્વભક્તાનાં સન્માર્ગ
 પ્રવર્ષકોડકપટમહાચરશ્ચ ત્વમેવેતિ ભાવઃ ધર્મમેધં વિશતષ્ઠિ (યત્) યસ્ય
 (અગ્નિઃ) અગ્નેઃ તત્સદશસ્યાવિદ્યા ધ્વાન્તાપહારકસ્ય ઋતમ્ભરાયાઃ પ્રજ્ઞાયા
 ઉત્પાદદ્વારેણ હસ્તન્યસ્તવિલ્વાયિતપમસ્તવસ્તુજાતસ્ય (કશ્યપસ્ય)
 કશ્યપઃ કશનં કશા શામનં તામર્હન્તિ તે કશ્યાસ્ત્રાડનીયા યત્નેન રોધવ્યાઃ
 કામાદયસ્તાન્પાયયતિ શોષયતિ નાશયતીતિ કશ્યપઃ વૈરાગ્યોપેતોડભ્યાસઃ
 કશ્યોપપદાત્પૈ શોષણ ઇત્યસ્માત્કર્તરિ કઃ (પિતા) જનકઃધર્મમેધો દ્વિ
 વૈરાગ્યસહકૃતેનાભ્યામેન જન્યતે તતસ્તસ્ય તત્પિતૃત્વં (શ્રદ્ધા) યોગશાસ્ત્રો
 પદિદ્રેષુ મનઃ પ્રતીતિર્વિશ્વાસઃડપર પર્યાયા ।

(માતા) જનની તામન્તરેણ તદનુત્પત્તેઃ (મનુઃ) મનુરિવ સર્વોત્તમઃ
 (કવિઃ) ક્રાન્તદર્શી મર્થાર્થદર્શક ઇતિ ।

હે અગ્નિ દેવ ! સર્વોત્કૃષ્ટ ધર્મમેધ સમાધિની સાથે આપ ઉત્પન્ન
 થયા છો એવા આપના કશ્યપ પિતા છે શ્રદ્ધામાતા છે અને મનુ
 સર્વાર્થ દર્શક કરી છે.

યોગાભ્યાસથી પ્રાપ્ત ધર્મમેધ સમાધિ સાથે લકતજનની નજરે
 આવો છો ને પોતાના લકતોને સારો માર્ગ બતાવો છો, જે યોગા-
 ગ્નિના પિતા કામ આદિને શોષણ કરનાર વૈરાગ્ય યુક્ત અભ્યાસરૂપી

કચ્ચ છે. પિતા એટલે જનક, ધર્મમેધ વૈરાગ્ય સાથેના અભ્યાસથી ઉત્પન્ન થાય છે, યોગશાસ્ત્રના ઉપદેશોમાં મનના વિશ્વાસ રૂપી શ્રદ્ધા અગ્નિની માતા છે, આ સિવાય તેની ઉત્પત્તિ થતી નથી મનુ માફક સર્વોત્તમ સર્વોર્થદર્શક છે.

સોમં રાજાનં વરુણમગ્નિમન્વારભામહે ।

આદિત્યં વિષ્ણું સૂર્યં બ્રહ્માણં ચ બૃહસ્પતિમ્ ॥૬॥

પ્ર ૧. અ. ૨. દ ૧૦. મં ૧.

હે પરનાત્મન્ (સોમં) ઉમાસહિતં માયાશબલં ચંદ્રવચ્છાન્તં વા (રાજાનં) દીપ્યમાનં સ્વપ્રકાશં સર્વશાસકં (વરુણં) સર્વપાપનિવર્તકં સમ્ભજનીયં વા (અગ્નિં) અગ્નિર્ણી મુખ્યં (આદિત્યં) સર્વેષાં ગ્રહીતારમત્તારં વા “અત્તાચરાચર ગ્રહણાદિતિહિ વ્યાસ સત્રમ્” (વિષ્ણું) સર્વાનુસ્યૂતં પરિપૂર્ણં વ્યાપકં (સૂર્યં) સર્વ પ્રેરકં આકાશગામિનં વા કૈમુતકન્યાયેન સર્વગં યો હિ ગગને વિચરતિ તસ્ય પૃથિવ્યાં પાતાલે વા વિચરણે કઃ ક્લેશઃ (બ્રહ્માણં) બૃહન્તં મહાન્તં (બૃહસ્પતિં) બૃહતી વાગ્વેદવિદ્યા તસ્યાઃ પતિઃ સ્વામી તં ચ “વાગ્વે બૃહતીતિચ છાન્દોગ્યશ્રુતિઃ” (અન્વારભામહે) અભ્યર્ચયામહે ।

ઇન્દ્રમિત્રં વરુણમગ્નિમાહુ રિતિ મન્ત્રોક્ત રીત્યા ચન્દ્રાદિ રૂપેણાઽવતિષ્ઠમાનમિતિ વા અતએવ સાયનકૃગ્વેદમૂમિકાયાં તસ્માદ્વજ્ઞાદિતિ મન્ત્રસ્થં સર્વહુત્પદસ્ય સર્વેરિન્દ્રાદિયાજિમિસ્તેષુ તેષુ યજ્ઞેષુ પરમેશ્વર એવેન્દ્રાદિ રૂપેણ આદૃયતે અતઃ સ સર્વ હુદિત્યર્થમાહ, અભ્યર્ચના પ્રકારથેત્યં ભગવન્દર્શય દયનીયેષુ દયાં ભવાનેવાઽકારણબન્ધુઃ સર્વેષાં કો ન જાનીતે ! ભવતો ભક્તવાસલતાં વા, વયં ચ ભવતઃ પરમ પાવનાનાદેશાન્પરિપાલયન્તઃ શક્તિમાં ધર્મમેધસમાર્થિ લબ્ધું યેન પરમપાવનં ભવદ્દર્શનં સ્યાતસ્યાચ્ચકૃત્કૃત્યાનામસ્માકં સર્વસંસૃતિ બન્ધવિનિર્મોક્ષઃ ।

હે પરમાત્મન્, માયા સહિત પ્રકાશમાન, સર્વ પાપ નાશ કરનાર વરુણ, અગ્નિર્ણી અગ્નિદેવ, સર્વને ગ્રહણ કરનાર આદિત્ય, સર્વ વ્યાપક વિષ્ણુ, સર્વ પ્રેરક સૂર્ય, વાગ્વેદ વિદ્યાના સ્વામી બ્રહ્મા, આપની

અમો પ્રાર્થના કરીએ છીએ. ધર્મભેદ સમાધિ કે જોનાવડે આપનાં પરમપાવન દર્શન થઈ શકે; અમો કૃતકૃત્ય થઈએ તથા અમારો આ સંસારથી મોક્ષ થાય તે સમાધિને પ્રાપ્ત કરવા, આપનાં વિવિધ રૂપોની પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

इत एत उदारुहन् दिवः पृष्ठान्यारुहन् ।

प्रभूर्जयो यथा पथो द्यामङ्गिरसो ययुः ॥७॥

પ્ર ૧. અ ૨. દ ૧૦. મં ૨.

મો મનુષ્યા: (પતે) મદનુગા: મન્નિદેશપાલકા: (ઇત:) અસ્મિન્મૂલોકે (ઉત) ઉત્કૃષ્ટ સર્વોચ્ચપદં (આરુહન્) આરોહન્તિ પ્રાપ્નુવન્તિ જીવન્તિ इति શેષ: । પ્રેત્ય ચ (દિવ:) ધુલોકસ્ય (પૃષ્ઠાનિ) લક્ષણયા પૃષ્ઠવદુદ્ધિતૃતાનિ શિખરાણિ યાનિ શાન્તાનિ સુખમયાનિ વ્રહ્મલોકનામ્ના ચ કથિતાનિ તાનિ (આરુહન્) વ્યાખ્યાતં ॥ તત્ર નિર્દર્શનં (યથા) (જય:) જયતિ ભૂમણ્ડલં વશીકરોતિ જયશ્ચિલોકી વિજેત: (પ્રભુ:) કશ્ચિદતુલપ્રતાપ: સમ્રાટ્ દૈર્ઘ્યછાન્દસમ્(પથ:) સુપથ: શોભન માર્ગાન્વિશાલાન્ નગરવિશેષાનાત્મસાત્કુરુતે તદ્વત્, ઔપસંદ્ધરતિ (અઙ્ગિરસ:) અઙ્ગિરં સર્વપ્રધાનં માં રસયન્તિ આસ્વાદયન્તિ સાનુરાગં ચિન્તયન્તિ તે અઙ્ગિરસો મયિ પ્રીતિમન્તો મદ્ગત્તા: (દ્યામ્) ઉપલક્ષણમેતત્ ભુવોપિ તથા ચ મૂલોકં ધુલોકં ચ (પ્રયયુ:) પ્રયાન્તિ પ્રકૃષ્ટા: સન્ત: પ્રાપ્નુવન્તિ । ભુવિદિવિ ચ સર્વોચ્ચં પદં સમાસાદયન્તીયર્થ: । (ભૂર્જય:) નિષ્કામકર્માનુષ્ઠાનેન ચેતો મલાનાં રાગાદીનાં પક્તારો લક્ષણયા નાશયિતર: પરિપક્વં હિ નશ્યતિ મૃજ્જતે: પાકકર્મણ: ઇન્પ્રત્યયં રોપધયો રમ્યકારસ્યૂકારસ્છાન્દસ:

હે મનુષ્યો! જેવી રીતે ત્રિલોકી વિજેતા અતુલ પ્રભાવવાળો સમ્રાટ્ ઉચ્ચપદ પામે છે તેવી રીતે આ મારા વિષે પ્રીતિવાળા મારા ભક્તો, આ લોકમાં ઉત્કૃષ્ટ પદ પ્રાપ્ત કરે છે ને સ્વર્ગમાં પણ ઉચ્ચ સ્થાન પામે છે. નિષ્કામ કર્મ કરવાથી ચિત્તના રાગાદિ ભલેના નાશ

करना२, पृथ्वी अने स्वर्गमां उच्यस्थान ओठवे शान्त सुपवाणा
अक्षलो३ नाभथी ओणआता स्थानने प्राप्त करे छे.

राये अग्ने ! महेत्वा दानाय समिधीमहि ।

ईडिष्वा हि महेष्टपं द्यावा होत्राय पृथिवी ॥८॥

प्र १. अ २. द १०. मं ३. जीवोक्तिः

(अग्ने) भुवि वह्नि रूपेणावतिष्ठमान परमात्मन् एक एव जगदीश्वरो
दिवि सूर्या अन्तरिक्षे वायुरिन्द्रो वा भुवि अग्निर्भूत्वाऽवतिष्ठते ॥ तिष्ठो
देवता अग्निर्वायुरादित्यस्तत्राग्नि पृथिवी स्थानो वायुर्वेन्द्रोऽन्तरिक्षस्थान
आदित्यो युस्थान इति निरुक्तम्. इन्द्रं मित्रं वरुणमग्निमाहुरथो दिव्यः
स सुपर्णो गरुत्मान् एकं सद्रिप्रा बहुधा वदन्त्यग्निं यममातरिश्चानमाहुरिति
च मंत्रवर्णः, तयोरालोचनया सर्वदेवात्मा परमात्मेति निश्चीयते स एव
पृथिव्यादि स्थानोपाधि भेदेनाभ्यादि देवभावं भजते तस्मात्सर्वत्राभ्यादि
पदानां तत्तद्देव रूपेण तेषु तेषु स्थानेष्वस्थितः परमात्मैव वाच्यः यथा
भूयांसो जना व्यष्टयभिप्रायेण नराः समष्टयभिप्रायेण राष्ट्रमिति च व्यव-
ह्रियन्ते यथा वा व्यष्टयाविश्व तैजस्प्राज्ञाः समष्टया विराड् हिरण्यगर्भेश्वराः, अपि
वा भूयांसस्तरवो व्यष्ट्या वृक्षा इति समष्ट्या वनमिति च व्यपदिश्यते तथैक
एव परमात्मा व्यष्ट्याभ्यादयो देवा इति समष्ट्येश्वर इति च विज्ञायते स्पष्टि-
कृतश्चाऽयमर्थो तत्रैतन्नराष्ट्रमिवेति ब्रुवता यासकेन तत्र परमात्मनि
एतदेतादृशमभ्यादिवचनं नर राष्ट्रमिव नरा राष्ट्रमिति यथा व्यव-
हारस्तद्वदित्यर्थः वितरस्तु निरुक्तादेवावसेयः । (महे) महते (राये)
धनाय (त्वा) त्वाम् अभ्यायाम इति शेषः अपि च (दानाय) निरुक्त
धनस्य ज्ञानलक्षणस्य मोक्षरूपस्य वा वितरणाय (समिधीमहि) त्वां
दीपयामहे सावधानं कुर्मः सूचयामहे विबोधयामहे (हि) निश्चितं (वृषन्)
मनोर्थानां वर्षक स्वाभिलषित् प्रद त्वं (ईडिष्वा) अस्मान्स्तुहि निर्गु-
णस्य स्तुतेरसंभवान्स्तुतियोग्यान् भगवद्भक्त्यादीन् सद्गुणानस्मासु धेहि । अनु-
गृहाण वितरास्मभ्यं स्वभक्तिं येन वयं समस्तसद्गुणभाजनतां ब्रजेम
भक्तो हि समस्तसद्गुणभाजनं, किमर्थं ? (द्यावा पृथिवी) दिवः

પૃથિવ્યાશ્ચ સંબંધિને (મહે) મહતે (હોત્રાય) હવનં હોત્રમ્, એતચ્ચોપ-
લક્ષણં યજ્ઞદાનયોઃ । એવં ચ હોત્રાય હવનયજનદાનાદિસાધ્યાય સ્વર્ગાય
યન્ન દુઃખેન સંભિન્નમિત્યાદિ લક્ષણલક્ષિતાય નિરતિશયમુખવિશેષાય
કૃપથા અસ્માન્સ્વભક્તાન્વિધાય દાનાદિલભ્યં ભુવિ દિવિ ચ યત્સુખં સર્વો
ત્તમં તદ્દેહીતિ સરલાર્થઃ । ભક્ત્યાતદપિ લભ્યતે યદ્ યજ્ઞદાનાદિભિરશક્ય
સંપાદમ્ યદેવં તદા કૈવલ્યાયજ્ઞાદિ લભ્યસ્ય મુખવિશેષસ્યાવાપ્તૌ તસ્મા-
દ્ભક્તિર્યાચ્યતે

હે અગ્નિદેવ ! જ્ઞાન લક્ષણવાળા, મોક્ષ સ્વરૂપી, મોટા ધનને
પ્રાપ્ત કરવા માટે આપને પ્રગટ કરીએ છીએ. હે મનોરથાને વર્ષા-
વનાર ! અમારા ઉપર, ભગવદ્ ભક્તિ વિગેરે સદ્ગુણોનો અનુગ્રહ
કરો. પૃથ્વી અને સ્વર્ગ સંબંધી મહાન યજ્ઞ સાડ આપને ભજીએ છીએ.

તા. ક. આકાશમાં સૂર્ય, અંતરિક્ષમાં વાયુ ને પૃથ્વીમાં
અગ્નિ એ ત્રણ સ્વરૂપમાં પ્રકાશમાન દેવ છે ને તે દરેક પ્રભુનું જ
સ્વરૂપ છે. આંતરરાષ્ટ્ર સ્વરૂપ પ્રભુનું સમષ્ટિરૂપ છે. અમારામાં
આપને માટે ભક્તિ વિકસાવો (વધારો), જેથી અમે સદ્ગુણી
બનીએ; ને તે યતયાગાદિથી અવલગ્ન અને કેવળ ભક્તિથી મુક્ત
નિરતિશય મુખ, અમને આપના ભક્ત બનાવીને આપો.

દ્વિતીયઃ પ્રપાઠકઃ

સોમઃ પૂષા ચ ચેતતુર્વિશ્વાસાં સુક્ષિતીનામ્ ।

દેવત્રા રથ્યોર્હિતા ॥૯॥

પ્ર ૨. અ ૨. દ ૬. મં ૧૦ ર્શોક્તિઃ

અયિ મર્ત્યાઃ । (વિશ્વાસાં) સર્વાસાં (સુક્ષિતીનાં) શોભનાઃ
ક્ષિતયઃ પ્રજાઃ ક્ષિયન્તિ નિવસન્તીતિ વ્યુત્પન્નોઃ “કર્તરિક્તિચ્” તાસાં સર્વેષાં
યુષ્માકં સજ્જનાનામિતિ યાવત્ (સોમઃ) રેવકઃ (પૂષા) સૂર્યઃ પૂરકઃ ।

દ્વિવિધો હિ પ્રાણાયામઃ (ચેતતુઃ) ચેતતાં નિષ્પ્રત્યૂહમાત્મલામં લભેતાં—
 કીદશૌ તાવિત્યાકાંક્ષાયમાહ (દેવત્રા) દેવેષુ સર્વેન્દ્રિયેષુ મધ્યે (રથ્યોઃ)
 રથ્યયોઃ પ્રાણેન્દ્રિય વીથિકયોર્દ્વયોર્નાસા છિદ્રયોઃ વર્તમાન इति શેષઃ (હિતા)
 હિતયોઃ શાન્તિદ્વારયોશ્છિદ્રવિશેષણમેતત્ યદ્વા (હિતા) હિતૌ કલ્યાણ-
 કારિણૌ શાન્તિપ્રદૌ પૂરકરેચકાવિતિ બોધ્યમ્ (રથ્યઃ) રથઃશરીરં તન્ન-
 ભવઃ (અર્હિતા) પ્રશસ્તઃ આરોઢાવેતિ સાયણઃ

હે મનુષ્યો! સોમ (ચંદ્ર) એટલે રેચક, અને પૂષા (સૂર્ય)
 એટલે પૂરક એ બે પ્રકારના પ્રાણાયામોનો નિર્વિધે આત્મલાભ
 મેળવે; તે બન્ને પ્રાણાયામો જે નાસિકાની નળીઓના માર્ગમાં
 રહેલા છે તે સારી પ્રજાઓને હીતાવહ (કલ્યાણકારી) નીવડે.

येते पन्था अधो दिवो येभिर्व्यश्वमैरयः ।

उतश्रोषन्तु नो भुवः ॥१०॥

પ્ર ૨. અ ૩. દ ૮. મં ૨. જીવોક્તિઃ

(યે) ભવદુપદિશ્ઠાઃ (પન્થાઃ) પન્થાનઃ રેચકાદિ પ્રાણાયામમાર્ગાઃ
 (દિવઃ) ઘ્નલોકવત્સર્વોપરિ વર્તમાનસ્ય તત્સ્થાનીયસ્ય વા મૂર્જ્નઃ (અધઃ)
 અધસ્તાત્ નાસાદેશવર્તિનઃ સન્તીતિ શેષઃ (યેભિઃ) યૈઃ (વ્યશ્વમ્) વિશ્વ
 સમસ્તં શાન્ત્યાદિ સુખં (પેરયઃ) ईरयसि कथयसि कर्मफल भांक्तृन्मर्त्या-
 नुपदिशसि (તે) નિર્દિષ્ટ પૂર્વ માર્ગા અસ્માભિર્લભ્યન્તામિતિ શેષઃ (ઉત)
 અપિ (નઃ) અસ્માકં ભવન્તીતિ (ભુવઃ) સન્તતયઃ—શ્રોષન્તુ શ્રદ્ધાપુરઃ સરં
 તાન્માર્ગાન્ શૃણવન્તુ ।

જે માર્ગો ઉપર ને નીચેના છે. ને જેનાથી સુખ થાય છે એમ
 કહો છો. તે અમોને પ્રાપ્ત થાઓ ને તે અમારા બને.

આપે ઉપદેશલા, રેચક વિગેરે પ્રાણાયામના શીર અને નાસિ-
 કાના જે માર્ગો છે અને જેનાથી શાંતિ આદિ સુખ મળતું જણાવે
 છો; તે માર્ગો અમે મેળવીએ અને તે કાયમ માટે અમારા બની રહે-
 તેમજ અમારી સંતતિઓ પણ તે માર્ગો મેળવે.

दोषो आगाद्बृहद्गाय द्युमद्गामन्नाथर्वण ।

स्तुहि देवं सवितारम् ॥११॥

प्र २. अ २. द ९. मं ३. ईशोक्तिः

(बृहद्गाय) बृहतां महतः परमात्मनोममगायस्तोतः । (द्युमन्तम्) दीप्तिमन्तम् मां । गच्छत्यागच्छति इति द्युमद्गामा । तथाविध । (आथर्वण) शत्रु बुद्ध्या कस्यचिदहिंसक । किंवा अथर्वणस्तदुपलक्षितस्य वेद चतुष्टयस्य अयम् भक्तः इत्याथर्वणो वेदभक्तस्तत्सम्बोधने भो आथर्वण वेद भक्त । (दोषः) मत्प्राप्ति निमित्ते प्राणायामे कश्चिद् प्रतिबन्धक (आगात्) आगच्छति चेत्तदा मागलासीः किं तर्हि । (देवं) द्योतमानं मां इश्वरं (स्तुहि) प्रशंस । ततः स विघ्नः सपदि शाम्येत् । अपि वा आथर्वणोऽपत्य आथर्वण ऋषिः स्वात्मानं सम्बोध्य व्रूते । त्वं । बृहत् सर्वोत्तमं । ब्रह्मगाय कोर्तय । द्युमद्गामन् दीप्तागमन । (गाम्) गायक द्युमत्प्रकाशमानं ब्रह्म इति वा । पुनः कर्म विशनष्टि । (सवितारं) सर्वं प्रेरकं । वैयधिकरणेन तद्विशेषणमाह । दोषः दूषयति तमो निवारयति । दुनोत्युपतर्पति वा रक्षांसि । स सविता, आगात् आगच्छति समन्तात् गच्छति जगद्व्याप्नोति स्तुहि इति पुनर्वचनमादरार्थम् ।

हे भट्टान् प्रभुना स्तवनं करनारः प्रकाशमान, वेदभक्तो ! भजे प्राप्तं करवाभां कारुण्यभुतं प्राणायाम आदिभिः कर्तुं पणु विघ्न आवे तो प्रकाशमानं सूर्यं च धृष्टिनी भारी प्रार्थना करो.

यृष्टत=सर्वोत्तम, द्युमत्=प्रकाशमानं अत्र तरङ्ग, दोष=तमः अधकार. =आमी. अधकार इषी अज्ञानना नारा करनार देव ज्ञानइषी सूर्य छे. तेथी ते ज्ञानइष सूर्यनी प्रार्थना अतावे छे.

क इमन्नाहुषीष्वा इन्द्रं सोमस्य तर्पयात् ।

स नो वसून्याभरात् ॥१२॥

प्र २. अ २. द १०. मं ६. जीवोक्तिः

(इमं) योगिप्रत्यक्षं स्वात्मतयाऽपरोक्षं वा (इन्द्रं) परमैश्वर्यं युक्तं परमेश्वरं (सोमस्य) सोमेन भक्तिरसेन वा (नाहुषीषु) नहुषो मनुष्यः तत्सम्बन्धिनीषु मानवीषु प्रजासु मध्ये (कः) पुरुषः (आ) समन्तात् (तर्पयात्) तर्पयति प्रसादयति (स) अशक्य तर्पणः परमात्मा (नः) अस्माकं (वसूनि) समाधि तत्साधनरूपाणि धनानि (आभरात्) आभरत् आहरत् । आहरेत् सम्पादयेदित्यर्थः नहुषा मनुष्याः । नह बन्धने (दि० उ०) औणादिक उस प्रत्ययः नह्यन्ते पूर्वकृतेः कर्मभिः नह्यन्ति वाऽन्यमिति देवराजः

आ योगीश्वराने प्रत्यक्ष, ऐश्वर्य युक्त परमेश्वरने लक्ष्मिश्च सोम रसधी अधी रीते प्रसन्न करना२ मनुष्य दुर्बल छे ते परमात्मा अभारां समाधि संपादनी, साधन इपी धनाने संपादन करे।

तृतीयः प्रपाठकः

सदा व इन्द्रश्चकृषदा उपो नु स सपर्यन् ।

नः देवो वृतः शूर इन्द्रः ॥१३॥

प्र ३. अ १. द १. मं ३. ईशोक्तिः

भो मनुष्या ! (इन्द्रः) देवराजः तदात्मनावस्थितः परमात्मा (सदा) सर्वदा (वः) युष्मान् (आचर्कृषत्) आकृषत् आकुरुते युष्मासु करुणां कर्तुमभिलष्यतीति यावत्—तर्हि को विलम्बः इत्याशङ्क्याह उपेति (सपर्यन्) सपर्ययति पूजयति य इति शेषः (स) पुरुषः (नु) निश्चितं (उप) उपगच्छति तत्समीपं व्रजति तदीय करुणास्पदं भवति कृपाभावे पूजाऽभावः एव कारणं तस्मात् भगवन्तं प्रसादयितुं तदीया अर्चा विधेयंति भावः । पूजायां कृतायां (देवः) द्योतमानः (इन्द्रः) ईश्वरः (वृतः) सम्भक्तः सेवितः (न शूरः) हिंसको न भवति अवश्यं दयते (नः शूरः) इति पाठे नोऽस्माकं शूरः स्तम्भकः संसार दुःखार्णव निपात रोधकः रक्षकः इति

યાદત્ અપિ વા શૂરો વિકાન્તઃ ઇન્દ્ર ઈશ્વરવૃતઃ સેવિતઃ સન્ નઃ અસ્માકં
અસ્મદીયાનાં યુષ્માકં પુંસાં (દેવઃ) સ્વામી તદ્વદનુગૃહ્ણતીતિ ભાવઃ મો મનુષ્યાઃ
ઈશ્વરો નનિસર્ગનિષ્ઠુર અપિ તુ સદેવ યુષ્માસુ પુત્રેષુ પિતેવ દયાં ત્વિકીર્ષતિ
કેવલં યૂયમપનીતાહંકૃતયઃ પ્રદર્શિતદૃઢમક્તયસ્તમ્પ્રપચન્તાં તતો નિર્દિવ-
ન્વન્તુ વયં દેવેન કૃપાભાજનતાં નીતા इतीति ભાવઃ શૂર હિંસને સ્તમ્ભેચ
દિ० આ० શૂર વિકાન્તૌ ચુ० ડ૦ તતઃ પચાચ્

અરે મનુષ્યો આત્મા વિષે રહેલા પરમાત્મા રૂપી દેવરાજ ઇન્દ્ર
હંમેશાં તમારું બહુ કરવાની અભિલાષા રાખે છે તે પુરૂષ પાસે જાય
છે તે દેવ ઇન્દ્ર, પૂજાથી પ્રસન્ન કરવાથી તમારો હિંસક બનતો નથી.

ભગવાનને પ્રસન્ન કરવા માટે તેની પૂજા કરવી. પૂજા કરેથી
તે દેહીપ્યમાન ઇશ્વર બને મનુષ્યો પર દયા કરેજ કરે, સંસાર રૂપી
દુઃખના સાગરમાં તે મનુષ્યનો રક્ષક બને છે ને કૃપા બતાવે છે.
અરે મનુષ્યો ઇશ્વર સ્વભાવથી નિષ્ઠુર નથી. અને પિતા પુત્ર પર
દયા કરે તેમ તમારો ઉપર દયા કરે છેજ; ફક્ત અહંકારને તજી દે
ભક્તિથી પ્રભુને સેવો તો તેની કૃપાનું તમે અવશ્ય પાત્ર બનશો.

इमे त इन्द्र सोमाः सुतासो ये च सोत्वाः ।

तेषां मत्स्व प्रभूवसो ॥૧૪॥

પ્ર ૩. અ ૧. દ ૨. મં ૯. જીવોક્તિઃ

(इन्द्र) परमात्मन् । (इमे) भवन्निदेशानुरूपं योगमभ्यस्यन्तः (सोमाः)
सोम्याः शान्तमूर्तयस्त्वत्सेवकाः (सुतासः) सुताः निष्पीडिता लक्षणया तप-
श्चरणलक्षणनिष्पीडनेन भवदर्शनार्हाः संपन्नाः (येच) तेभ्योऽन्येऽवशिष्टाः
(सोत्वाः) सोतव्या निष्पीडनीयाः तपश्चरणादिना निष्पीडनेन भवदर्शन
योग्या निष्पादयाः (तेषां) निष्पन्नानां निष्पाद्यानां च कृते (मत्स्व)
प्रसीद (प्रभूवसो) प्रभूतधनयुक्तसम्बोध्य विशेषणाम्

હે ઇન્દ્ર પરમાત્મન્ આપની આજ્ઞા રૂપ, યોગનો અભ્યાસ કરતાં
શાન્ત મૂર્તિવાળા આપના સેવકો તપશ્ચરણ રૂપી પીડાથી આપના

દર્શન યોગ્ય બનેલા છે તે બધાને માટે હે પુબ્ધળ ધનવાળા પ્રભુ
આપ પ્રસન્ન થાઓ.

અરં ત ઇન્દ્ર શ્રવસે ગમેમશૂરત્વાવતઃ ।

અરંશક્રપરેમણિ ॥૧૫॥

પ્ર ૩. અ ૧. દ ૨. મં ૬. જીવોક્તિ:

(ઇન્દ્ર) નિરંકુશશ્રવ્યસમ્પન્ન (તે) તવ (શ્રવસે) શ્રવ્યતે इति શ્રવઃ
શ્રવણીયં ઉપદેશામૃતં તસ્મૈ તદાકર્ણયિતું (ગમેમ) ગચ્છેમ પ્રવૃત્તઃ સ્યામ (શૂર)
વીરસકલપરિપન્થિહિંસક વાવનન્તિ સંભજન્તિ તે (વતઃ) ભક્તાઃ
વનેક્રિપિ તુક્ (ત્વા) ત્વાં ગમેમેત્યનુસન્નઃ ત્વદ્ ભક્તિમન્તઃ

સ્યામેતિ ભાવઃ । અપિ યા (ત્વાવતઃ) ત્વત્સદશસ્ય દેવાન્તરસ્યાપિ
(શ્રવસે) શ્રવણીયોપદેશાય ગમેમેત્યન્વયઃ ત્વદુપદેશ વદન્ત્યસ્યાપિમહાનુ-
ભાક્સ્ય ઉપદેશ શ્રવણે મત્પ્રવૃત્તિઃ સ્યાદિતિ ભાવઃ । (શક્ર) શોકરહિત,
શક્તિસમન્વિત વા (પરેમણિ) પરસ્યભાવઃ પરેમા તસ્મિન્ (અરમ્) અલં
અત્યર્થ ગમેમ અવિદ્યાં બ્રહ્મસાક્ષાત્કારેણાવધૃય સચ્ચિદાનંદાગ્રંથે બ્રહ્માત્મના
તિષ્ઠેમ । (પરેમણિ) પ્રેમણિ ભગવત્પ્રણયં તદ્દર્શનકદ્વારે ગમેમ તત્પ્રેમ નિમગ્નાઃ
સ્યામે इति વા ॥

નિરંકુશ અર્થ સંપન્ન હે ઇન્દ્ર આપનાં ઉપદેશામૃત સાંભળવા
આપની પાસે આવીએ છીએ, હે શૂરા—સઘળાં વિદ્વોના નાશ કરનાર
આપને ભક્તિ સાડ મળીએ (આપના ભક્ત બનીએ) અથવા આપના
સમાન દેવના સાંભળવા લાયક ઉપદેશમાં અમારી પ્રવૃત્તિ હો. હે શક્ર
—શોક રહિત—શક્તિ યુક્ત પ્રભુ પરબ્રહ્મના પ્રેમમાં અમે
અત્યંત ગમન કરીએ. અવિદ્યાને બ્રહ્મ સાક્ષાત્કારથી દૂર કરી સચ્ચિ-
દાનંદ અખંડ બ્રહ્મભાવ વડે ઉભા રહીએ. પરેમણિ—ભગવદ્ પ્રેમમાં
મે તેના દર્શનમાં એકતાથી જઈએ, પ્રભુ પ્રેમમાં નિમગ્ન બનીએ.

કદુપચેતસે મહેવચો દેવાય શસ્યતે ।

તદેવ્યર્ચનમ્ ॥૧૬॥

પ્ર ૩. અ ૧. દ ૪. મં ૨. જીવોક્તિ:

(મહે) મહતે (પ્રચેતસે) પ્રકૃષ્ટબોધાય (દેવાય) યોતમાનાય દીપ્યમાનાયેન્દ્રાય (કત્) વ્યાકરણાદિ નિયમોલ્લઘ્વેન પ્રયુક્તતયા અત્પતયા વા કુત્સિતં (વચ્ચ:) સ્તુતિવચનં (શસ્યતે) પ્રશસ્તં ભવતિ સ્વસમક્ષોપસ્થાપિતસ્યાસ્મદીયસ્તુતિવચસઃ અત્પત્વાદિ દોષેણ દુષ્ટસ્યાપિ શ્રવણેન સજ્ઞાત હર્ષો દેવોડનુગૃહ્ણત્વિતિભાવઃ તમેવ વિવૃણોતિ તદિતિ (તદિન્) તદેવ (અસ્ય) દેવસ્ય (વર્ચનમ્) પ્રીતેરિતિ શેષઃ (હિ) નિશ્ચયે અસ્મત્પ્રયુક્તં સ્તોત્રં સ્વત્પમપિ ભગવત્પ્રસાદકારણં ભવિષ્યતીત્યસ્માકં દૃઢપ્રત્યય इतिભાવઃ

મહાન અને પ્રકૃષ્ટ બોધવાળા દેદીપ્યમાન ઈન્દ્ર પરમાત્મનુ વ્યાકરણના નિયમ બહાર ગએલું વાક્ય પણ પૂર્ણ સ્તુતિ રૂપ છે. આપની સમક્ષ હોલા રહેલા અમારાં પ્રાર્થના વાક્યો અત્પત્વ વિગેરે દોષવાળાં છતાં તે સાંભળી, હર્ષ પામી, દેવ પરમાત્મા સ્વરૂપ અમારા ઉપર કૃપા કરે છે. ખરેખર તે ચોક્કસજ આ દેવની પ્રીતિને વધારનાર છે. અમારૂં પ્રાર્થના સ્તોત્ર સ્વરૂપ છતાં પણ પ્રભુની પ્રસાદીનું પાત્ર બનશેજ એવો અમારો દૃઢનિશ્ચય છે.

इन्द्र उक्थेभिर्मन्दिष्ठो वाजानां च वाजपतिः ।

हरिवांसुतानां सखा ॥૧૭॥

પ્ર ૩. અ ૧. દ ૪. મં ૪. જીવોક્તિ:

(इन्द्रः) जगदीश्वरः (उक्थेभिः) उक्थैः स्तुति वचनैः (मन्दिष्ठः) हृष्टतमो भवतु । अपि च (वाजानां) अघ्नानां तत्सम्पन्नानां राष्ट्राणां (वाजपतिः) राष्ट्रपती राजा (हरिवान्) हरिश्चस्तदुपलक्षित गवाश्वादि पशुसंघस्तद्वान् (सुतानां) पुत्राणामस्माकं (सखा) प्रीतिकरश्च भवतु अहं राष्ट्रदिपतिः स्यामेति वा तत्रः स्तुति प्रसन्नचेताः प्रभुमां राष्ट्रदिपति

विधत्तामिति भावः वाजः वज्रगतौ भू० प० तस्मात्करणे धञ् वजति
चित्तशुद्धिं लभते भुक्तितानेन भोक्ता स वाजोऽन्नामिति देवराजा तस्मिन्वा-
जशब्देनराष्ट्रं लक्ष्यते वजन्ति यतस्ततो भ्रमन्ति जना यस्मिन् इयधिकरण
घञा निष्पन्नो वाजशब्दः साक्षादेव राष्ट्रमभिधत्ते

हे जगदीश्वर स्तुति वयनोत्थी आप हर्ष पाभो, अन्न अने ते संपन्न
राष्ट्रेना पति गाय अश्वादि पशुसंघाणा अभो पुत्राना, सभा अष्टले
प्रीति करनार अने। स्तुतिथी प्रसन्न थयेला प्रभु अभोने राष्ट्रपति
अनाथो। ॐ जमवाथी यित्त शुद्धि थाय ओ वाज=अन्न। लक्षणाथ
राष्ट्र थाय हे जेनी आंदर लोका अहिं तहिं नय ते पणु राष्ट्र.

आयाह्वप नः सुतं वाजेभिर्मा हृणीयथाः ।

महाँ इव युवजानिः ॥१८॥

प्र ३ अ १. द ४. मं ५. जीवोक्तिः

अयि परमपित जगदीश्वर (नः) अस्माकं (सुतं) अभिषुतं स्नातं
शुद्धं, स्नपितं शोधितं वा अष्टांगयोगानुष्ठानात्क्षीणरागादिमलं समाहित हृदयं
(वाजेभिः) बलैः सर्वाभिः शक्तिभिः सह (उपायाहि) उपागच्छ समा-
हितेऽस्मिन्चेतस्युपस्थितो भव (माहृणीयथाः) कृद्धो मा भूः कांक्षेन न
माऽस्मानवज्ञासीः—हृणीयते कृद्धयति हृणीङ् रांषणे वैमनस्ये च कण्ड्वादिः ।
इति देवराजः । लज्जायां चेति कौमुदी कीदृश ईश्वरो (युवजानिः)
युवतिः सदा यौवनोपेता प्रकृति र्जाया पत्नी यस्य तादृशः तत्र निदर्शनं
(महाँ इव) सुतमित्यनुषङ्गः यथा महान सद्वृणोपेतः पिता युवजानिः
तरुणीभार्य्यः सन्नपि तस्यामनासक्तत्वात्सुतं पुत्रं न तिरिस्कारोति सद्वत्
सद्वृणु रिरहितः पुमान् स्त्रीलम्पटत्वात् कुर्यादिव सुततिरिस्कारम्—यथेदानीं
तना जना ऊढनव दारांहा मृतपत्यां समुत्पन्नं पुत्रं नाद्रियन्ते अत उक्तं
महानिति प्रकृति हिं विविधान् मनोहरान् भावान् भावयन्ती भवार्णवे जंतून्
निर्मीमङ्क्षति तद्वशंवद श्वेदीश्वरः स्यात् कुतश्चेतसः समाधानं कुतस्तरां तत्र

મગવદુપસ્થાનં કુતસ્તમાં વા વિવેકહ્યાત્યા વિમુક્તિઃ સ તુ યુવજાનિત્વેપિ તદનાસક્તત્વાત્ તત્સમીહિતમવગણયન્ સ્વધ્યાન પૂતે ભક્તસ્વાન્તે સમુપસ્થાય વિવેકહ્યાતિમુત્પાદ્ય સ્વભક્તાન્ સંસારજલધેરુદ્ધરતિ પૃથગ્ જનસ્તુ લમ્પટ- ત્વાત્ સ્વતરુણ્યા વશમાનીતસ્તદીયં નિદેશમુદ્ઘઘચિતું ન ક્ષમતે તથા ચ જીવસ્ય પ્રકૃતિવશવર્તિત્વમીશસ્ય સ્વાતન્ત્ર્યં ચાર્યાતિ તદેવ જીવાદીશસ્ય વૈચિત્ર્યમસ્મિન્મન્ત્રે ભણિતમિતિ શિવમ્

અયિ પરમ પિતા પરમાત્મન્ અષ્ટાંગ યોગના અનુજ્ઞાનથી ક્ષીણ થયેવા રાગમળ વાળા અમારા ચિત્તમાં સર્વ શક્તિઓ સાથે આપ વાસ કરો અમારા ઉપર ક્રોધાયમાન થશો નહિ તરૂણ સ્ત્રીવાળો પિતા પુત્ર ઉપર ગુસ્સે થાય તેમ કરશો નહિ, પ્રકૃતિ પોતાના વિવિધ ગુણોને વિકસાવતી, જન્તુઓને કુખાડે છે. ભગવાન્ પાસે હોય તો વિવેક બુદ્ધિથી, મોક્ષ થાય છે. યુવાન સ્ત્રી વાળા પણ આસક્તિ રહિત, અને પોતાના ધ્યાનથી પવિત્ર માણસને સંસાર સાગરથી પ્રભુ તારે છે. વિષયજાંપટ પ્રકૃતિના આધિન બને છે. જીવ પ્રકૃતિ વશ છે. ઇશ્વર પ્રકૃતિથી સ્વતંત્ર છે.

एन्द्र पृक्षु कासुचिन्मणं तनुषु धेहि नः ।

सत्राजिदुग्र पौंस्यम् ॥१९॥

પ્ર ૩. અ ૧. દ ૪. મં ૯

इन्द्र ! (पृक्षु) पृक्कासु सम्बद्धासु—अधियोगमार्गं प्रवर्तमानासु समुन्न मन्तीषु (कासुचित्) कास्वपि (तनूषु) गात्रेषु (नृमणम्) योगबलम् (आधेहि) स्थापय यतो वयं (सत्राजित्) सत्रैर्यागविशेषैराजीयते वश- मानीयते तादृश परमात्मन् (उग्र पौंस्यम्) उग्रं उत्कटं प्रबलं सर्वोत्तमं पौंस्यम् पुंसेहितं परमपुरुषार्थं कैवल्याख्यं लभेमहीति शेषः (नृमणम्) नृषु मनु- ष्येषु मनो मानो यस्य तन्नृमणं मनुष्येषु सत्करणीयं बलं मनेर्भावे कः ततो नृ शब्देन बहुव्रीहिः नृभिर्मन्यते सत्क्रियते इति नृमणं कर्मणि कः अकारलोपश्छान्दसः । पूर्वपदात्संज्ञायामितिणत्वम् ॥

योग मार्गमां प्रवर्तेता कर्माङ्क शरीरमां अजनी स्थापना करो.
नधी करीने हे प्रलु समस्त मनुष्यामां सत्कार योग्य, योग अजनी
भेणववा योग्य, उक्त अजने, पुश्चार्थने, डैवत्य नामना मोक्षने
प्राप्त करीये.

यदा कदा च मीढुषे स्तोता जरेतमर्त्यः १

आदिद्वन्देत वरुणं विपा गिरा धर्तारं विव्रतानाम् ॥२०॥

प्र ३. अ २. द १० मं ६. जीवोक्तिः

(यदाकदा) च यस्मिन् कस्मिंश्चित् काले (मीढुषे) स्वाभिलषित
दात्रे परमात्मने तं प्रसादयितुं (स्तोता) स्तावकः सन् (जरेत) प्रशंसेत्
(आदिन्) अनन्तरमेव तदेत्यर्थः (विव्रतानां) विविध नियमानां (धर्तारं)
धारकं जगन्नियन्तारम् (वरुणं) सर्वानिष्टवारकं वरणीयं संभजनीयं वा ।
तन्नामक देवात्मनावस्थितं परमात्मानं (विपा) मनसा प्रर्थ्यमाणया (गिरा)
वाचा (वंदेत्) नमस्कुर्यात् । न केवलं वाचा परमात्मानं स्तुवीत किं तर्हि
शरीरेण नमस्कुर्यात् मनसा चिन्तयेच्चेति भावः विष् प्रेरणे (चु० पर०)
तस्मात् संपदादित्वात् विष् । मनसा प्रर्थते या सा विष्, वाक्, तया
सायणस्तु विपा विपया विशेषेण रक्षकयेत्याह देवराजस्तु मदुक्तमेवार्थं
मनुमनुते ।

कर्मां पलु वणते मनुष्य, पोताना अलितापोना पूरङ्गनी गुण-
गान करनार प्रशंसा करे पछी सर्व अनिष्ट नाश करनारने मन
वाणीने कर्मां नमस्कार करे पुरेपुरी रीते प्रार्थना उपरांत मन
वाणीने कर्मां प्रलुनु यितन करे.

इम इन्द्र मदाय ते सोमाश्चिकित्र उक्थिनः ।

मधोः पपान उप नो गिरः शृणु रास्व स्तोत्राय गिर्वणः ॥२१॥

प्र ४. अ १. द १. मं ९.

इन्द्र ! (उक्थिनः) उक्थं स्तुतिरभ्यर्थना वचेस्थः कित् संप्रसारणम्
तद्वन्तः प्रार्थनां कुर्वन्त इति यावत् (सोमाः) सोमसदृशाः शान्तमूर्तयः

त्वत् सेवका इमे पुरोवर्तमानाः (चिकित्से) ज्ञायन्ते, दृश्यन्ते कर्मणि क्लृप्
 “इरयो रे” इति रे भावः छन्दसि कालानियमः । वस्त्रे (सदाय) त्वत्स्व-
 रूपानंदलाभाय त्वत्सेवकास्त्वां प्रार्थयमानाः त्वत्स्वरूपानंदमिलापिशास्त्वत्
 समक्षमुपतिष्ठन्त इतिभावः किं च (मधोः) ब्रह्मानंदस्य कर्मणि षष्ठी तं
 (प्रपानः) सूक्ष्मतिशयेन वा पाययन् (नो) अस्माकम् (गिरः) स्तुतिवचांसि
 (उपशृणु) सादरमाकर्णय (गिर्वणः) गीर्भिर्वननीय ! परमेश्वर ! (स्तोत्राय)
 स्तावकाय प्रार्थकेभ्योऽस्मभ्यं एक त्वमविवक्षितम् (रास्व) अस्मदभिलाषितानि
 प्रयच्छ गीः शङ्खोपकात् वने रसुन्निति देवराजः

अयि धन्द्र प्रार्थना करना शांत भूति वाणा, आपना आगण
 उलेखा आ सेवका. दृश्यमान आपना स्वइपना आनंदने भेजववा
 आपनी समक्ष अडा रखा छे. ब्रह्मानंदने पीनारां अमारां स्तुति
 वयने। सांभणो अने स्तुति करनारानी, अमारी अभिलाषाओ पुरी करे।

चतुर्थः प्रपाठकः

यदिन्द्र ! शासो अव्रतं च्यावया सदसस्परि ।

अस्माकमंशु मघवन् पुरुस्पृहं वसव्ये अधिवर्हय ॥२२॥

प्र ४. अ १. द १ मं ६.

(इन्द्र !) (यत्) यस्मात् त्वं (शासः) शासकोऽसि शिक्षकः
 सत्यप्रवर्तक इति यावत् तस्मात् (सदसः) अस्माकं मनोलक्षणात्
 गृहात् (परि) परितो वर्तमानं (अव्रतं) नियमविरुद्धं भवदादेशप्रतिकूलं
 भावं (च्यावय) निस्पास्य दूरीकुरु किं च (मघवन् !) धनान्वित ।
 “मघमिति धनमाम” इति निरुक्तम् । (अस्माकं) अस्मदीयम् (पुरु-
 स्पृहम्) भवतो अधिकाकांक्षिणं त्वयि प्रीतिमन्तं (अंशं) किरणं तद्वत्
 वस्तुप्रकाशकं मनः । अथवा अंशुपदेन अंशुमांश्चन्द्रो लक्ष्यते यष्टीप्रवेशय
 इत्यत्रयष्टिपदेन यष्टिधर इव । तेन तदधिष्ठितं मदीयं मनः चन्द्रमा हि
 मनसोऽधिपतिरिति शास्त्रवित्समयः । (वसव्ये) वस्तव्ये निवासार्हे हत्पु-

ળડરીકે (અધિ) અધિકં અધ્યધિકં (બર્હય) વર્ધય સદ્ભાવૈઃ પોષય ।
અસ્માકં મનઃસદ્ભાત્ દુર્ભાવાનુત્સાર્ય સદ્ભાવૈસ્તસ્મિન્ સ્થાપયેતિ ભાવઃ ।

હે ઇન્દ્ર આપ અમારા શાસક શિક્ષક છો. સારા માર્ગમાં દોરનાર છો. આમરા મનમાંના નિયમ વિરૂદ્ધ ભાવને દૂર કરો. હે ધનવાન ઇન્દ્ર ? આપની અધિક અકાંક્ષા વાળા કિરણવત્ પ્રકાશતા, વાસો કરવા યોગ્ય મનને સારા ભાવથી આપ પોષણ કરો.

ખરામ ભાવને અમારા અંતઃકરણમાંથી દૂર કરી સારા ભાવને તેમાં સ્થાપો.

त्वष्टानो दैव्यं वचः पर्जन्यो ब्रह्मणस्पतिः ।

पुत्रैर्भातृभिरदिति नु पातु नो दुष्टरं त्रामणं वचः ॥ ૨૩ ॥

પ્ર ૪. અ ૧. દ ૧. મં ૭.

(ત્વષ્ટા) રૂપાભિમાનીદેવવિશેષઃ (પર્જન્યઃ) મેઘાભિમાની દેવવિશેષઃ
(બ્રહ્મણસ્પતિઃ) મન્ત્રાધિષ્ઠાતૃદેવવિશેષઃ । સર્વદેવાત્મકઃ પરમાત્મા इति
યાવત્ અપિ વા સૌન્દર્યસ્વામી સમાધૌ પીયૂષવર્ષકઃ બ્રહ્મણો
બ્રહ્માણ્ડસ્ય પતિઃ પાલકઃ પરમાત્મા ભવાન્ (નો) અસ્માકં (દૈવ્યં) દિવ્યં
સ્વાર્થિકોઽજ, અલૌકિકમ્ (વચઃ) વચનં શૃણોતુ इतिશેષઃ યદ્વા, (પાતુ) રક્ષતુ
સાદરમાકર્ણ્ય તદનુરૂપં કાર્યં કરોતુ વાઙ્મિતમસ્મમ્યં પ્રયચ્છતુ । (નુ)
કદાચિત્ (અદિતિ) અત્તિ સર્વભક્ષિકા અત્તોઃ કર્તારિ સ્તિત્વં છાન્દસ
ઇઙાગમઃ (પુત્રૈઃ) પુરુષૈરન્તરંગૈર્ધારિણાદિભિસ્ત્રીભિર્યોગાઙ્ગૈઃ (ભ્રાતૃભિઃ)
ભ્રાજમાનૈર્વહિરદ્યૈર્માદિભિઃ પંચભિઃ સાધનૈઃ સહ (ના) ન (પાતુ)
પિબતુ પાનીયમિવાસ્માન્ ન પિબેદિત્યર્થઃ લુક્છાન્દસઃ અતો (દુષ્ટરં)
દુષ્ટપ્રાપં ભવત્સકાશે મહતાયાસેન શક્ય પ્રેષણં (ત્રામણં) રક્ષણાંપેતં ત્રાયસ્વ
ત્રાયસ્વેત્યાકારકં (વચઃ) પાર્થના વાક્યં પ્રયુજ્યતેઽસ્માભિરિતિ શેષઃ

રૂપના અભિમાની દેવ ત્વષ્ટા, મેઘના અધિષ્ઠાતા દેવ પર્જન્ય,
મંત્રના અધિષ્ઠાતા દેવ બ્રહ્મણસ્પતિ અમારું અધૌકિક સ્તવન સાંભળો
ને રક્ષણ કરો ને અમારી ઇચ્છિત વસ્તુઓ આપો. પરમાત્મા ! આપની

विषि संहारकारिणी शक्ति अमारा पुत्रो धारणा ध्यान समाधि
तथा यम नियम आदि बाधघ्नोनु अंतरंग अने अहिरंग साधन
साथे अमाई पान न करे. ओटले अमारो योग धारणा ध्यान साथे
निर्विघ्न थाय, ते साथे अमाई वयन आपनी पासे आवे ओटले ३
अमारी प्रार्थना आप स्वीकारो.

कुष्ठः को वामश्विना तपानो देवामर्त्यः ।

घ्नता वामश्रया क्षयमाणोऽशुनेत्यमु आद्वन्यथा ॥२४॥

प्र ४ अ १. द २. मं ३. ईशोक्तिः

(वाम्) वान्ति गच्छन्ति योगाभ्यासेनात्मतत्त्वं कुत्सयन्ते वा
सांसारिकपदार्थान् ये ते वाः । योगाभ्यासिनो वैराग्यभाजश्च तेषां मध्ये
(कः) कश्चित् (मर्त्यः) मरणधर्मा मनुष्यः (कुष्ठः) क स्थितः कु-पृथिवी
तस्यां स्थितो वा (अश्विनौ) अश्वा-“इन्द्रयाणि ह्यानाहुरिति कठश्रुतेः”
तद्वन्तौ तदध्यक्षौ (देवा) देवौ द्यौतमानौ प्राणापानौ (तपानः) योगाभ्या-
साम्निना तापयन् अवरुन्धन् कुम्भकं कुर्वाण इति यावत् शाम्यति इति शेषः
जात वैराग्याणां योगमभ्यस्यतां भवतां मत्प्रणिधानेन निराकृताखिलान्तरायः
पुमान् यः कुम्भकेन यो मनः शमयति स विरल एव न पुनः सर्वस्तथेति
भावः (घ्नता) कुम्भकेन शान्तिं व्रजता कुम्भकप्रभावेनशान्तीभूय
परमात्मानमभिगच्छता वा हन्तिरत्र गतिकर्मा (अंशुना) अंशुमता चन्द्रेण
तदधिष्ठितेन मनसा तन्त्वादि सुक्ष्मांशवदनुपरिमाणेन वेगवता प्रभावता वा
अंशुः किरणे वगे प्रभायां सूत्रादिसूक्ष्मांशेचेति शब्दस्तोमः (वाम्) वान्ति
गच्छन्ति संसृतिमनया वायते कुत्स्यते शास्त्रविदभिर्बा या सा वा दुर्वासना
तां जगतः समस्तामशुभवासनां (क्षयमाणः) क्षपन् क्षपयन् नाशयन्
(इत्थमु) ईदृश एव भवति परानन्दे निमज्जति इति यावत्-तत्रदृष्टान्तः
(अश्रया) अश्वा या बुभुक्षा तथा तद्वान् गृह्यते तथा च बुभुक्षुः
क्षुत्पीडितः-(आद्वान्) आद्वान्-अन्नवान् आस्वादितविविधान्नसः

પ્રસીદતિ નિરતિશયાનન્દં લભતે યથા તદ્વત્ યથાકથિત્ ક્ષુધા દુઃખ
મસહમાનઃ પ્રાપ્તવિવિધસરસમોજનઃ પરાંકાષ્ટામાનન્દસ્ય વ્રજતિ તથા
કુમ્ભક પ્રાણાયામ વશીકૃત સ્વાન્તઃ સમસ્તામશુભવાસનાં જગતો વિધૂય પરે
જ્ઞાત્વાન્દે સુતરાં રમતે યોગી સ ચ જગતિ દુર્લભં હિતિ ભાવઃ

હે મનુષ્યો યોગાભ્યાસથી આત્મતત્ત્વ તરફ જનાર વિરાગીઓ-
માંથી કોઈ મનુષ્ય પૃથ્વી ઉપર રહેલો ઇન્દ્રિયોરૂપી અશ્વરાળા એના
અધિષ્ઠાતા પ્રકાશમાન પ્રાણને અપાનને યોગાભ્યાસના અગ્નિથી તપા-
વતો તેમને રોકીને કુંભક કરતો શાંતિ પામે છે. ને કુંભકથી શાંત
થઇને પરમાત્મા પ્રતિ જતા ચંદ્ર વડે—ચંદ્રથી અધિષ્ઠિત મનવડે—
જેનાથી ગતિ થાય છે તેવી સંસ્કૃતિ કહો કે સમસ્ત જગત્ની અશુભ
વાસના સ્વરૂપી દુર્વાસનાને નાશ કરતો આ પ્રમાણેના જ બને છે.
એટલેકે પરમાન્દમાં ગરકાવ બને છે. જેવી રીતથી ભૂખ્યો માણસ
વિવિધ પ્રકારનાં અન્ન ખાઇને આનંદિત થાય છે.

ઉત્પન્ન વૈરાગ્યને, યોગને સેવનાર, ઇશ્વર પ્રણિધાનથી સર્વ
બેદને દૂર ફેંકી દેનાર જે પુરૂષ કુંભકથી મનને શાંત કરે છે તે વિરલ
આત્મા છે, એટલુંજ બસ નથી પરંતુ દુર્વાસનાના નાશથી અત્યંત
આનંદ પામે કરે છે. જેવી રીતથી ક્ષુધાના દુઃખને નહિ સહન કરનાર
વિવિધ પ્રકારનાં સરસ ભોજન મેળવતાંજ આનંદની પરાકાષ્ટાને
અનુભવે છે તેવી રીતથી. કુંભક પ્રાણાયામથી અંતઃકરણને વશ
કરનાર જગત્ની સમસ્ત અશુભ વાસનાઓને દૂર નાંખીને ઉત્કૃષ્ટ
આત્માના આનંદમાં સારી રીતે રમે છે આવા યોગી જગતમાં દુર્લભ છે.

ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विसीमतः सुरुचो वेन आवः ।

सुबुधेया उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसतश्चविवः ॥२५॥

પ્ર ૪. અ ૧. દ ૩. મં. ૧ **ईशोक्तिः**

મો વિવેકિનો જનાઃ (બ્રહ્મ) બૃહદીશ્વરઃ (જજ્ઞાનં) સર્વસ્થવિજ્ઞાતૃ
સર્વાર્થદર્શિ (પ્રથમં) પ્રથમોત્પન્નં જ્યેષ્ઠં સર્વસ્માત્પ્રથમં સર્વોત્કૃષ્ટં વા અસ્તીતિ

શેષઃ (શેષઃ) મેધાવી સૃષ્ટિ નિર્માણકુશલઃ સ પરમાત્મા (વિસીમતઃ) સીમાનં વિદ્યાય વર્તમાનાન્ અસંખ્યાતાન્ (સુરુચઃ) સુરોચ્ચમાનાન્ દિવ્યાન્ મનોહરાન્ શોભનશાન્તિયુક્તાન્ મૂયસઃ પદાર્થાન્ (વ્યાવઃ) વિવૃતવાન્ આવિર્ભાવયામાસ (પુરસ્તપ્ત) સર્વકાર્યાનુષ્ઠાનાતપ્રાકૃતં ધ્યાયેત્ત્વમિતિ શેષઃ પુનસ્તદ્વિશ્વિનષ્ટિ (બુધ્ન્યા) બુધ્નોઽન્તરિક્ષં યૌર્વા તન્ન ભવાદિશા (ઉપમા) ઉપ સર્માપે મન્તિ ભૂતાનિ યાસુ તા સાવકાશાઃ ભૂતસહિતા દિશા ઇતિ યાવત્ (વિષ્ટાઃ) વ્યવસ્થાપિતવાન્ અપિ વા અસ્ય મૂલોકસ્ય (ઉપમા) સદશા (બુધ્ન્યા) દિવ્યન્તરિક્ષે ચ વર્તમાના લોકાઃ (વિષ્ટાઃ) વિવૃતાઃ ચેનેતિશેષઃ (સતતઃ) વિદ્યમાનસ્ય મૂર્તસ્ય ઘટપટાદંર્વા (અસતતઃ) અવિદ્યમાનસ્ય અતીતાદંર્મૂર્તસ્ય વાય્વાદંર્વા (યોનિમ્) પ્રકૃતિં જડતયા સ્વતોઽશક્યપરિણામાં સ્વ સન્નિધાનેન સંકલ્પમાત્રેણ વા (વિવઃ) વિવૃતાં પરિણતામકરોત્ ।

સર્વને જાણનાર જ્યેષ્ઠ, ને સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ, સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરનાર પ્રભુએ સીમાને ઓળંગીને દિવ્ય ને મનોહર આકૃતિ ને તેજ વશા પદાર્થોમાં સૌથી પહેલેજ ઉત્પન્ન કરેલું છે. તે બ્રહ્મનું બધાં કાર્યોની પહેલાંજ પ્થાન કરે છે. જે બ્રહ્મે પ્રાણીઓ સહિત દિશાઓને અને દિવ્યને અંતરિક્ષની વચ્ચે રહેલા તમામ લોકોને ધારણ કરે છે. ઘટપટાદિ મૂર્તિમંત સન્ અને અસત એટલે મૂર્ત સ્વરૂપ રહિત વાયુ આદિ તેમાં પ્રકૃતિ પોતે જડ અને શુન્ય પરિણામ વાળી હોવાથી પોતાનું સન્નિધાન કરીને સંકલ્પ માત્રથી બ્રહ્મ સર્વ પ્રગટાવી રહેલું છે. અર્થાત્ પ્રકૃતિ મૂર્ત અમૂર્ત, દૃશ્ય અદૃશ્ય વિશ્વની રચના પરમાત્માના સંકલ્પની સહાયતાથી કરે છે.

મેઢિન્ન ત્વા વજ્રિણં મૃષ્ટિમન્તં પુરુષસ્માનં વૃષભં સ્થિરપ્સ્નુમ્ ।
કરોણ્યર્યસ્ત રુષીર્દુવસ્યુરિન્દ્ર હુક્ષં વૃત્રહણં ગૃણીષે ॥૨૬॥

પ્ર ૪. અ ૧. ૬ ૪. મં ૫. જોવોક્તિઃ

(ઇન્દ્ર) સર્વસ્વામિન્ (તરુષીઃ) તારકાન્ ચેતઃ સરસિતરતઃ પ્રતિક્ષ-

णमुत्पद्यमानान् (अर्य्यः) अरीन् कामादिसप्तान् (करोषि) उपक्षीणान्
 इति शेषः विनाशयसीत्यर्थः यद्वा (अर्य्यः) अरेः कामादिशत्रोः (तरुषी)
 तारकान् विजेतुन् अस्मान् करोषि विद्वांसि यतस्तस्मात् (त्वा) त्वां
 (दुवस्युः) दुवः परिचरणं भवत्करुणालक्षणं तदिच्छुः त्वत्कृपाभिलाषी अहं
 (गृणीषे) स्तौमि तत्र दृष्टान्तः (मेडिन) मेलि—वाचं वृष्टिप्रदामिव यथा
 वृष्टिर्नामा वर्षणाय वृष्टिप्रदं गर्जितशब्दं तदभिमानीर्नीं देवतां वा प्रशंसन्ति
 तद्वत् अपि वा सर्वेषां स्थावराणां जंगमानां च (मेडि) वाचं (न) इव
 अहं (गृणीषे) गृणे स्तौमि यथा सर्वे स्थावरा जंगमा वा शब्द विशेष
 व्याजेन भावकमद्भुतगुणकीर्तनं कुर्वते तथा अहं भवद्गुण कलार्प
 व्याहरामि इति भावः कीदृशं त्वां (वज्रिणं) शत्रुवधसाधनोपेतं शासकम्
 (भृष्टिमन्तं) शत्रूणां भर्जकमुत्सादकं संहारकमधः पातकं वा (पुरुधस्मानं)
 पुरुधर्माणं—रेफस्य सकारश्छान्दसः पुरुणां बहूनां धर्मानं धारकं पालकं
 (वृषभं) वर्षकं रेतःसेचकं लक्षणयोत्पादककर्मफलप्रदातारं वा (स्थिर-
 प्सुम्) अप्रच्युतरूपं स्थिराणां बलवर्धकानां नवनीतादीनां बद्धमूलानां
 परिपन्थीनां भक्षकं वा (द्युक्षं) दिवि द्योतमाने दिव्ये सृजनानां हृदये
 निवसन्तं (वृत्रहणं) वृत्रस्य चित्तावस्थितस्याज्ञानस्य ऋतंभराख्यसमाधि
 प्रज्ञोत्पादेन ब्रह्मसाक्षात्कारोत्पादेनवा हन्तारं घातकं मेडि मिलसंश्लेषणे तु०
 प० तस्मादिन् मिलति अर्थेन राम्पृक्ता भवति मेलिर्वाक्—उल्लयोरभेदः वज्रिणं
 वंघ्रिहिसाधर्मण उणादिको रक् प्रत्ययः धकारस्य जकारे वज्रशब्दोवधसाधन-
 वाची ततो मत्वर्थीय—इन् मृष्टि—भ्रसृज पाके तु० उ० मृशु अधः पतने
 दि० प० ताभ्यांक्तिन् प्सुम् रूपं पतत्यासज्यत्र पतेतुं—प्सा भक्षणे अ० प०
 ततः क्तु। छान्दस—आकार लोपः तरुषी तरंते रिन् गुण उकारसकारावुपजनौ
 ततः शस् लिङ्गव्यत्ययश्छान्दसः द्युक्षं—दिवशब्दोपपदात् क्षिनिवास गत्यो-
 रित्यस्यादन्येष्वपि इति उः ॥

हे सर्वस्वामिन् छन्द ! यित इपी सरोवरभां दरेष्ठ क्षण्णे उत्पन्न
 यनारा कामादि दुश्मनोना आप नाश करनार छो. आपनी कृपानी

ધ્રુવ વાળો હું આપની તેવી રીતથી પ્રાર્થના કરું છું કે જેવી રીતથી
 વૃષ્ટીની ધ્રુવ વાળો, વરસાદના અધિષ્ઠાતા દેવની ધ્રુવ કરે છે. શત્રુના
 નાશના સાધન રૂપ વજ્રવાળો. શત્રુને નીચે પાડનાર, બહુ ધર્મોને
 ધારણ કરનાર, ખીજનું સિંચન કરનાર એટલે કે ઉત્પાદક કર્મકળને
 આપનાર છો. અવિચ્છિન્ન રૂપ વાળો અગર તો બળબુદ્ધિ કરનાર
 નવનીત આદિના તથા જામીગયેલા પ્રબળ દુશ્મનોના પણ ભક્ષક
 છો. સજ્જનોના પ્રકાશમાન હૃદયરૂપી આકાશમાં વાસો કરનાર તથા
 ચિત્તના આવરણ અજ્ઞાન રૂપી વૃત્તના ઋતંભર સમાધિ પાત્રને ઉત્પન્ન
 કરી, અથવા બ્રહ્મ સાક્ષાત્કારને ઉત્પન્ન કરી આપ નાશ કરનાર છો.
 જેવી રીતે સ્થાવર જંગમ તમામ, શબ્દોથી આપના અદ્ભુત ગુણોનું
 કીર્તન કરે છે તેમ હું પણ આપના ગુણ સમુદાયને બોલું છું.

यो नो वनुष्यन्नभिदाति मर्त्त उगणा वा मन्यमानस्तुरो वा ।
 क्षिधीयुधाशवसावा तमिन्द्राभीष्याम वृषमाणस्त्वोताः ॥२७॥

પ્ર ૪. અ ૧. દ ૫. મં ૫ જીવોક્તિ:

(यो) (मर्त्तः) मनुष्यः (नः) अस्माकं (उगणा) उत्कृष्टाः विवेक
 वैराग्यादिसंततिः सद्विचारततीर्त्वा (वनुष्यन्) हिंसन् वनेर्हिंसार्थकात्कण्ड-
 वादित्वाद् यकि वनु भावः प्रकार उपजनः (मन्यमानः) हिंसितुं योग्या
 आकलयन् (अभिदाति) अभिमुखमायाति अपि वा (वनुष्यन्) हन्तु-
 मिच्छन् (मन्यमानः) आत्मानं बहुपश्यन् (अभिदाति) उभयतः
 कारणतः स्वरूपतश्च क्षिनत्ति छेत्तुमुद्युङ्क्ते कीदृशीस्ता (तुरः) हिंसिका अवि-
 वेकादेः समूलमुन्मूलयित्री एकोऽत्र वा शब्दः पादपूरको द्वितीयस्तु समु-
 च्चायकः केन हिंसतीत्याशङ्क्याह (क्षिधी) क्षिधिना क्षयसाधनेन (युधा)
 आयुधेन तीक्ष्ण दुर्विचारशस्त्रेण (शवसावा) दुराचार बलेन च (त्वोता)
 त्वया ऊताः सुरक्षिताः सदाचारपरावयं (वृषमाणः) वृषा इवाचरन्तः
 साहसं दर्शयन्तो वयं (तं) विपक्षिणं (अभिष्याम) अभिभवेम

પોતાની જાતને બહુ માનનાર જે કોઈ મનુષ્ય વિવેક-વૈરાગ્યાદિ સંતાનવાળા અમારો નાશ કરવા અવિવેક રૂપી ક્ષય કરવાના સાધનથી ને તિક્ષણ દુવિચારરૂપી આયુષ્યથી ને દુરાચાર રૂપી બળથી સામે આવે તેના વિરૂદ્ધ વરસાદની માફક સાહસ બતાવતા અમે આપના રક્ષણ નીચે સામા થઈએ ને તેને હરાવી પાડાએ.

યં વૃત્તેષુ ક્ષિતયઃ સ્પર્ધમાના યં યુક્તેષુ તુરયન્તોઽવન્તે ।

યં શૂરસાતૌ યમપામુપજ્મન્ યં વિપ્રા સો વાજયન્તે સ ઇન્દ્રઃ । ૨૮ ।

પ્ર ૪. અ ૧. દ ૫. મં ૬. ર્શોક્તિઃ

મો મત્રેમમાજો મનુષ્યાઃ । (યં) પરમાત્માને (વૃત્તેષુ) તુરગ ગજાદિ સુરોત્થિત રજોભિર્વ્યોમ્નઃ કકુભાં જન નયનાનાં વાચ્છાદકેષુ પિધાયકેષુ સંપ્રામેષુ પ્રવર્તમાનેષુ (સ્પર્ધમાનાઃ) કુચ્યન્તો યોદ્ધું સજીભવન્તો યોદ્ધારઃ (ક્ષિતયઃ) ક્ષિયન્તિ ભુવિ નિવસન્તિ કર્તૃરિ ક્તિચ્ ભૂવાસિનો નરાઃ (હૃષન્તે) આમન્ત્રયન્તિ (યં) યુક્તેષુ પ્રવૃત્તેષુ સમરેષુ (તુરયન્તઃ) મિથોવ્યાપાદયન્તઃ પ્રહરન્તઃ (હૃષન્તે) આહ્વયન્તિ (યં) શૂરસાતૌ શૂરાણાં વીરાણાં સાતૌ સંભજને વીરતા

કૃત્યેષુ-इत्यर्थः (यं) (अपाम्) वारीणां सातौ प्राप्तौ वर्षणे (उप-ज्मन्) उपागमन् उपगच्छन्ति प्रार्थयन्ते गमे लुडि बहुवचनेऽडभावो गकारस्य जकारो ऽकारलोपश्चान्दसः (यं) यज्ञेषु तत्तेवता रूपेणाहूयमानं (विप्रासः) मेधाविनां याजकाः (वाजयन्ते) वाजिनमन्नभाजं कुर्वन्ते विविधानि हविसि भोजयन्ति विविधहविर्दानेन बलिनं कुर्वन्ति पोषयन्ति वा (सः) तादृशः इन्द्रः परमेश्वरो भवतामवितातस्मान्न भेतव्यमिति शेषः ॥

અધિ મારા ઉપર પ્રેમવાળા મનુષ્યો! જે પરમાત્માને યુદ્ધ સ્પર્ધાથી વિગ્રહ માટે સજ્જ થયેલા પૃથ્વીમાંના મનુષ્યો આમંત્રણ દેશે તથા થયેલા યુદ્ધમાં સામાસામી મારતા પણ જેને આહ્વાદન કરે છે વીરતાના કાર્યોમાં તથા જલ સાથે જેની પ્રાર્થના કરે છે. ને યુદ્ધ-

શાળી પૂજકો જેને હવિષાન્ન અર્પણ કરે છે, તેજ ઈન્દ્ર પરમેશ્વર તમારો રક્ષક છે. બહીવાની જરૂર નથી.

આનો વયોવયઃ શયં મહાન્તં ગહરેષ્ટામ્ ।

મહાન્તં પૂર્વનેષ્ટામુયં વચો અપાવધીઃ ॥૨૧॥

પ્ર ૪. અ ૨. દ ૭. મં ૨. જોવોક્તિઃ

(વયઃ) વયસ્ય મિત્ર પરમપ્રીત્યાસ્પદપરમાત્મન્ યતો લોપ
જ્ઞાન્દસઃ અથવા (વયઃ) મદાયુઃ જીવન્ મદીયપ્રાણભૂત પરમપ્રિયેન્દ્ર
(વયઃશયં) વીયતે ભક્ષ્યતે વયોઽન્નં લક્ષણયાતત્કાર્યમન્નમયં શરીરં વેતે
રસુન્ તત્ર શરીરે શેતે તિષ્ઠતિ અધિષ્ઠાતૃતયા સ વયઃશયઃ શરીરાધ્યક્ષો
મદાત્મા તં શરીરિણં શેતે “રધિકરણે શેતેરિત્ય્ચ” (મહાન્તં) (૩ અ ૨
પા ૧૨ સ્ત્ર). (મહાન્તં) વ્યાપકમ્ (ગહરેષ્ટામ્) હૃદ્ ગુહાયાં સ્થિતં
(મહાન્તં) તન્નામ્ના ય્યાતાં બુદ્ધિમ્ (નઃ) અસ્મદીયમ્ (આ) સ્વાભિમુક્ષ
માનય ઉપસર્ગ શ્રવણાદ યોગ્ય ક્રિયાત્માઃ શેષઃ, બુદ્ધે વિસેષણમાહ (પૂર્વિ-
નેષ્ટાં) પૂર્વિને પૂર્વજન્મભિરર્જિતે સંસ્કાર સંહયે વર્તમાનં પ્રાચીન સંસ્કાર-
વક્તવ્યતિનં તત્પ્રભાવાત્સંસાર લગનં અપિ ચ (નો) અસ્માકં (ઉગ્રમ્) પરો
દ્વેજકં કિષ્ટુરં (વચ્ચઃ) વચનં (અપાવધીઃ) અપજહિ અપાકુરુ મદવચસિ
માધુર્યં સમ્પાદય તદન્યપરતાં અપગમય વા । યેનાત્મના બુદ્ધયા વાચા વા
વયં ભવત્પ્રતીપં ન ગચ્છેમેતિ શેષઃ

યદ્વા (ઉગ્રં) ક્ષુધા પિપાસાભ્યાં ભયંકરં (વચ્ચઃ) વચનં (અપાવધીઃ)
દેશત્વં પ્રાપય દેવાહિ ન ક્ષુધા પિપાસા પીડયા વ્યગ્રવચસો ભવન્તિ “ન
વૈ દેવા અશ્રન્તિ ન પિવન્તિ” इति શ્રુતં: પૂર્વિને પૂર્વશબ્દાત્પૂર્વેઃ કૃત મિનયૌ
ચેતિ તાદ્રિતિક ઇન્ પ્રત્યયઃ ણત્વાભાવ જ્ઞાન્દસઃ

પરમ પ્રીતિના સ્થાન ૩૫. હે પરમાત્મન્ ! અમારા જીવન
પ્રાણભૂત દેવ અન્નમય શરીરમાં વાંસો કરનાર આત્મા વ્યાપક હૃદય
રૂપી. ગુહામાં રહેલી બુદ્ધિને આપના તરફ પ્રેરો, જે બુદ્ધિતત્ત્વ પૂર્વ
જન્મમાં મેળવેલા સંસ્કારમાં રહેલું અને પ્રાચીન સંસ્કારને વશવર્તી

છે. અમારાં બીજાને દુઃખ આપનારાં નિષ્કુર વચનોનો નાશ કરો. અમારી વાણીમાં માધુર્ય સંપાદન કરો જેથી આત્મા, બુદ્ધિ અને વાણીથી અમે આપનાથી દૂર ન જઈએ. ભૂખ તરસ આદિ ભયંકર વચનો દૂર કરો એટલે કે મનુષ્યમાંથી દેવ બનાવો કારણ દેવોને ભૂખ તરસ હોતી નથી.

યદીવહન્ત્યાશવા ભ્રાજમાના રથેષ્વા ।

પિવન્તો મદિરં મધુ તત્રશ્રવાંસિ કૃણ્વતે ॥૩૦॥

પ્ર ૪. અ ૨. દ ૭ મં. ૫. ેશોક્તિ:

(યદિ) યદા (રથેષુ) મધુમતી-મધુપ્રતીકા વિશોકાલ્યેષુ સમ્પ્ર-જ્ઞાત્સમાધેરવસ્થાવિશેષેષુ વર્તમાના અત એવ (ભ્રાજમાનાઃ) સમાધિલાભ જનિત હર્ષેણ દીપ્તગાત્રા પ્રવૃદ્ધ શરીર કાંતયઃ સજ્ઞાતપુલકાઃ દ્વિગુણિતોત્સાહાઃ સમાધિસિદ્ધયા યોગશાસ્ત્રોક્તેષુ સાધનેષુ ઉપરૂઢ શ્રદ્ધાતિરેકાઃ (આશ્વાઃ) યોગાભ્યાસે ત્વરમાણાઃ સંસ્કારશેષાપરપર્યાયસ્ય નિર્બીજ સમાધેર્ભાયાનિશં પ્રયતમાના મનુષ્યા (આવહન્તિ) માં આભિમુખ્યેન વહન્તિ આત્માનં મદા ત્મકતાં પ્રાપયન્તિ (તત્ર) તદા (શ્રવાંસિ) કૃતકૃત્યતા પ્રયુક્તાનિ યશાંસિ (કૃણ્વતે) કુર્વતે તેષામન્યે લોકાઈતિ શેષઃ સ્વયં સમ્પાદયન્તીતિ વા સફલજન્માનસ્તે ભવન્તીતિ ભાગઃ કિં કુર્વન્તઃ (મદિરં) પ્રમોદુર્કર્મ ધર્મે મેઘસમાર્ધો સ્પન્દમાનં (મધુ) અમૃતં સમાર્ધૌ ક્ષરત્યમૃતં તત્ત્વ પીયતે યોગિ ભિરિત દૃટ્યોગ વાદિનઃ, રાજયોગનયં (મધુ) વિવેકાલ્યાત્યાલ્યં ઔપનિ-પદનયં બ્રહ્મસાક્ષાત્કારરૂપં (પિવન્તઃ) ણકત્ર આસ્વાદયન્તઃ અન્યત્ર લક્ષ-ણયા સાદરં સમ્પાદયન્તઃ ।

ન્યારે મધુ પ્રવિકા વિશોક નામની સંપ્રજ્ઞાત સમાધિની અવસ્થા રૂપી રથમાં રહેલાને સમાધિના લાભથી ઉત્પન્ન થયેલા હર્ષવાળાને તેથી દ્રેદીપ્યમાન શરીરના રૂપવાળા, સમાધિથી ભક્ષ કરી શકાય તેવા યોગશાસ્ત્રના સાધનમાં અત્યંત શ્રદ્ધાળુ, યોગમાં ત્વરિત ગતિથી આગળ વધતા મનુષ્યો મારી પાસે આવે છે. પોતાના આત્માને

મારો આત્મા જ બનાવે છે ત્યારે કૃતાર્થતામય યશને પોતાની મેળે જ પ્રાપ્ત કરે છે. તેમનો જન્મ સફળ બને છે. શાથી કે આનંદકારીને ધર્મમેધ સમાધિમાંથી ઝરતા અમૃત રસ રૂપી (૧) યોગમાં વર્ણવેલા મધુ, (૨) રાજયોગમાં વર્ણવેલા વિવેક ખ્યાતિરૂપી મધુ (અમૃત) અને (૩) વેદાંતમાં વર્ણવેલા બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર રૂપી રસને એકત્ર રૂપે પીએ છે. જીવ બ્રહ્મના ઐક્યને સાક્ષાત્કારથી અનુભવે છે.

કश्यपस्य स्वर्विदो यावाहुः सयुजाविति ।

ययो विश्वमपि व्रतं यज्ञं धीरा निचाय्य ॥૩૧॥

પ્ર ૪. અ ૨. દ ૮. મં ૨. **ईशोक्तिः**

(कश्यपस्य) પચ્ચકસ્ય સર્વાર્થદર્શિનઃ વર્ણવ્યત્યયશ્છાન્દસઃ સ્વઃ સુખં વિંદતિ વેદયતિ પ્રાપયતિ इति સ્વર્વિદ્ તસ્ય (स्वर्विदः) સુખ પ્રદાતુરીશ્વરસ્ય (वाहुः)વાહુપ્રાપ્કૌ વહેરુળ વચન વ્યત્યય શ્છાન્દસઃ આદ્ધરિતિપોષોવા (यौ)પ્રસિદ્ધૌ (सयुजौ) અભ્યાસ વૈરાગ્યાભ્યાં સહસમ્બદ્ધૌ સમ્બન્ધશ્ચ હેતુ હેતુ મદ્ભાવો નાન્તરેણ તૌ તાહુત્પદ્યેતે (ययोः) સમ્પ્રજ્ઞાતાસમ્પ્રજ્ઞાતયોગયોઃ વિશ્વમ્ કૃત્વં (व्रतं) કર્મ-યોગયજ્ઞકૃત્યં (अपि) અપીતં સમાપ્તં અન્તર્ભવતીત્યર્થઃ (इति) એવં (निचाय्य) નિશ્ચિત્ય (धीराः) અયિ યોગ ધ્યાનપરા મનુષ્યાઃ (यज्ञं) યોગયજ્ઞંતદાત્મકં સમ્પાદયેતેતિ શેષઃ

સર્વ અર્થ દર્શી, સુખ આપનાર, ઈશ્વરની પ્રાપ્તિ કરાવનાર જે બે યુગ્મ અભ્યાસને વૈરાગ્ય સાથે સંબંધ ધરાવનાર સંપ્રજ્ઞાત અને અસંપ્રજ્ઞાત સમાધિઓ છે તે જેનું સંપૂર્ણ રૂપ, યોગ કર્મમાં સમાપ્ત થાય છે, તેનો નિશ્ચય કરીને, યોગ ધ્યાનમાં તત્પર થઈ વિચારીને મનુષ્યો યજ્ઞને પ્રાપ્ત કરે, યોગ યજ્ઞનું ફળ સાક્ષાત્કાર છે, તેને મેળવે. અમે ઋત્યુ અને સામ વાણી અને પ્રાણ, આપ્યાં છે, જે બન્નેથી જ્ઞાસુઓ કર્મ કરે છે. દેહેન્દ્રિય ને પ્રાણના સમુહમય મનુષ્ય દેહ રૂપી મંડપમાં એ બન્ને શોભે છે, ઔચારના જપને પ્રાણાયામથી ધીમે ધીમે

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરે છે ને તેથી બધા દેવોમાં પૂજવા લાયક (યજ્ઞ) મને પ્રાપ્ત કરે છે.

ઋચં સામયજામહે યામ્યાં કર્માણિ કૃણ્વતે ।

વિતે સદસિ રાજતો યજ્ઞં દેવેષુ વક્ષતઃ ॥૩૨॥

પ્ર ૪. અ ૨. દ ૮. મં ૧૦. **ઈશોક્તિઃ**

વયં (ઋચં) વાચં (સામ) પ્રાણં (યજામહે) દત્તવન્તઃ છન્દસિ કાલાનિયમઃ યજદેવપૂજાસંજ્ઞતી કરણદાનેષ્વિતિ ધાતુપાઠઃ (યામ્યાં) ઋક્ સામામ્યાં વાક્પ્રાણામ્યાં જિજ્ઞાસવઃ (કર્માણિ) સ્વામિલિપિત કૃત્યાનિ (કૃણ્વતે) સાધયન્તિ (તે) ઋક્સામે (સદસિ) મનુષ્યશરીર મળ્ડપે દેહેન્દ્રિયપ્રાણસદ્ધાતલક્ષણે (વિરાજતઃ) વિશેષેણ શોભેતે પ્રણવજય પ્રાણા-યામામ્યાં કર્મેણોત્કૃષ્ટાં કક્ષામધિરોહતઃતતઃ કિમિત્યાહ યજ્ઞમિતિ તથામ્ભૂતે તે (દેવેષુ) સર્વ દેવેષુ મધ્યે (યજ્ઞં) યજનીય માં (વક્ષતઃ) વહતઃ પ્રાપયતઃ ॥

અરે સમસ્ત પ્રજાઓ ! પ્રકાશમાન યોગના બળથી સ્વર્ગના પતિ અને પાલક મને તમારા પોતાના સાથે અભેદ માનીને સારી રીતે પ્રાપ્ત કરો જે હું અતિથિ માફક સર્વ પ્રિય એકલોજ છું. વળી તેજ હું સર્વ પ્રિય ને પોતાનાજ આત્મારૂપ બનેલા પુરાણ પુરૂષ તથા મધુ મતિ ભૂમિકાના વિજય વિજેરથી અસંપ્રજ્ઞાત યોગને મેળવવા મુશ્કિલ નારને માટે નવીન તથા માર્ગદર્શક છું. રસ્તો ખુલ્લો મુકનાર છું. મારી પ્રાપ્તિની ઇચ્છાવાળા મુમુક્ષુ અને મારી આરાધના માટે તત્પર ભક્ત સાથે એકજ એવો પ્રસિદ્ધ હું સનાતન છું. યોગમાર્ગ ને ભક્તિ માર્ગ બંને ખુલ્લા કરે છું.

સમેત વિશ્વા ઓજસાપર્તિં દિવો ય એક ઇદ્ભૂરતિથિર્જનાનામ્ ।

સ પૂર્વ્યોઽદ્યત્તપાણિપીઠં વર્તનીરનુવાવૃત્ત એકદત્ ॥૩૩॥

(પ્ર ૪. અ ૨. દ ૯. મં ૩) **ઈશોક્તિઃ**

(વિશ્વાઃ) સમસ્તાઃ પ્રજાઃ ! (દિવઃ) દ્યોતમાનસ્ય યોગસ્ય (ઓ

जसा) बलेन (पति) सर्वस्वामिनं मां यद्वा (दिवः) स्वर्गस्य (पति) पालकं (समेत) सम्यक् स्वात्माभेदेन लभध्वं कीदृशोऽहं (जनानाम्) लोकानां (अतिथिः) तद्वत्प्रियः यः (एकइत्) एकएव (भूः) अहं भवामि भवतेः कर्तरि क्तिप् सर्वेषु स्त्रीपुत्रादिष्वात्मार्थं प्रेमदर्शनात्—अन्यार्थं मात्मनि तदभावात् “नवा अरेः पत्युः कमाय पतिः प्रियो भवति” तदे-
तत्प्रियः पुत्रादित्यादि श्रुतेः (सः) सर्व प्रियः स्वात्मभूतोऽहम् (पूर्य्या) पुरातनः (आजिगीषन्तम्) मधु मत्यादि भूमिका विजय क्रमेण संस्कार शेषाख्यमसंप्रज्ञातयोगं लब्धुमिच्छन्तं (नूतनम्) नवीनम् (वर्तनीः) मार्गः लक्षणया तत्प्रदर्शकः सन् (अनुवावृते) अनुवर्तयामि अनुगृह्णामि अपि वा (वर्तनीः) मार्गान् (अनुवावृते) उद्घाटयामि यद्वा आजिगीषन्तम् मदवाप्तिकामं मुमुक्षुम् (नूतनम्) अभिनवं मदाराधने सद्यः प्रवर्तमानं स्वभक्तं (अनु) प्रति (एकइत्) एकएव (सः) प्रसिद्धः (पूर्य्यः) सनातनः (वर्तनीः) योगमार्गो भक्तिमार्गो वा (वावृते) विव्रियते मया इति शेषः

हे सर्व दुःखीना छेदक परमात्मन् सर्व मनोरथीना पूरक ! संसारना सर्व उपद्रवोथी हूर भेथी काहीने अमाई पावन करे। अतिशय अणवान सर्व शक्तियुक्त आपना दर्शन माटे अमे आपनी प्रार्थना करीये छीये, सर्व शक्तिना नाथ आपना माटे आ कहेण नथी,

पंचमः प्रपाठकः

विश्वतोदावन् विश्वतो न आभर यं त्वा शविष्ठमीमहे ॥३४॥

प्र ५. अ २. द ६. मं १ जीवोक्तिः

(विश्वतः) विश्वेषां सर्वेषां दुःखानाम् (दावन्) छेदक दापलवने वनिप् अपि वा (विश्वतः) सर्वेषामभीष्टानाम् (दावन्) दातः सर्व मनोरथ पूरक परमात्मन् विश्वतः) विश्वैरुपायैः (नः) अस्मान् आसमन्तात् (भर) पालय यद्वा (विश्वतः) सर्वस्मात् सांसारिकोपद्रववृन्दात् (आ) आकृष्य उद्धृत्य (भर) आहर स्वाभिमुखमानय (यम्) (त्वा) त्वाम् (शविष्ठम्)

અતિશયેન બલિનં સર્વશક્તિસમન્વિતમ્ (ઈમદે) પ્રાર્થયામહે દર્શનમિત્તિ
શેષઃ નૈતદ્દુર્ઘટં સર્વશક્તિમતસ્તત્ત્વેતિ ભાવઃ

જે પરમાત્મા વસંતાદિ સર્વ ઋતુઓમાં છે. સર્વના હિતની
કામના વાળા પ્રસિદ્ધ અને વેદાંતમાં જણાવ્યા પ્રમાણે સ્વાત્મ રૂપ
હોવાથી અપરોક્ષ પણ ભક્તિથી સાક્ષાત્કાર કરી શકાય તેવાને સર્વ
ઐશ્વર્ય-પ્રભાવથી યુક્ત છે. એવા આપની હું પ્રાર્થના કરું છું.
હે ભગવન્ આપનાં સ્વરૂપાનંદ ધનની ઇચ્છાવાળા સાધન ચતુષ્ટય
સંપન્ન મુમુક્ષુને, સ્વરૂપભૂત વિષ્ણુ પદ, મોક્ષરૂપી ધનવાળું, આપ આપો
છો. અહિંસા વિગેરે વ્રત રહિતનાને પોતાની ઇચ્છાઓ પણ મળતી
નથી. (મોક્ષ લાભતો મળેજ શાનો?) ને તેને જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપી મોક્ષ
ધનનો સ્પર્શ જ થતો નથી.

ધનને આપનાર મનુષ્યો લૌકિક અને પારલૌકિક વસવા લાયક
મનોહર મહેલ રાજ્ય આદિ સર્વ ઉચ્ચ અધિકારવાળા પદને પુબ્જા
ધનને મેળવે છે. વ્રત રહિતનો માણસ કોઈપણ રીતથી શમદમાદિકથી
મોક્ષને, આ સુખને મેળવતો નથી.

एष ब्रह्मा य ऋत्विज इन्द्रो नाम श्रुतो गृणे ॥३५॥

(પ્ર ૫. અ ૨, દ ૬. મં ૨) જીવોક્તિઃ

(યઃ) પરમાત્મા (ઋત્વિજઃ) વસન્તાદિકસર્વઋતુષુ વર્તમાનઃ
લક્ષણયા સર્વદા સર્વહિતકામઃ નાશવર્જિતો વા (નામશ્રુતઃ) વિશ્રુતઃ
પ્રસિદ્ધઃ (एष) સ્વાત્મતયા અપરોક્ષઃ ભક્તિ પ્રભાવાજ્ઞેન સાક્ષાત્ક્રિયમાણો
વા (इन्द्रः) સર્વૈશ્વર્યોપેતઃ વર્તત ઇતિ શેષઃ (गृणे) સ્તોમિતમિત્યધ્યાહારઃ

शं पदं मघं रयीषिणे न काममव्रतो हिनोति न स्पृशद्रयिम् ।

પ્ર ૫. અ ૨, દ ૬. ઋ ૫. જીવોક્તિઃ

મગવન્ (રયીષિણે) ભવત્ સ્વરૂપાનંદ ધનલિપ્સવે અહિંસાદિ યમ
પદ્મકવ્રતવતે વ્યતિરેકેઽવ્રત ઇતિ દર્શનાત્ તદ્ભામઃ સાધન ચતુષ્ટય
સમ્પન્નાય મુમુક્ષવે (शम्) નિરતિશય સુખં (पद्म) સ્વરૂપભૂતમ્ તદ્વિષ્ણો

પરમં પદમિત્યાદૌ પદ્મશબ્દસ્ય સ્વરૂપાર્થકતાયાઃ દૃષ્ટત્વાત્ (મધમ્) મહનીયમ્
 નિરતિશય બ્રહ્માનન્દસ્વરૂપ મોક્ષધનમિતિ ચાવત્ ચિત્તરસિ ઇતિ શેષઃ
 (અવ્રતઃ) વ્રતમિત્યેષઃ અહિંસાદેઃ સંજ્ઞાજાતિદેશકાલસમયાનવચ્છિન્નઃ
 સાર્વભૌમા મહાવ્રતમિતિ સૂત્રેણ જાત્યાદિ અનવચ્છિન્નત્વેનતેષાં મહાવ્રતતાયા
 યોગદર્શને પ્રતિપાદનાત્ તદ્વર્જિતો હિંસાદિ પુરુષઃ (કામમ્) સ્વામીષ્ટમ્
 લૌકિકં પુત્રવનિતાદિમુખં (ન હિનોતિ) ન લભતે મોક્ષલાભસ્તુ તસ્યકુત
 ઇત્યાહ (ન સ્પૃશદ્રયિમ્) બ્રહ્માનન્દ સ્વરૂપં મોક્ષધનં ન સ્પૃશતિ । વ્રત-
 હીનસ્ય મોક્ષસુખસ્પર્શ એવ દુર્લભઃ તદ્પ્રાપ્તેસ્તુકા કથેતિ ભાવઃ । અપિ વા
 (રયિષિણે) રયીષીણઃ રયિ-ધનં પ્રેષયન્તિ પ્રચ્છન્તિ તે ધનદાતારો
 મનુષ્યાઃ (શમ્) સુખમ્ લૌકિકં-પારલૌકિકં ચ પદં વાસોચિત મનોહરગૃહં
 રાજમન્ત્ર્યાદિ સર્વોચ્ચાધિકારં વા (મધં) પ્રભૂતં ધનં લભન્ત ઇતિ શેષઃ
 (અવ્રતઃ) વદાન્યતાવ્રતવર્જિત પુરુષઃ (કામમ્) અતિશયેન સર્વથા (નહિ-
 નોતિ) ન લભતે શમાદિકમિત્યર્થઃ તદેવ વિવૃણોવિ (નસ્પૃશદિતિ)

હે ભગવન્ ! આપનાં સ્વરૂપાનન્દ ધનની ઇચ્છાવાળા સાધન
 ચતુષ્ટય સંપન્ન મુમુક્ષુને સ્વરૂપભૂત વિષ્ણુપદ મોક્ષરૂપી ધનવાળું આપ
 આપો છો. અહિંસા વિગેરે વ્રત રહિતનાને પોતાની ઇચ્છાઓ પણ
 પણ મળતી નથી. (મોક્ષલાભ તો મળેજ શાનો ?) ને તેને બ્રહ્માનન્દ
 સ્વરૂપી મોક્ષધનનો સ્પર્શજ થતો નથી.

ધનને આપનાર મનુષ્યો લૌકિક અને પરલૌકિક વસવા લાયક
 મનોહર મહેલ રાન્ય આદિ સર્વ ઉચ્ચ અધિકારવાળા પદને પુષ્કળ
 ધનને મેળવે છે. વ્રત રહિતનો માણસ કોઈપણ રીતથી શમદ્રમાદિક
 મોક્ષનાં આ સુખને મેળવતો નથી.

સદા ગાવઃ શુચયો વિશ્વધાયસઃ સદાદેવા અરેપસઃ ॥૩૭॥

(પ્ર ૫. અ ૨. દ ૬. મં ૬) જીવોક્તિઃ

ભગવન્ ! ભવત્રણિધાતૃણાં (ગાવઃ) વાચઃ (શુચયઃ) સ્વચ્છ
 વિશુદ્ધો (વિશ્વધાયસઃ) વિશ્વેષાં પરાનુદ્વેજકત્વ માધુર્યહિતકર્ત્ત્વાદિ

ગુણનાં ધારિકાઃ । વિશ્વસ્ય પ્રાણીજાતસ્વ પ્રોત્સાદનાદિના પોષિકા વિશ્વસ્ય વિશ્વાત્મનો ભવતો ધારિકા ગુણાનુવાદન પરા વા કિં ચ તેષાં (દેવાઃ) ઇન્દ્રિયાણિ (અરેપસઃ) નિષ્પાપા ભવન્તીતિ શેષઃ । અપિ વા કારૂણિક પરમેશ્વર ક્ષીર ઘૃતાદિ પ્રદાનાય વિશ્વધાયસઃ જગદ્ધારિકઃ (ગાવઃ) ધેનવઃ (શુચયઃ) પવિત્રાઃ—અસ્માકં કૃતે ભવતા સૃષ્ટા इति શેષઃ ગોભિર્જગદ્વિચરેતે । અતઃ એવ વિદ્વાંસો ધવલચલવર્દશ્ચગવૃતાં વસુંધરાં સંગિરન્તે । દુઘ્ધાચલાભે સ્થાદેવ જગદ્વિચરેતઃ (સદા) સર્વદા (અરેપસઃ) નિષ્પાપા સરલ ચેતસઃ (દેવાઃ) તદ્વદ ચિનીયા વિદ્વાંસોઽસ્મમ્સન્માર્ગે મુપદેષ્ટુમુત્પાદિ તા इत्यર્થઃ ।

હૈ ભગવન્ ! આપના ભકતોની પવિત્ર વાણીઓ માધુર્ય અને હિતકારી પણાના ગુણવાળી પ્રાણીમાત્રના ઉત્સાદને પોષનારી છે. વિશ્વના આત્મા એવા આપના ગુણગાન પરાયણ છે. તેમની ઇન્દ્રિયો નિષ્પાપ છે. અગરહૈ કારૂણિક પરમાત્મન્ ! દુધ દહીં આપવાને માટે જગદુદ્ધારક પવિત્ર ગાયોને આપે ઉત્પન્ન કરી છે. (ગાય જગતને ધારણ કરનાર છે) આથી વિદ્વાનો “અગદના શૃંગ પર ધારણ કરાયેલી વસુંધરાને જણાવે છે. ”

દુધ આદિ ન મળે તો જગત નાશ પામે સદાય તે નિષ્પાપ અને સરળ ચિત્ત વાળી હોય છે. તેજ ગાયોની માફક પૂજ્ય વિદ્વાનોને અમોને સન્માર્ગનો ઉપદેશ આપવાને માટે આપે ઉત્પન્ન કર્યા છે.

उपपक्षे मधुमति क्षियन्तः पुष्येम रविंधीमहे त इन्द्र ॥३८॥

(પ્ર ૫ અ ૨. દ ૬. મં ૮) જોવોક્તિઃ

(પ્રક્ષે) પ્રકૃષ્ટે, સર્વોત્તમે ક્ષીયતિ નિવસતિ ધ્યાનેનવતિષ્ઠતે યોગી યસ્મિન્ સમાધૌ સ પ્રક્ષઃ સમાધિ તત્ર મધુમતિ મધુભૂમિકે મધુમત્યાદિ ભૂમિકા વિશેષયુક્તે (ક્ષિયન્તઃ) નિવસન્તો વર્તમાનાઃ (રયિમ્) વિવેકભ્યાતિ રૂપં ધનં (પુષ્યેમ) પોષયેમ કેનચિદ્વિધ્નેન સ્થાન્યુપનિમંત્રાદિના પ્રતિહતઃ સમાધિત્રષ્ટઃ માભૂમેત્યર્થઃ અપિ વા ભવત્પ્રસાદ લબ્ધં સ્વાત્માનન્દ સુખં સમાધૌ પ્રતિભાસમાનં (રયિમ્) ધનમ્ (ઉપપુષ્યેમઃ) ઉપભુજીમહિ (ઇન્દ્રઃ)

પરમેશ્વર (તે) તવ, ત્વાં છાન્દસી કર્મણિષઠી (ધીમહે) ધ્યાયેમ । અન્ન-ચદ્વક્ત્વ્યંતદયોગ ભાષ્યે વિશદિ કૃતં વિસ્તારમયાન્નેહ પ્રતન્યતે ॥

જેનો અંદર ધ્યાન વડે સર્વ શ્રેષ્ઠમાં વસી શકાય તેવી મધુ-મતિ આદિ સમાધિમાં રહેલા, વિવેક નામના ધનને અમો પોષીએ; એટલે સ્થાન બ્રહ્મ થવા જેવા ફેાઈપણુ વિદ્યથી અટકી પડી સમાધિ-બ્રહ્મ અમો ન થઈએ. ઉપરાંત આપની કૃપાથી પ્રાપ્ત કરેલા સ્વાત્મા નાંદના સુખને સમાધિમાં પ્રાપ્ત થતા ધનને ભોગવીએ હે ઇન્દ્ર આપનું અમો ધ્યાન ધરીએ છીએ.

આ વિષયનું વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણન પાતાંજલ યોગ દર્શનમાં છે
અર્ચન્યર્ક મરુતઃ સ્વર્કો અસ્તોભતિ શ્રુતો યુવા સ ઇન્દ્રઃ ।૩૯।

(પ્ર ૫. અ ૨. દ ૬. અ ૯) જીવોક્તિઃ

(સ્વર્કઃ) અર્ચત્યનેત્યર્કઃ સ્તોત્રંસશોભનો યેષાં તે ભવત્પ્રશંસકાઃ
(મરુતઃ) વાયુસમાન વેગઃ વેગેન ત્વામભ્યાગચ્છન્ત્ત્વમ્મિતિ યાવત્ (અર્કમ્)
અર્ચનીયં ત્વાં અર્ચન્તિ પ્રત્યહં સમાધૌ પૂજયન્તિ ધ્યાનેન પશ્યન્તિ યોગિનિ
ઇતિ શેષઃ (સઃ) લોકવેદપ્રસિદ્ધઃ (શ્રુતઃ) પ્રથિતઃ (યુવા) નિત્ય-
તરુણ્યોપેત એકરસઃ (ઇન્દ્રઃ) સર્વૈશ્વર્યસમ્પન્નો ભવાન્ (આ) આભિમુખ્યેન
(સ્તોભતી) સમાધિપ્રતિપક્ષમન્તરાય જાતં રુણદ્ધિ લક્ષણયા નાશયતી
ત્યર્થઃષ્ટુમ સ્તમ્મે (મૂં આં) વ્યત્યેન પરસ્મૈપદમ્ (અર્કમ્) અર્ચ-
કર્મણિ ઘઙ્ કૃત્વમ્ ॥

હે ઇન્દ્રદેવ! સારાં પૂજનાં સાધનરૂપ સ્તોત્રવાણાં આપના પ્રશંસકો વાયુ સમાન વેગથી આપની પાસે આવે છે. પૂજ્ય એવા આપને ધ્યાનથી યોગીઓ જુએ છે. તે લોક અને વેદોમાં પ્રસિદ્ધ કાયમની યુવાવસ્થાવાળા એટલે નિર્વિકાર ઐશ્વર્ય સંપન્ન આપ ચારે બાજુથી સમાધિમાં વિરૂદ્ધ જનારી અડચણોને નાશ કરો.

પ્રવ ઇન્દ્રાય વૃત્રહન્તમાય વિપ્રાય ગાયં ગાયત યં જુજોષતે ।૪૦।

(પ્ર ૫. અ ૨. દ ૬. મં ૧૦) ર્શોક્તિઃ

અયિ મનુષ્યા ! યૂયં (વિપ્રાય) વ્યાપકાય મેધાવિને સર્વ વિદેવા (વઃ) યુષ્માકં (વૃત્રહન્તમાય) અતિશયેન વિઘ્નધ્વંસકાય (હન્ત્રાય) ऐश्वर्यो પેતાય પરમાત્મને તં પ્રસાદયિતુમ્ इति યાવત્ (ગાથં) ગાતવ્યમ્ । અનિશ માવર્તનીયં પ્રણવં (પ્રગાયત) પ્રકર્ષેણ તદર્થભાવનેન સમં પટત ઉચાર્યત કીદશોઽસૌ ગાતવ્ય પ્રણવઃ યં પ્રણવં (જુજોષતે) વાચકત્વેન સેવતે તસ્ય વાચકઃ પ્રણવઃ इति યોગોક્તેઃ । પ્રિયતે-કામયતે-વા વિશ્વમ્ભર इति શેષઃ (વિપ્રાય) ત્રિપૂર્વાત્ પ્રાપૂર્ણ इत्यस्માત્કર્તરિકઃ (વૃત્રહન્તમાય) વૃત્ર પૂર્વા દ્વન્તે કર્તરિકિપ્ તતસ્તમપ જુજોષતે જુષિ પ્રીતિ સેવનયોઃ (તુઽ આઽ) ન્યત્યેન શપ્ દ્વિત્વં છાન્દસમ્

અરે મનુષ્યો ! તમે વ્યાપક, બુધ્ધિશાળી, સર્વજ્ઞ વૃત્રધ્વન એટલે સર્વ વિઘ્નોને નાશ કરનાર તથા ઐશ્વર્યયુક્ત પરમાત્માને પ્રસન્ન કરવા સાદ્ ગાન કરવા યોગ્ય ઝંકારનું ગાયન યા રટણ કરે જેને માટે વિશ્વમ્ભર પ્રીતિ કરે છે તે જ ઝંકાર છે ને તેને વાચ્યવાચક ભાવથી અવલંબન કરે છે.

भगो न चित्रो अग्रिमहोनां दधाति रत्नम् ॥४१॥

(પ્ર ૫. અ ૨. દ ૭. મં ૩) જીવોક્તિઃ

(ભગઃ) સૂર્યઃ (ન) इव (ચિત્રઃ) चाजनीयः साक्षात्करणीया वा नानाविभूतिभूषिता वा अग्नि अग्रणीः तद्वन्निर्दोषस्तेजस्वी वा परमात्मा (મહોનામ્) महतां यांगजमहिमभाजां स्वानुचरणाम् (રત્નમ્) रमणीयम् स्वदर्शनं (દધાતિ) ददाति-अपि वा (रत्नम्) मुक्ति प्रदत्वेन रम्यं विवेक साक्षात्कारं (દધાતિ) पुष्णाति प्रयूह निरासेन स्थिरीकरोति

સૂર્યની માફક સાક્ષાત્કાર કરવા યોગ્ય અનેક પ્રકારની વિભૂતિથી આ ભુષિત અગ્રણી અગ્નિ ! તેનીજ માફક નિર્દોષ અને તેજસ્વી પરમાત્મા યોગથી ઉત્પન્ન થયેલા મહિમાવાળાને, પોતાનું રમણીય દર્શન આપે છે; ઉપરાંતમાં મુક્તિ આપનાર હોવાથી રમ્ય રમણીય વિવેક સાક્ષાત્કારનું પોષણ કરે છે. અડચણ દૂર કરીને સ્થિર કરે છે.

विश्वस्य प्रस्तोभ पुरो वासन्यदि चेह नूनम् ॥४२॥

(प्र ५. अ २. द ७. मं ४) जीवोक्तिः

(विश्वस्य) समस्तस्य प्रत्यर्थि वर्गस्य (प्रस्तोभ) प्रकर्षेण घातक विश्वेन प्राणिजातेन स्तवनीय वा परमात्मन् (पुरः) पुरि शरीरे विश्वस्ये स्थनुषङ्गः (वासन) वसन् दैर्घ्यं छन्दसम् (इह) अस्मिन् भवद्विधेयानाम स्मार्कं समाहिते चेतसि (यदि) यदा आविर्भवेद् भवान् वा तदा महती दयेति शेषः । (नूनम्) निश्चितम् नात्र संदेह गन्ध ईतिभावः ॥

हे प्रभो ! सभस्त अउयणोनो ऐकदम नाश करनार प्राणी-भात्रनी स्तुति योग्य परमात्मा. विश्वना शरीरमां वास करनार आप आपना तरङ्ग वणता अमारा समाधिभय यितामां प्रगट थाओ. अरेअर निःसंदेह अमारा उपर दया थाय.

वि स्मृतयो यथा पथा इन्द्रत्वद्यन्तु रातयः ॥४३॥

(प्र ५. अ २. द ७ मं ७) जीवोक्तिः

(इन्द्र) सर्वेश (त्वत्) त्वत्तः (रातयः) दानानि (वि) विज्ञे, दानार्हे, विदुषि ब्राह्मणादौ योग्यभाजन इति यावत् यान्ति गच्छन्ति (यथा) तथा (स्मृतयः) स्वस्वदिषयदेशं प्रतिगमनकारिणीन्द्रियाणि (वि) उत्तमत्वेन विश्रुतान् ख्यातान् (पथा) पथः मार्गान् सदध्वनः (यन्तु) ब्रजन्तु भवत्कण्ठया संयतेन्द्रियाः स्यामिति भावः ॥ (स्मृतयः) सु गतौ कर्तरि क्तिच् ॥

हे इन्द्र ! सर्व शासक ! आपना तरङ्गधी अक्षीसे दान योग्य विद्वानो प्रति जन्य छे. जेवी रातथा पोताना विषय तरङ्ग जनारी इन्द्रियो प्रभ्यात श्रुति आदि सारा मार्गमां वणे छे. तेवी रातथी आपनी कृपाथा इन्द्रिय पर निग्रहने अमे मनुष्यो प्राप्त करोअे.

ऊर्जा मित्रो वरुणः पिन्वतेडाः पीवरीमिषं कृणुही न इन्द्र ।

प्र ५. अ २. द ७. मं ९. जीवोक्तिः

(इन्द्र ! (मित्रः) सूर्यः (वरुणः) जलाधिष्ठातृदेवः त्वं च सर्व

यूयं (ऊर्जा) बलेन लक्षणया तद्वर्धकेन प्राणायामेन (इडा) इडोपलक्षितं
सूर्यचन्द्रस्वरं (पिन्वत्) पुष्टिं नयत-पिन्वतिरत्र पोषण कर्मा किञ्च
(नः) अस्माकं कृते (पीवरम्) प्रवृद्धाम् सर्वातिशायिनीम् (इषम्)
इष्टाम्-समाधि सुख सम्पदम् (कृणुही) कुरु संपादय अपि वा (इन्द्र)
त्वं (मित्रः) (वरुणः) सर्वे यूयं (ऊर्जा) बलेन शक्त्या सह (इडा)
ईडयन्ते स्तूयन्ते प्रभुर्याभिस्ताः-भगवद्भक्तयः वैध्यनुरक्तिपराख्यास्ताः
(पिन्वत्) प्रयच्छत सखलं स्वानुरागं वितरतेति भावः किञ्च (पीव-
रीम्) प्रवृद्धाम् पूर्णाम् (इषम्) इष्टाम्-स्वातन्त्र्यलक्ष्मीं (नः) अस्म
दर्शम् (कृणुही) साधय

हे छन्द ! मित्र सूर्यदेवता, वरुणदेवता, आप सर्व अणवडे
श्रेष्ठे ते वधारनार प्राणायमधी, छडाशब्दधी सुयवाता सूर्यचन्द्र
स्वरनी पुष्टि करौ. अमारा भाटे वृद्धि पाभेदी सर्वधी श्रेष्ठ समाधि
सुअनी संपत्ति संपादन करौ.

आप सर्व देवा शक्ति साथे लक्षित सक्षित अणवान प्रेभने
आपो. पूर्ण स्वतंत्रताने अमारा भाटे सिद्ध करौ-प्राप्त करौ.

अयं सहस्रमानवोदशः कवीनां मतिज्योतिर्विधर्म

ब्रध्नः समीचीरुपसः समैरयदरेपसः स चेतसः

स्वसरे मन्यु मन्तश्चिता गोः ॥४७॥

(प्र ५ अ २. द ८. मं २) जीवोक्तिः

(सहस्रमानवः) असह्ययातानुचरः (दशः) मुमुक्षुभि द्रष्टव्यः
योगिभिः समाधौ साक्षात्कारणीयः (कवीनाम्) मेधाविनाम् (मतिः)
मननीयः श्लाघनीयः “बुद्धिं बुद्धिमतामस्मी इति गीतावचनात्” प्रज्ञा वा
कर्मेणि भावं वा क्तिन् (विधर्म) विधारकः सर्वं नियन्ता (ज्योतिः)
स्वयंप्रभा परमेश्वरः (ब्रध्नः) परिवृद्धः संसारतरुमूलभूतो वा
(सचेतसः) सहृदयस्य सदसद् विचार कुशलस्य गुणैः सम्बन्धिन्याः (गोः)

वेदवाचः (स्वसरे) दिवसे उपदेशावसरे यदास्मभ्यं गुरुर्वेदगिरमुपदिशति तदेत्यर्थः (मन्यु) मुधैव गतं मानुषं जन्म किमेभिः क्षणभङ्गुरैः पदार्थैः कान्ता पत्यस्नेहपाशबद्धोऽहं नाकार्षं कर्तव्यं न वाशक्नुवम् लब्धव्यं लब्धुं हा हन्त हतोस्मि मया मूढेन दुर्लभमानुषजन्मकलधौतदानेन कामि-
न्यादि संपर्कजविषयानन्द वराटकः क्रीतः प्रैतस्य मे का गति र्भविष्यति नूनं मामात्मसात् करिष्यति तपनतनवः । तन्निदेश गृहीत प्रचण्ड दण्डासुः तद्भृत्याः स्वर्गपथं प्रतिष्ठासु मामर्थं चन्द्रयित्वा सुघोरं निरयनिलयं नेष्य-
न्ति पापकेन मया नार्जितो विवेकसाक्षात्कारो येन मुञ्चेय संसृति बन्धनादिति शोकं (अन्तः) चेतोमध्ये समुत्पन्नं (समैरयत्) समीरयति सम्यक्-
करुणया ब्रह्मसाक्षात्कारमुत्पाद्य क्षिपति निवारयति ततो भगवत्प्रसाद लब्धोत्साहेन मुक्तिसाधनार्जननिवृत्तान्तरायेण मया (अरेपसः) अविद्या तमो विराधिभ्यः (समीचीः) समीच्य समीचीनः उषसः अविद्यारजनी प्रभातस्थानीया ब्रह्माकार वृत्तयः (चिताः) सम्पादिताः ॥ यद्वा
(सः) देवः (चेतसः) चेतसि मनसि (समीचीः) समीचीनाः विशुद्धाः (उषसः) अभिलष्यमाणा अज्ञानान्धकार विनाशिन्यः शोभन प्रज्ञाः (समै-
रयत्) समीरयति सम्यग्गमयति इर गतौ कम्पेन चेति धातु पाठः ! कीदृश्यः (अरेपसः) संशयादि पापवर्जिताः (गोः) सूर्यस्य (स्वसरे) दिवसे तदुपलक्षिते प्रकाशे (मन्युमन्तः) प्रकाशान्विताः विवेकान्वित चेतस्का इत्यावत् । (चिताः) भवता संपादिताः ॥ भवद्दयया कर्तव्यावसरे किं कर्तव्यता विमूढा न भवामः । अपि वा स्वसरे पारस्परिक संग्रामदिवसे (मन्युमन्तः) प्रकाशघन्तः दीप्तिगात्रास्तेजस्विनः क्रोधयुक्ता वा सपत्नाः (गोः) सूर्यस्य तत्समस्य मम तेजसा चिताः) अपचिताः हीन तेजस्काः भवन्तिवति शेषः (ब्रध्नः) वध बन्धने (क्रिः प०) ततो नक् प्रकृते ब्रध्नादेशः (वध्नाति) प्रति बध्नाति तिमिरं बध्यते संबध्यते वा सकन्ध शाखादिभिः (मन्युः) मन ज्ञाने युच् मन्यते परिज्ञायतेऽसौ शोकः मन्यते दीप्यतेऽनेन मानो (मन्युः) क्रोधः मन्यते दीप्ति कर्मणां युजिति देव राजः भावेतु मननं प्रकाशाः (स्वसरे) स्वसरं दिनं स्वयेनात्मना सरति

ગચ્છતિ સ્વશદ્વોપપદાત સરતેરચ અથવા સ્વરાદિત્યઃ સરતિ
અન્તર્ભાવિત્વર્થઃ, આદિત્યેન સાર્યતે ગમ્યતે સ હિ સો દયાસ્તમયામ્બ્યાં
તદ્ ગમયતિ સ્વસ્યતે વા સૂર્યોદિ દિવસં ક્ષિપતિષ્ઠુર્વાત્ અસુ ક્ષેપણે
(દિ० ૫૦) इत्यस्मादौणादिकोऽरच् एवमेवायं शब्दोदेवराजेन व्याख्यातः

અગણિત સેવકાવાળા, મુમુક્ષુઓથી જોવા લાયક, યોગીઓપડે
સમાધિમાં સાક્ષાત્કાર કરવા યોગ્ય, બુદ્ધિશાળીઓને પ્રશંસાપાત્ર બને
તેમની બુદ્ધિરૂપ, વ્યવસ્થા કરનાર સર્વનિયામક સ્વયં પ્રકાશ પ્રભુ
સમર્થ અગર સંસારરૂપી જાડના મૂળરૂપ, પરમાત્મા સહૃદયગુરુ-મદ્
અસદ્દના જાણકાર ગુરુની વેદવાણીના ઉપદેશ વખતે અંતઃકરણમાં
ઉત્પન્ન થએલા શોકને બ્રહ્મસાક્ષાત્કારથી દૂર કરે છે. પછી ભગવાનની
મહેરખાનીથી ઉત્સાહિત બનીને નિર્વિઘ્ન સુક્રિતના સાધનને પ્રાપ્ત
કરીને અવિદ્યારૂપી અંધકારને દૂર કરનાર તથા અવિદ્યારૂપી રાત્રીના
સવાર બ્રહ્માકારવૃત્તિઓ સંપાદન કરે છે.

અથવા તે દેવ અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને દૂર કરનાર હોઈ મનમાં
વિશુદ્ધ સારી બુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરે છે. તે બુદ્ધિ સંશય રહિત છે,
અથવા સૂર્ય સંજ્ઞાથી દિવસમાં એટલે પ્રકાશમાં પ્રકાશપૂર્ણ ચિત્તવાળા
આપે અમને બનાવ્યા છે. આપની દયાથી કર્તવ્ય પરાયાણ થવા વખતે
અમે “કિંકર્તવ્ય મૂઠ” શું કરવું એવા સંદેહમાં પડીએ નહિ.
અગર સંગ્રામમાં પ્રકૃષ્ટ જળવાળા ને તેજસ્વી ક્રોધાયમાન શત્રુઓ સૂર્યના
જેવા તેજવાળા મને જોધને નિસ્તેજ થાય એટલે મને એવું તેજ આપો
કે જેથી સંગ્રામમાં કોઈ પણ શત્રુ નિસ્તેજ બની સામે થઈ શકે નહિ.

* તા. ક. મારે મનુષ્યજન્મ વ્યર્થ ગયો, ક્ષણભંગુર સ્ત્રીપુત્રની
સ્નેહગતિમાં ફરી પડેલા મેં કર્તવ્ય કયું નહિ. પ્રાપ્તવ્ય વસ્તુની
પ્રાપ્તિ કરી નહિ, દુર્ભાગ્યની વાત છે કે હું માર્યો ગયો, મૂર્ખ મેં
દુર્લભ મનુષ્યજન્મરૂપી ચાંદી સોનું આપીને કામિની આદિ વિષય
સુખની કોડીઓ ખરીદી. મરણ પછી મારી શી દશા થશે? ખરે મને
યમરાજ કબજામાં લેશે. તેના હુકમ માનનાર ભયંકર દંડવાળા તેમના

નોકરો, સ્વર્ગમાં જવાની ઇચ્છાવાળા મને ગરદનથી ખેંચીને ધીર નરકમાં ચોક્કસ લઈ જશે. પાપી એવા મેં વિવેક સાક્ષાત્કાર ન કર્યો કે જેથી હું મોક્ષ પામું. આવા પ્રકારનો શોક થાય છે તે.

ઉત્તરાર્ચિકમ્

પ્રથમઃ પ્રવાઠકઃ વાં સાં

ઇન્દ્ર જુષસ્વ પ્રવહાયાહિ શૂર હરિહ ॥

પિવા સુતસ્ય મતિર્ન મધોશ્ચકાન શ્વાર્મદાય ॥૪૬॥

પ્ર ૩. અ ૧. સુ ૨૨. ઋ ૧

(ઇન્દ્ર) પરમાત્મનુ ! (પ્રવહ) પ્રકૃષ્ટમभीष्टं મોક્ષ સુખમસ્માનુપાસ-
કાન્ પ્રાપય કિञ्च (શૂર) વિघ्ननिराकरणसमर्थ (જુષસ્વ) અસ્મદભ્યર્થન
વાક્યં સેવસ્વ સ્વીકૃષ્ણવ (હરિહ) હરિંદુષ્ટાદિં યમુના મધ્યગં હન્તિગચ્છતિ
દમનાય કૃષ્ણ વપુષીતિહરિહઃ કાલીયાચ્ચસર્વ વશીકર્તા કૃષ્ણઃ તત્સમ્બોધને
હરિહ કૃષ્ણ ! અથવા હરિણેન્દ્રેણ હાયતે ગમ્યતે વિપત્સમયે તત્સંબુદ્ધૌ
હરિહ ઇન્દ્ર રક્ષક ! હરિપૂર્વાત્-ઓહાહ્ગતૌ (જું આં) ઇત્યસ્માત્
કર્તરિ કર્મણિ વા કઃ ॥ (આયાહિ) આગચ્છ અસ્મચ્ચેતસિ પ્રાદુર્ભવ તત્ર
દ્રષ્ટાન્તઃ (મતિર્ન) સુબુદ્ધિરિવ યથા શોભના બુદ્ધિર્મનસિ પ્રાદુર્ભવતિ તથા
ત્વં પ્રાદુર્ભવતિ ભાવઃ (સુતસ્ય) સુતાનાં પુત્રાણામસ્માકં મધોઃ) માધુર્યેપિ
તસ્ય પ્રાર્થના વચસઃ (ચકાનઃ) ઇચ્છન્ તેન તૃપ્યન્વા મદાય અસ્મદાહ્લદાય
(આપિવ) સસ્પૃહં મામકીનંમધુરવચો રસમાસ્વાદય ચેન સ્યાદસ્માકં મહાન્
પ્રમોદ ઇતિ ભાવઃ ॥

હે ઇન્દ્ર પરમાત્મનુ ! અમો ઉપાસકાને ઇચ્છિત એવો મોક્ષ
આપો હે શૂર ! વિઘ્ન દૂર કરનાર ! અમારૂં પ્રાર્થનાવચન સ્વીકારો.
હે કાલીયનામના સાપને વશ કરનાર કૃષ્ણ અથવા વિપત્સમયે
જેની પાસે દેવરાજ દોડી જાય છે તેવા રક્ષક દેવ. અમારા ચિત્તમાં
જેવી રીતથી સદ્બુદ્ધિ પ્રગટ થાય છે તેવી રીતથી આપ પ્રગટ થાઓ.
અમો આપના પુત્રાનાં પ્રાર્થનાવચનો તૃપ્તિપૂર્વક પીઓ-સાંભળો જેથી;
અમોને ધણો જ હર્ષ થાય.

इन्द्र जठरं नव्यं न पृणस्व मधो दिवोन ।

अस्य सुतस्य स्वाऽर्नोप त्वामदाः सुवाचो अस्थुः ॥४७॥

प्र ३. अ १. सू २२. क्र २ जीवोक्तिः

(नव्यं) (जठरम्) मनो लक्षणं भवद्विदक्षाक्षुत्पीडितं तत्रोपमानं
(नव्यं) नवतरं शिशुमिव यथा जननी पयः पायित्वा शिशोः उदरं पूरयति
तथेत्यर्थः (दिवः) दिव्येन मधोः मधुना (न) इव दिव्य मधु सदृश्येनाति
भक्ति रसेन (पृणस्व) पूर्यस्व (स्वर्न) सूर्यस्य इव (अस्य) भवदनुरक्तस्य
(सुतस्य) पुत्रस्य मम (मदाः) प्रमोदिकाः (सुवाचः) शोभनः सुख
बहुलाः वाचो वचांसि उपत्वा तव समीपे (अस्थुः तिष्ठेयुः) व्यत्येन
लिङ्गार्थे लुङ् भवत्प्रसादादस्माकं प्रार्थना वाचः सत्या भवन्तु स्वाभीष्ट फल-
लामोदिति भावः ॥

हे इन्द्र ! जेवी रीतथी नवा जन्मेला आणकनुं उदर माता द्वध
पाधने पुरे छे तेवी रीतथी आपना दर्शननी धृच्छाऽपी लुप्पथी
पीडाता अमारा मनमां दिव्य लक्षितरसने आप लरो. सूर्यनी माद्रक
आपना उपर प्रीतिवाणा अमे पुत्रोनी आनन्ददायक वाणी ओटले
प्रार्थनानां वयने आपनी पासे आवे.

आपनी कृपार्थी अमारा प्रार्थनानां वयने सत्य थाओ, ने
धृच्छित वस्तुओ अमे पाभीओ.

इन्द्रस्तुरापाणित्रो न जघान वृत्रं यतिर्न ।

विभेद बलं भृगुर्न ससाहे शत्रून् मदे सोमस्य ॥४८॥

प्र ३ अ १. सू २२. क्र ३ जीवोक्तिः

(इन्द्र) ईश्वरः (तुरापाट्) सद्यः स्वभक्त सपत्नाभिभावकः
(मित्रोऽन) सुहृदिव पुंस्ते छान्दसं (पतिर्न) परित्राडिव रतीति शेषः (वृत्रम्)
स्वान्ताच्छादकम् अज्ञान शत्रुं (प्रधान) हन्ति प्रत्यादिशति (बलम्)
तदीयम् कामक्रोधादि सैन्यं (विभेद) विशेषणं भिनत्ति इतस्ततो विद्रावयति
तत्र निदर्शनं (भृगुः) स्वरश्मिभिः सस्यादेर्भर्जकः सूर्यः (न) इव यथा

સૂર્યોઽન્ધકારં નિરસ્યતિ તથેત્યર્થઃ (સોમસ્ય) સોમ્યસ્ય પ્રિયદર્શનસ્ય સોપા-
સકસ્ય મમ (મદે) મોહ નિમિત્તં (શત્રૂન્) ઉપાસન પરિપન્થિનઃ સમસ્તાન
વન્તરાયાન્ (સસાદ્દે) અભિભતિ વિધૂનયતિ-વિનાશયતિ इत्यर्थः ॥

હે ઇન્દ્ર! મિત્રની માફક પોતાના ભક્તોના દુશ્મનોને
હઠાવનારા આપ છો. યોગીની માફક વર્તતા, પોતાના રૂપને ઢાંકનાર,
અજ્ઞાન રૂપી શત્રુનો આપ નાશ કરો છો. ધાન્યાદિને ભેદનાર સૂર્ય
પોતાનાં કિરણોથી અન્ધકારને ભેદી નાખે છે તેવી રીતથી આપ
શત્રુઓનો નાશ કરો છો, આપનું દર્શન જેને પ્રિય છે એવા આપના
અમે ઉપાસકોની ઉપાસનામાં અડચણ કરનાર મોહ નિમિત્ત શત્રુનો
આપ નાશ કરો.

द्वितीय प्रपाठकः वा० सा०

प्रवोर्चोप ॥४९॥

પ્ર ૪. અ ૧. સૂ ૨૪ ક્ર ૧.

ચતુરક્ષરેયમ્ મો મદનુરાગિણઃ યૂયં મામ્ ઉપગચ્છત મનસા ધ્યાયત
પ્ર (પ્રકરોણ) (અર્ચ) અર્ચત પુષ્પાદિભિઃ પૂજયત (વઃ) યુષ્માન્ અનુગ્રહી
ધ્યામિ મદનુગ્રહેણ ભવન્તો અવશ્યં મામ્-સાક્ષાત્કારેણ લપ્સ્યન્તે ॥

અયિ મારા પ્રેમી મનુષ્યો! મારી પાસે તમે આવો; મનથી
મારું ધ્યાન કરો. પુષ્પ વિગેરેથી ઘાથું જ પૂજન કરો. હું તમારા
ઉપર કૃપા કરીશ જ મારી કૃપાથી તમોને મારો સાક્ષાત્કાર થશે જ.

तृतीय प्रपाठकः वा० सा०

पावमानीः स्वस्त्ययनीः सुदुग्धाहि घृतश्रुतः ।

ऋषिभिः संभृतो रसो ब्राह्मणेष्वमृतं हितम् ॥५०॥

પ્ર ૫. અ. ૨. સૂ ૮. ક્ર ૩. જોવોક્તિઃ

(પાવમાની) પાવમાન્યઃ પાવિકાઃ પાઠ માત્રેણાપિ પાપ પુજા નિરા-
સક્રતયા મનઃ શોધિકાઃ (સ્વસ્ત્યયનીઃ) ક્ષેમ સદન ભૂતા અવશ્યં કલ્યાણ
પ્રદાયિકાઃ વિભક્તિ વ્યત્યસ્છાન્દસઃ (સુદુગ્ધા) મનોર્થ પૂરિકાઃ (ઘૃતશ્રુત) ઘૃતમ્

પ્રદીપ્તં પ્રવૃદ્ધ ભવત્પ્રણયં શ્વોતન્તિ ક્ષારયન્તિ પ્રયચ્છન્નિંતિ ઘૃતશ્ચુતઃ નિતાન્ત પ્રીતિ વર્ધિકા ત્વદુપદિષ્ટા વેદવાચઃ સન્તિંતિ શેષઃ ઋષિભિઃ વેદ્વિદિભઃ (રસઃ) તાસાં વેદરુચાં સારઃ ત્વદનન્ય ભક્તિરુપઃ (સંમૃતઃ) સમ્યક્ સંશય વિપર્યય રાહિ-
ત્યેન મૃતઃ ઘૃતઃ ગૃહીતઃ અવધારિતઃ પ્રમિતિત્યર્થઃ (બ્રાહ્મણેષુ) બ્રહ્મણો
બૃહતસ્તવ ભક્તેષુ ઉપાસકેષુ (અમૃતમ્) વિનાશવર્જિતં તત્ફલં કૈવલ્યં
(હિતમ્) નિહિતં પુરસ્તાદેવ સ્થાપિતં વેદોપદેશસાર ભક્તિ ભાજોડનાયા-
સેન ત્વદનુગ્રહાન્સદાં મુક્તિં સમાસાદયન્તિ-ઇતિ ભાવઃ ।

યદ્વા (રસ) પ્રણવઃ છાન્દોગ્યે તસ્ય રસતમત્વ પ્રતિપાદનાત્, વેદસાર
પ્રણવઃ, જપ્યસ્તદર્થશ્ચ ધ્યાતવ્યઃ “ તજ્જપસ્તદર્થ ભાવનમિતિ યોગ સૂત્રમ્
‘ઇદમેવચેશ્વર પ્રણિધાનં’ ‘બ્રાહ્મણેષુ બ્રહ્મવેદ સ્તત્પાઠકેષુ’ ઇતિ સાયણઃ
વેદપારાયણસ્ય કૈવલ્ય સાધનતેતિ તદ્ભાવઃ । ઘ્રિયતે, સિચ્યતે, આર્દીં ક્રિયતે,
હૃદયં યેન તદ્ ઘૃતં, પ્રેમ, અતઃએવ ઘૃત પ્રેમણોઃ એકેન સ્નેહ શબ્દેન
વ્યપદેશઃ યદ્વા ઘૃતમ્ જલં કપટાદિ સ્વાન્ત પાપ મલ ક્ષાલકત્વેન
સામ્યાન્ પ્રેમાપિ જલં ॥

પાઠ કરવાથીજ પાપના ઢગલાને ખસેડી નાખી મનની શુદ્ધિ
કરનાર, કલ્યાણને આપનારી, મનોરથને પરિપૂર્ણ કરનારી, આપના
જવલંત પ્રેમને ઘણો જ વધારનારી, આપે જેનો ઉપદેશ કર્યો છે તેવી,
વેદવાણીઓ છે. તે રસ, આપની અનન્ય ભક્તિરૂપ સાર મિઃસંદેહ-
રીતે ઋષિઓએ પ્રદણ કર્યો છે. આપના ભક્તોમાં અમર કેવલ્યરૂપી
અમૃતને પ્રથમથી તમે સ્થાપ્યું છે.

વેદના ઉપદેશથી આપની ભક્તિ કરી, શ્રમ વિના આપની
કૃપાથી એકાએક મુક્તિને પામે છે. વેદનો સાર ઝૂંકાર છે તેનો
જપ અને ધ્યાન અવસ્ય કરવાની આજ્ઞા છે.

ઘૃત=હૃદયને દ્રવીભૂત કરનાર એટલે પ્રેમ એવા અર્થમાં સ્નેહ
અગર કપટ વિગેરે અન્તઃકરણના મેલને ધોનાર પાણી એવા અર્થ
પણ નીકળે છે.

पावमानी दधन्तु न इमं लोकमयो अमुम् ।

कामान्समर्द्धयन्तु नो देवी देवैः समाहताः ॥५१॥

प्र ५. अ २. सू ८. क्र ४

(देवैः) विद्वद्भिः उपासकैः समाहताः यथा शक्यमनुष्ठान भुमिमारोपिता (पावमानीः) पवित्राः (देवैः) दिव्या भवदादिष्ट्या (इमम्) भुलोकं (अथो) अपि (अमुम्) परलोकं (दधन्तु) दृढी कुर्वन्तु किञ्च (नः) अस्माकं कामान् काम्यमानान् तपः समुपासन समाधि (समर्द्धयन्तु) उत्तरोत्तर वृद्धेः परां काष्ठां नयन्तु ।

विद्वान् विपासका वडे ऐकत्र करवाभां आवेक्षा पवित्र आपनी आशार्थी आलोके अने परलोकेने दृढ करे; वणी अभारां मनोवाञ्छित तप अने समाधिने उत्तरोत्तर वधारी छेदकी स्थितिमां पहुँचाये।

येन देवाः पवित्रणात्मानं पुनते सदा ।

तेन सहस्र धारेण पावमानीः पुनन्तु नः ॥५२॥

(प्र ५. अ २, सू ८ क्र ५) जीवोक्तिः

(देवा) तत्तुल्याः भवदुपासकाः (पवित्रेण) रजस्तमो मलापहारकेण समुदत्त सत्त्वेन (येन) धर्ममेघ समाधिना आत्मानं (पुनते) प्रकृतितो विविक्तां कुर्वन्ति प्रकृति संभेदादपनयन्ति विशुद्ध स्वरूपे परिणामित्वादि वजिते निष्किया संगे स्थापयन्ति तेन सहस्र धारेण सहस्रस्य परमात्मनः धारकेण ध्येयतयाऽवभासकेन सहस्रेण जन्मभिः धार्यमाणेन साध्येन बहु जन्म लभ्येन वा धर्ममेघ समाधिना (पावमानीः) पावनाः पवित्राः त्वदाज्ञस्यः (नः) अस्मान् पुनन्तु प्रकृतितः पृथक्कृत्य (विशुद्धे परमात्मनि स्थापयन्तु विवेकं ख्यातिं प्रापयन्तु धर्ममेघ श्लोपवर्णिता पतञ्जलिना “ प्र-संख्यानोऽप्यकुसीदस्य सर्वथा विवेकं ख्यातिं धर्म मेघः समाधिः ” इति सूत्रेण तत्त्वमेव प्रसंख्यानं प्रकृष्ट ज्ञानं विवेकं साक्षात्कारस्ताव कु कुस्तितेषु

વિષયેષુ સીદતિ કુસીદો રાગઃ તદ્વિરહિતોઽકુસીદઃ વિરક્તસ્તસ્ય સર્વથા સર્વપ્રકારેણ રજસ્તમો મલાપગમાત્ વિવેકરવ્યાતેરુદયાત્ ધર્મમેધ સમાધિર્ભવતિ ધર્મસ્ય કૈવલ્યમુલસ્યઽશુક્લાકૃષ્ણસ્ય મેહક્ત્વાત્ સેચકત્વાત્ સંજ્ઞેષા તત્સમાધેઃ ॥ યદા પ્રસંરવ્યાનાત્ વિરક્તઃ સન્ ધર્મમેધં સમાધિં લભતે તદા પર વૈરાગ્યોદયેન પ્રસંરવ્યાનમપિ નિરુદ્યાત્ इति भावः

દેવતુલ્ય તમારા ઉપાસકો રજને તમે રૂપી મળને નાશ કરનાર સત્વપ્રધાન, જે ધર્મમેધ સમાધિવડે આત્માને પોનાની પ્રકૃતિથી બેદભાવથી બહાર લાવી ખુલ્લો કરે છે—વિશુદ્ધ, સ્વસ્થ, પરિણામ-રહિત નિષ્ક્રિયના સંગમાં સ્થાપે છે. પરમાત્માને ધારણ કરનાર અનેક જન્મથી મેળવી શકાય તેવી ધર્મમેધ સમાધિથી પવિત્ર એવી આપની આજ્ઞાઓથી અમને પ્રકૃતિથી બુદ્ધ પાડી વિશુદ્ધ પરમાત્માની પાસે લઈ જાઓ ધર્મમેધ સમાધિનું વર્ણન પાતંજલી યોગમાં છે. વિવેક સાક્ષાત્કાર અને રાગાદિ મળના નાશ થયેલા હોય તો આ સમાધિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. તેવો અર્થ છે.

પાવમાનીઃ સ્વસ્ત્યયની સ્તાભિર્ગચ્છતિ નાન્દનમ્ ।

પુણ્યાશ્ચ ભક્ષાન્ ભક્ષયત્યમૃતત્વં ચ ગચ્છતિ ॥૧૩॥

પ્ર ૫. અ ૨. સ્વ ૮. ઋ ૬ જીવોક્તિઃ

ભગવન્ ભવદુપદેશ વાચઃ (પાવમાનીઃ) પાવમાન્યઃ પવમાનઃ પાવિકાઃ પવિત્રાઃ પાઠમાત્રેણ વિવિધભવ ભાવિત પાપ પુજા નિરાકરણાન્ મનસઃ શોધિકાઃ (સ્વસ્ત્યયનીઃ) સ્વસ્ત્યયન્યઃ સ્વસ્તીતિ ભદ્રનામ તસ્ય પ્રાપિકાઃ વર્તન્ત્ इति शेषः ताभि पूर्वोक्ताभि भवदुपदेश वाग्भिस्तदनुरुपं व्यवहरन् नान्दनं नन्दयति समरधयति विवेकं ख्यातिं पुष्णाति इति नन्दनः समाधिः ततो वैराग्यं वा तत आगतः प्राप्तो लब्धः पर वैराग्यमसंप्रज्ञातो वा तं । “ ततागत इति अणू ” गच्छति प्राप्नोति

પુણ્યાન્) પુણ્યપવિત્રં (ભક્ષાન્) મક્ષં મોગ્યમાસ્વાદનીયં સ્વાત્મા નન્દં છન્દસમધિકારિ ભેદો વા,ઽધિકંવા, બહુત્વં (ભક્ષયતિ) મુંક્તે અનુ-

भवति जीवितावस्थायामिति शेषः (अमृतत्वम्) मोक्षं विदेह मुक्तिं गच्छति देहपातादूर्ध्वं लभते । अपि वा नन्दनम् (स्वर्ग) नन्दयति नन्दनःततः “स्वर्गऽर्थेकोऽण” (पुण्यान्) सुकृदजितान् (भक्षान्) दिव्य भोगान् भक्षयति आस्वादयति भवन्निदेश काही भुक्तिं मुक्तिं च व्रजतीत्यर्थः ॥

હે ભગવન્ ! આપના ઊપદેશની વાણી પાડ માનથી પાપના ઢગલાને દૂર કરી મનને શુદ્ધ કરનારી ભદ્રને કહ્યાણુની પ્રાપ્તિ કરાવનારી છે. આપના ઊપદેશની વાણી વડે તેના યોગ્ય આચરણ કરનાર માણસ વિવેક ખ્યાતિ ને પોષણ કરનાર નન્દન સંપ્રજાત સમાધિને અને તેનાથી વૈરાગ્યને પ્રાપ્ત કરે છે. ને તેથી તે વૈરાગ્યથી અસંપ્રજાતને પ્રાપ્ત કરે છે. પવિત્ર ભોગવવા લાયક આત્માના આન્દને ધણોજ અનુભવે છે. (આજીવન દશામાં) મરણ પછી મોક્ષને એટલે વિદેહ ભુક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે.

ળીજી અર્થમાં. નન્દન એટલે સ્વર્ગને પુણ્યથી મેળવેલા ભોગોને ભોગવીને આપની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનાર માણસ ભુક્તિને મેળવે છે.

अग्ने विश्वेभिरग्निभिर्जोषि ब्रह्म सहस्कृत ।

ये देवत्रा य आयुषु ते भिर्नो महया गिरः ॥५४॥

પ્ર ૭. અ ૧. સ્વ ૬. ઋ ૧ જોવોક્તિ:

(સહસ્કૃત) સહસા અનન્યપ્રેમ બંધેનાત્મસાંકૃત (અગ્ને) તદાત્મના-વતિષ્ઠમાન પ્રમવો (વિશ્વેભિઃ) સર્વૈઃ (અગ્નિભિઃ) તત્ત્વદશૈસ્તેજસ્વીભિઃ તૈસ્તૈ સ્વૈઃ રામ કૃષ્ણાદિભિઃ (બ્રહ્મ) બૃહદ્ બ્રહ્મપુરં વા હૃદયં મામકીનં (જોષિ) જુશષ્વ આશ્રયસ્વ મમ મનસિ વિરાજસ્વ । ક્ષિચ્ર દેવત્રા દેવેષુ યે તેજો વિશેષો (આયુષુ) મનુષ્યેષુ (યે) યે તેજો વિશેષાશ્ચ (તેભિઃ) તૈ તેજોભિઃ (ગરઃ) ગિરા વેદ ષાગ લક્ષણયા વિચયા ચ (મહયા) પ્રશસ્તાન્ કુરુ (નઃ) અસ્માન્ અથવા (મહયા) મહત્યા, ગિરા સર્વોત્તમયા

ગિરા પ્રણવ લક્ષણયા વાચા આહુત્ત્વેતિ શેષઃ દેવ મનુષ્ય વર્તિ શક્તિ વિદ્યાભ્યાં મામ્ સર્વોત્તમં કુરુ દેવેષુ ઇન્દ્રિયેષુ આયુષુ અવસ્થા ભેદ મિત્રેષુ પ્રાણેષુ સમસ્તાયુષિ इत्यर्थः इहामुत्रचથ્રેષ્ઠયાય ચદિન્દ્રિય બલં સમસ્તજીવન બલં વાપેક્ષિતં તદ્દાનેન અસ્માન્ શ્રેષ્ઠતાં પ્રાપ્તેત્યર્થઃ । આયવો મનુષ્યાં ઇણ ગતૌ (અ. પ્ર૦) તસ્માદુણ પ્રમાદ્ પ્રમાન્તરં ગચ્છન્તિ इति દેવરાજઃ

અનન્ય પ્રેમબળથી સ્વાધીન કરવામાં આવેલા હે અગ્નિદેવ સર્વ તેજસ્વી રામકૃષ્ણાદિ રૂપો વડે બૃહદ્ બ્રહ્મરૂપ મારા નનમાં આપ વિરાજમાન થાઓ. દેવ અને મનુષ્યોના તે તેજો વડે વેદવાણીના લક્ષણ વાળી વિદ્યાવડે અમને પ્રખ્યાત કરો અથવા ઓમકાર રૂપી વાણી વડે બોલાવાના આપ દેવને મનુષ્યમાં રહેલી શક્તિ અને વિદ્યા વડે અમને સર્વોત્તમ બનાવો.

આ લોક અને પરલોકમાં ઊત્તમ પદ મેળવવા સાડ ઇન્દ્રિયના બળને તથા સમસ્ત જીવનબળને આપીને પ્રભુ આપ અમને શ્રેષ્ઠ બનાવો.

चतुर्थः प्रपाठकः वा० सा०

प्रसविश्वे भिरग्निभिरग्निः स यस्य वाजिनः ।

तनये तोके अस्मदा सम्यङ् वाजैः परीवृतः ॥५५॥

પ્ર ૭. અ ૧. સૂ ૬. ક્ર ૨. જાવોક્તિઃ

(यस्य) विश्वम्भरस्य करुणया (वाजिनः) वयं बलिनो प्रमवामः जीवाम इत्यर्थः (सः) एवं विधः (अग्नि) अग्रणी परमात्मा विश्वेभिर-ग्निभिः सर्वे स्तेजो विशेषैः सहितः रामकृष्णादि वपुर्भिरुपेतो वा (अस्मत्) (अस्मासु) सुपामिति सप्तम्यालुक् (तनये) पुत्रे (तोके) तत्पुत्रे संतता क्त्यर्थः (सम्यक्) यथासमयं कालानतिक्रमेण (आ) आगच्छन्तु कीदृशः वाजैः बलैः नानक्रिया जीवनबलैः परिवृतः । परिवेष्टितः अस्मद्वंशे त्वद्भक्ति विच्छेदो माम्भूदिति प्रार्थ्यते.

જે વિશ્વભરના કૃષ્ણાથી અમો બળવાન થઇએ છીએ તે અગ્નિ અગ્નિથી પરમાત્મા, સર્વ તેજોથી યુક્ત અગર કૃષ્ણાદિ શરીરવાળા

અમારા અને અમારા પુત્રોના તરફ યોગ્ય સમયે જ્ઞાનક્રિયા અને જીવન બળ સહિત આવે.

અમારા વંશમાં આપની લકિત તુટે નહિ તેવી પ્રાર્થના છે.

પંચમઃ પ્રપાઠકઃ વા૦ સા૦

સુમન્મા વસ્વી રન્તી સૂનરી ॥૬૬॥

પ્ર ૮. અ ૧. સ્વ ૧૪. ક્ર ૧ જીવોક્તિઃ

પરમાત્મન્ મદીયો નિર્વિકાર સમાધિ વિશેષો વૈશારથ્યં ગતઃ (સુમન્મા) શોભન જ્ઞાન જનક ઋતંભરાશ્ચ પ્રજોત્પાદકો ભવતુ “ઋતંભરા તત્ર પ્રજેતિ” યોગસૂત્રમ્ તત્ર તસ્મિન્નિર્વિચાર વૈશારથ્યે ઋતં સત્યં સર્વેષાં ભાવાનાં યથાર્થ સ્વરૂપં વિભત્તિં વિષયત્વેન ધારયતિ સમસ્ત વસ્તુ તત્ત્વ ગોચરા ઋતંભરા પજ્ઞા ભવતીતિ તદર્થઃ । કિંચ મદીયૌ કુમ્ભક, રેચક, પૂરકારવ્યપ્રાણાયામપ્રત્યાહારૌ (વસ્વી) વસુ-ધનં વસત, આચ્છાદયતિ તિરોભાવયતિ દારિદ્ર્યં તદ્વન્તૌ લક્ષણયા ધર્મમેધ સમાધિ લક્ષણ ધન દાયિતૌ વસુ શઘ્નાન્મત્વર્થ છન્દસિ વિનિયોચેતિ ઈ પ્રત્યયઃ ત્રિભક્તેઃ પૂર્વ સર્વણઃ (રન્તી) નિર્વિકલ્પક સમાધૌ રમયિતારૌ રમેરણ્યન્તાત્કર્તરિ ક્તિચ્ (સૂનરી) સુને-તારો શોભનસ્ય ત્વત્સ્વરૂપસ્ય પ્રાપકૌ સુપૂર્વાત્ નૃનયે (ક૦ પ૦) इत्यस्मा-दिन् પ્રત્યયઃ

હે પરમાત્મન્ ! મારી નિર્વિચાર નામની સમાધિ ઊત્તમતાને પામીને સુંદર જ્ઞાનને આપનાર એટલે ઋતંભર નામની પ્રજાને ઊત્પન્ન કરનાર બને.

નિર્વિચાર વિસ્તૃત બને તો. સર્વ ભાવના ઋતં એટલે સત્ય ભાવને પૂર્ણ સ્વરૂપથી બતાવે છે તે ઋતંભર પ્રજા નામથી ઓળખાય છે તેમ યોગ સૂત્રમાં છે. વળી મારા કુંભક રેચક પૂરક નામના પ્રાણાયામો અને પ્રત્યાહારો દારિદ્ર્યને નાશ કરનાર ધનને આપનાર બને. તાત્પર્ય ધર્મમેધ સમાધિના લક્ષણવાળા ધનને આપનાર નીવડે, નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં રમનારાઓ આપના સુંદર રૂપને પ્રાપ્ત કરનાર બને છે.

સરૂપ ! વૃષના ગહીમૌ ભદ્રૌ ધુર્યાવભિ ।

તા વિમા ઉપ સર્પતઃ ॥૫૭॥

પ્ર ૮. અ ૧. સૂ ૧૪. ઋ ૨ જીવોક્તિઃ

(સરૂપ) સમાન રૂપ સદૈકરસજગદીશ્વર (વૃષન્) સોપાસકાભિષ્ઠ વર્ષક (ભદ્રૌ) સમાધિ સુલ્લપ્રદૌ (ધુર્યૌ) મુલ્યૌ (અભિ) ત્વામભિગમયિ તારૌ હમૌ પ્રાણાયામપ્રત્યાહારૌ (આગહી) આગચ્છ અક્ષીકુરુ સફલયેતિ યાવત મતઃ (તૌ હમૌ) ઉપસર્પતઃ નિઃશંસબ્યં ત્વત્સમીપં નયતામ્

હે પ્રભુ ! હંમેશાં એકરૂપ પોતાના ભક્તોને ઇચ્છિત આપનાર, સમાધિનું સુખ આપનાર મુખ્ય, આપના તરફ લાવનારા પ્રાણાયામ અને પ્રત્યાહારને સફળ કરો તે અને નક્કી અમને આપની સમીપ લાવે છે.

નીવ શીર્ષાણિ મૃદ્ધવં મધ્ય આપસ્ય તિષ્ઠતિ ।

શ્રુજ્ઞેભિર્દશભિર્દિશન્ ॥૫૮॥

પ્ર ૮. અ ૧. સૂ ૧૪. ઋ ૩ ઈશોક્તિઃ

અયિ સાધકાઃ । યૂયં આપસ્વ કર્મભિપ્રાપ્તમાણાસ્થ દેહસ્ય (મધ્યે) અન્તઃ તિષ્ઠતિ વર્તતે ચન્મનસ્તત્ (શીર્ષાણિ) શિરાન્નિ લક્ષણયા તત્સ્થાનિ ચક્ષુરાદિન્દ્રિયાણિચ. (નીમૃદ્ધિમિવ) શોધયધ્વં મનસાહિતં સક્લેન્દ્રિયં પ્રત્યાહારેણ વશી કુરુધ્વં મુલ્ય માર્જનં પાત્રાદેર્વ સંભવતિ ન તુ સેન્દ્રિયસ્ય-મનસઃ વશીકરણમેવ માર્જનમિતિ સૂચયતુમિવ શબ્દઃ ચાશ્ચલ્ય મલાપકરણ સામ્યાત્ । કૈઃ સાધનૈઃ (શ્રુજ્ઞેભિ શ્રૃંગૈઃ યોગ મુલ્યૈઃ દશભિઃ પચ્ચભિઃ યમૈઃ પંચભિનિયમૈશ્ચ (દિશન્) દિશન્તઃ મયિ મનઃ પ્રયચ્છન્તઃ અનન્ય ભાવેન મામ્ ધ્યાયન્તઃ સાક્ષાત્કુરુતેતિ શેષઃ ।

અયિ સાધકા ! સ્વકર્મથી પ્રાપ્ત કરતા દેહમાં રહેનાર મન, મસ્તક એટલે ઇન્દ્રિય, ચક્ષુ વિગેરે ને શુદ્ધ કરી પ્રત્યાહારથી વશ કરો. ચંચલત્વાદિ મળતે સાધુ કરો. યોગનાં મુખ્ય યમનિયમાદિ સાધનો વડે મારા વિષે મનને જોડો ધ્યાનથી મારો સાક્ષાત્કાર કરો.

ઇન્દ્રિય સહિત મનને વશ કરવું તે માર્ગ ન છે. આ માર્ગનું સૂચક “ઇવ” શબ્દ છે;

ઋતાવાનં વૈશ્વાનર મૃતસ્ય જ્યોતિષ્પતિમ્ ।
અજસ્રં ધર્મમીમહે ॥ ૫૯ ॥

પ્ર ૮. અ ૨ સુ ૧૯. ઋ ૧ જીવાક્તિ:

(ઋતાવનમ્) અવશ્ય ભાવિ ફલત્વેન ઋતં સત્યં વેદ વિદિતં યજ્ઞાદિ કર્મ તદ્વન્તં તદધ્યક્ષં તત્ફલ પ્રદાતારં અનાયનન્તસ્વરૂપં વા (વૈશ્વાનરમ્) વિશ્વ નિયન્તારં (ઋતસ્ય) સત્યસ્ય (જ્યોતિષઃ) સૂર્યાદિ પતિં સ્વામિનં સ્વપ્રકાશમનુપ્રકાશયિતારં “ તમેવ ભાન્તમનુભાતિ સર્વં તસ્યભાસા સર્વમિદં વિભાતિ ઇતિ શ્રુતેઃ (અજસ્રમ્) સન્તતમ્ અનાદિત્વાદ્વિચ્છેદ્વર્જિતં ધર્મ ધારકં જગદાધારમ્ (ત્વામીમહે) (ઈમહે) પ્રાર્થયામહે.

અવશ્ય લાવિક્ષણ વાળા વેદમાં જણાવેલા યજ્ઞાદિ કર્મનું ફળ આપનાર આદિને અંત રહિત સ્વરૂપવાળા, વિશ્વને કાબુમાં રાખનાર સૂર્યના, તેજના સ્વામીના, પોતાના જ પ્રકાશને પ્રકાશાવનાર, જગત્ ને ધારણ કરનાર ને આધારરૂપ આપના દર્શનની અમો પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

ય ઇદં પ્રતિ પપ્રથે યજ્ઞસ્ય સ્વરુતિરન્ ।
ઋતૂન્ૃત્સૃજતે વશી ॥ ૬૦ ॥

પ્ર ૮. અ ૨. સુ ૧૯. ઋ ૨ ઈશોક્તિ:

અચિજીવ (યજ્ઞસ્ય) યોગ યજ્ઞસ્ય (સ્વઃ) સુખં આત્મદર્શન લક્ષણં ફલમ્ (ઉત્તિરન્) વિતગ્ન્ દદત્ (ઇદં) જગત્ પ્રતિ યઃ પરમેશ્વરઃ પથે પ્રવ્યાતઃ જગતિ પસિદ્ધિગતઃ સઃ (વશી) પરમાત્મતયા વશી કર્તા (ઋતૂન્) યોગ યજ્ઞોપયુત્કાન્ સમયાન્ ઉત્સૃજતે નિર્મિમીતે યેન યોગ યજ્ઞ વિધાય મામ્ દ્રષ્ટું ક્ષમન્તે ઇતિ વેતિ શેષઃ

અરે જીવો ! યોગ યજ્ઞના સુખ (આત્મદર્શન લક્ષણવળા રૂળ) ને આપતા આ જગતમાં પ્રખ્યાતિ પામેલાને વશ કરનાર પ્રભુ યોગ યજ્ઞને અનુકુળ સમયને ઊત્પન્ન કરે છે જેના વડે યોગ યજ્ઞને કરીને મને જેવાને શક્તિમાન બનેા.

અગ્નિઃ પ્રિયેષુ ધામસુ કામો ભૂતસ્ય ભવ્યસ્ય ।

સમ્રાટેકો વિરાજતિ ॥૬૧॥

પ્ર ૮. અ ૨. સૂ ૧૨ ક્ર ૩ **ઈશાક્તિઃ**

અગ્નિ જન્તો (પ્રિયેષુ) આપાતરમ્યેષુ (ધામસુ) ત્રિષુ પૃથ્વ્યન્તરિક્ષ્યુ-
લોકેષુ (અગ્નિઃ) અગ્ની (કામઃ) કમનીયઃ સર્વસ્પૃહ્ણીયઃ (ભૂતસ્ય)
અતીતસ્ય (ભવ્યસ્ય) ભાવિનઃ ભવિષ્યતઃ વર્તમાનસ્ય ચ જગતઃ (સમ્રાટ્)
સ્વામી (પ્રકઃ) અદ્વિતીયઃ વિરાજતિ વિશેષેણ દીપ્યતે તં મામ્ પદ્યેતિ
વાક્યશેષઃ

અગ્નિ પ્રાણિઓ ! શરૂઆતમાં રમ્ય ત્રણ લોકોના ધામમાં
અગ્રણી, મનોહર ભૂતભવિષ્ય વર્તમાન જગતના સમ્રાટ્—મને બુઝો.

ષષ્ઠ પ્રપાઠકઃ ચા૦ સા૦

અગ્નિરિન્દ્રાય પવતે દિવિ શુક્રો વિરાજતિ ।

મહિષીવ વિજાયતે ॥૬૨॥

પ્ર ૯. અ ૨. સૂ ૪. ક્ર ૧ **જીવોક્તિઃ**

(અગ્નિઃ) પરમેશ્વરઃ (ઈન્દ્રાય) ઇન્દ્રમ્ આત્માનં જીવં (પવતે)
પુનાતિ સ્વપ્રણિધાન સંજાત કરુણયા તદીયમન્તઃકરણં નિરસ્તપાપપુંજમલં
વિદધાતિ કીદશઃ દિવિ યોતમાને શરીરમધ્યવર્તિ હાર્દાકાશે (શુક્રઃ) શુદ્ધઃ
દીપ્તિમાન ભાવિરાજતિ વિભાતિ પુનઃ કીદશઃ (મહિષી) મહિષપત્ની
પટ્ટરાજી વા, યથા વિધિધાનિ ધૃતપય પ્રભૃતીનિ ભોગ્યજાતાનિ વા જનયતિ
નિષ્પાદયતિ । તથા વિજાયતે સ્વભક્તાનાં કૃતે વિવિધાનિ મુખાનિ નિષ્પાદયતિ
(મહિષી) પ્રહ્ણં માતુરુપલક્ષણમ્ માતાશિશુનિવ સ્વભક્તાન્ નાનાવિધ
ભોગ્યં ભોજયતીત્યર્થઃ

હે અગ્નિ ! પરમેશ્વર જીવને પવિત્ર કરે છે. ઇશ્વરપ્રલિધાનથી દયાળુ બનીને પાપના ઢગલાને દૂર કરે છે. શુદ્ધ રૂપે પ્રકાશે છે જેવી રીતે પટ્ટરાણી (ભેંસ) દૂધ ધી રૂપે ભોજ્ય પદાર્થોને ઉત્પન્ન કરે છે તેવી રીતેથી પોતાના ભક્તોને સાડાં વિવિધ પ્રકારનાં સુખોને આપ ઉત્પન્ન કરે છે.

મહિષી શબ્દ માતા સમાન ભાવ જણાવનાર છે તેવી રીતેના પ્રભુનો ભક્ત ઉપર ભાવ છે.

નમઃ સર્વિભ્યઃ પૂર્વ સદ્ગયો નમઃ સાકન્નિષેભ્યઃ ।

યજ્ઞે વાચં શતપદીમ્ ॥૬૩॥

પ્ર ૯. અ ૨. સૂ ૭. ક્ર ૧ જીવોક્તિઃ

(પૂર્વસદ્ગયઃ) મત્તઃ પૂર્વેશ્વરારાધને પ્રવૃત્તેભ્યઃ તથા (સાકન્નિષેભ્યઃ) સાકં નિષદ્ગયઃ મયા સાર્ધં ભગવદ્ ધ્યાને પ્રવર્તમાનેભ્યઃ (સર્વિભ્યઃ) સહચરેભ્યઃ મિત્રેભ્યઃ (નમઃ) નમસ્કારોઽસ્તુ (શતપદીમ્) અનન્તફલામ્ (વાચમ્) વાચમોંકારરૂપામ્ (યુજ્ઞે) અહં મનસા યુનજ્મિ જપાયતિતિશેષઃ

અમારા પહેલાં ઇશ્વરાર્ધનમાં પ્રવર્તેલા ને મારી સાથે ધ્યાન કરનાર મિત્રે નમસ્કાર હો ! અનન્ત ફળવાળી ઝૂંકાર વાણીમાં હું મનને જપ માટે જોડું છું.

યુજ્ઞે વાચં શતપદીં ગાયે સહસ્ર વર્તનિ ।

ગાયત્રં ત્રૈષ્ટુભં જગત્ ॥૬૪॥

પ્ર ૯. અ ૨. સૂ ૭. ક્ર ૨ જીવોક્તિઃ

(સહસ્રવર્તનિ) સહસ્રં વર્તનયઃ વર્તનાનિ ગમનાનિ ગમનાગમનાનિ યત્ર સ સહસ્રવર્તનિ સંસારઃ તત્ર વિમક્તિ લોપ્છાન્દસઃ (ગાયત્રમ્) (ત્રૈષ્ટુભમ્) જગત્ જાગતમ્ ગાયત્રીત્રૈષ્ટુન્ જગતિ છન્દઃ સમ્બદ્ધં સામ તદ્વૃપાં વેદત્રયી સારભૂતાં વા (શતપદીમ્) અનન્ત ફલાં વાચં પ્રણવરૂપાં (યુજ્ઞે) જપાયમનસા યોજયામિ કિંચ (ગાયે) ગાયયામિ

તદ્વાચા પરમાત્મનઃ સઘ પ્રાપ્ત્યૈ ઋચૈદ્વચારયામિ સહજવર્તનીતિ ગાન
વિશેષં વા સહજ પ્રકારં' इत्यर्थः ॥

હજારે જન્મવાળા સંસારમાં ગાયત્રિ ત્રિષ્ટુપ્ વિગેરેથી
યોજાયેલા સામવેદના સારભૂત ત્રણે વેદોની સારભૂત અનન્ત રૂપવાળી
પ્રણવ ઉચ્ચાર વાણીના જપ માટે મનની સાથે જોડું છું. વળી ગાન
કરું છું. તે વાણીને પરમાત્માને જલદીથી મેળવવા મોટેથી ઉચ્ચારું છું.

गायत्रं त्रैष्टुभं जगत् विश्वारूपाणि संभृता ।

देवा ओकान्सि चक्रिरे ॥૬૫॥

પ્ર ૧. અ ૨. સૂ ૭. ક્ર ૩ ર્શોક્તિઃ

અયિ મનુષ્યાઃ (ગાયત્રં) ગાયત્રી છન્દોઽધિષ્ઠાત્રગ્નિદેવ જાતત્વા-
દય્વેદઃ (ત્રૈષ્ટુભમ) તચ્છન્દોઽભિમાનીન્દ્રદેવ પ્રવર્તિતત્વાદ્ યજુર્વેદઃ
(જગત્) જાગતમ્ જગતિ છન્દોઽધિપતિ સૂર્યાવિર્ભૂતત્વાત્ સામવેદઃ
(વિશ્વા) વિશ્વાનિ નાનાવિધાનિ (રૂપાણિ) (સંભૃતઃ) સંભૃતાનિ તૈ
વૈદૈઃ સંપાદિતાનિ વેદૈરેવઃ ભવતાં સર્વે લોકાઃ સંપાદ્યન્તે इतिभावः किञ्च
एभिः वेदैरेव देवा ज्ञानातिशयेन तत्तुल्यविद्वान्सः (ओकान्सि)
पृथग्यन्तरिक्षयुस्थानानि चक्रिरे कुर्वन्ते निष्पादयन्ति ॥

અરે મનુષ્યો ગાયત્રિ પ્રધાન ઋગવેદ, ત્રિષ્ટુપ્ પ્રધાન યજુર્વેદ,
જગત્છન્દ પ્રધાન સામવેદ તેવાં નાના પ્રકારનાં રૂપોથી એકલા મળેલા
તે વેદોથી તમારા સર્વ લોકોને ઉત્પન્ન કરે છે આજ વેદો વડે દેવો
ધણા જ જ્ઞાનવાળા દેવ તુલ્ય વિદ્વાનો પૃથ્વી અને અંતરીક્ષને બનાવે છે.

अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निर्न्द्रो ज्योतिर्ज्योतिरिन्द्रः ।

सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः ॥૬૬॥

પ્ર ૧. અ ૨. સૂ ૮. ક્ર ૧ ર્શોક્તિઃ

અયિ મર્ત્યે અગ્નિં ઇન્દ્રાદિત્ય જ્યોતીર્ષિ ક્રમેણ પૃથ્વ્યાદિ લોકત્રય-

વર્તિ સમસ્તવસ્તુજાતં પ્રદાતું ક્ષમન્તે ॥ સર્વદેવૈઃ સમં જ્યોતિશ્ચ વિનિમયોઽવિના
ભાવ બોધનાય ।

આયિ:—મનુષ્ય ! અગ્નિ, ઇન્દ્ર અને આદિત્ય—ક્રમપૂર્વક પૃથ્વી
આદિ ત્રણ લોકની સર્વ વસ્તુઓને તેજ આપવાને શક્તિમાન છે.
હમેશાં તેજ અંધકારને નાશ કરનાર છે.—[અગ્નિને જ્યોતિનેા પરસ્પર
કાયમ સંબંધ છે. તેમજ અગ્નિને ઇન્દ્રનેા પણ તેજોજ છે.]

સહરય્યા નિવર્તસ્વાગ્રે પિન્વસ્વ ધારયા ।

વિશ્વપ્સ્યા વિશ્વતસ્પરિ ॥૬૭॥

પ્ર ૧. અ ૨. સૂ ૮. ક્ર ૨. જીવોક્તિ:

(અગ્ને) લક્ષણયા તેજસ્વરૂપ પરમાત્મન્ (સહરય્યા) વેગેન સમં
સત્વરં (નિવર્તસ્વ) કુમાર્ગાત્ (નિધારય) (વિશ્વપ્સ્યા) વિશ્વસ્ય
સમસ્તસ્યોપદ્રવજાતસ્ય ભક્ષિકયા શમયિત્ર્યા ધારયા ત્વદ્ભક્તિપિયૂષ
ધારયા ધારયતિ ભગવતિ પુરુષં સ્થાપયતિ ધારા ભગવત્ પ્રીતિ તયા વા
(પિન્વસ્વ) સિન્ધ પ્રીણય વા કીદૃશ્યા (વિશ્વતઃ) સર્વસ્માત્ (પરિ)
ઉપરિ વર્તમાનયેતિ શેષઃ સર્વોત્તમયેત્યર્થઃ પ્સાભક્ષણે (અ૦ પ્ર૦) તતઃ
ક્વિન્ કૃત્વાદાકાર લેપઃ પ્સાતિ ભક્ષયતિ પ્સિન્ઃ ॥

આયિ:—તેજ સ્વરૂપ પરમાત્મન્ ! ખરાબ માર્ગથી જલદીથી
રોકો. સમસ્ત ઊપદ્રવને શમાવનાર સર્વોત્તમ, તમારી ભક્તિની પ્રેમ-
રૂપી ધારાથી અમારું સિંચન કરો.

અભિ વાજી વિશ્વરૂપો જનિત્રં હિરણ્યયં વિશ્રદત્કં સુપર્ણઃ ।

સૂર્યસ્ય ભાનુમૃતુથાવસાન પરિસ્વયં મેધમૃજ્જોજજાન ॥૬૮॥

પ્ર ૧. અ ૨. સૂ ૧૨. ક્ર ૧

ભગવન્ (વિશ્વરૂપઃ) વિવિધરૂપ ધૃત ચતુરશિતિલક્ષસંખ્યાસુ
યોનિષુ પરિભ્રામ્યન્ (સુપર્ણઃ) શરીરવૃક્ષહૃત્તીહવાસિ પક્ષિવિશેષો જીવોદ્ધા
“સુપર્ણેતિ” મુળદંક શ્રુતૌ સુપર્ણ શબ્દસ્ય જીવવાચિત્વ દર્શનાત્ (હિરણ્યયમ્)

હિરણ્યં “ હિરણ્ય સ્મશ્રુરિત્યાદિ છાન્દોગ્ય શ્રુતેઃ ” સ્વર્ણ સન્નિભં પ્રકાશ સ્વરૂપં (વિન્નત) સર્વપોષકં (અત્કમ્) સન્તતમ્ સર્વવ્રવ્યાપ્તં અત્ સાતત્ય ગમને (મ્ ૦ પ૦) ક્ષિપ્ તતઃ સ્વર્થિકઃ કઃ (અભિ) અભિ-ગચ્છતિ ઇતિ શેષઃ કીદશો જીવઃ (વાજી) વેગાન્વિતઃ ભવત્સમક્ષં સત્વરમાયાતિ ઇત્યર્થઃ । સૂર્યસ્ય યોગમાસ્કરસ્ય (માનુમ્) યોગસમાધિ-જામૃતં કૃતંભાંપ્રજ્ઞાં (ઋતુથા) ઋતુષુ સર્વેષુ સર્વદેતિ યાવત્ (વસાનઃ) વસ્ત્રવત્પરિદધાનઃ સતતં ભજમાનઃ (ઋજઃ) સરલઃ નિષ્કપટં ભવત્પથિ પ્રચલન્ (પરિ) પરિતઃ સર્વથઃ સ્વયં સ્વકીયં માનુષં વિગ્રહમ્ (મેઘમ્) પવિત્રમ્ (જજાન) જનયતિ ભક્તિબલેન ત્વં સાક્ષાત્કૃત્ય સફલજન્મા ભવતીત્યર્થઃ

જીવઃ--હે ભગવન્ ! ચોર્યાશી લક્ષ યોનીમાં ભટકતો શરીર વૃક્ષના હૃદયરૂપી માળામાં રહેનારો જીવ હિરણ્યગર્ભ સોના સરખા પ્રકાશમાન સ્વરૂપવાળા સર્વપોષક સર્વવ્યાપક આપની પાસે જલદીથી આવે છે. યોગસૂર્યના પ્રકાશ યોગની સમાધિથી ઉત્પન્ન થતી ઋતુભરા પ્રજાને-હમેંશાં વસ્ત્ર માફક પહેરતો એટલે હમેંશ પ્રકાશતો નિષ્કપટ આપના માર્ગમાં ચાલતો, પોતાના મનુષ્યશરીરને સર્વથા પવિત્ર કરે છે. એટલે કે ભક્તિ બળથી આપનો સાક્ષાત્કાર કરીને જન્મ સફળ કરે છે.

અપ્સુરેતઃ શિશ્રિયે વિશ્વરૂપં તેજઃ પૃથિવ્યામધીયત્ સંવભૂવ ।
અન્તરિક્ષે સ્વં મહિમાનં મિમાનઃ કનિક્રન્તિ વૃષ્ણોઽશ્વસ્યરેતઃ ॥

॥૬૯॥

પ્ર ૧ અ ૨ સ્તુ ૧૨. ઋ ૨ જીવોક્તિઃ

વિશ્વશ ! (અપ્સુ) અવ ગ્રહણં કારણત્વેન મૂળ પ્રકૃતેરુપલક્ષણં તથા ચ પ્રકૃતૌ જગદમ્બાયાં (રેતઃ) બીજમ્ બીજધારકં જગદ્ગર્ભ સ્થાપકં (વિશ્વરૂપમ્) સર્વાત્માનં ત્વાં (શિશ્રિયે) અધ્યાશ્રિતવાન્ પ્રપન્નોઽસ્મિ કીદશં ત્વાં (યત્) યઃ (પૃથ્વ્યામ્) ભૂમૌ (તેજઃ) સસ્યાદિ

ઉત્પાદનસામર્થ્ય (અધિવભૂવ) અધિક્યેન ભાવયતિ નિષ્પાદયતિ કિંચ
(અન્તરિક્ષે) ઘાવાપૃથ્વ્યાર્મ્યવર્તિનિ પ્રદેશે અન્તરેમે રોદસ્યૌક્ષયતિ
નિવસતિ યત્તદન્તરિક્ષમિતિ દેવરાજઃ (સ્વં) સ્વકીયમ્ (મહિમાનમ્)
મહત્વં વિભવં વિભૂતિઃ (મિમાનઃ) પ્રકટયન્ (વૃણનઃ) વર્ષકસ્ય
સ્વકરૈર્જલમાકૃષ્ય સહજગુણં પુનસ્તસૃજતઃ વૃષ્ટિરુપેણ ભુમૌ પાતયતઃ
(અશ્વસ્ય) ન, શ્વયતિ વર્ધતે સોઽશ્વઃ વૃદ્ધિદ્વાસવર્જિતો નિર્વિકારઃ
સર્વદૈકરસઃ સૂર્યસ્યતસ્ય અશ્નુવાનસ્ય કરજાલૈઃ સર્વં વ્યાપ્નુવતો વા (રેતઃ)
સારં ભુમેરુપર્યાકૃષ્ટમમ્મઃ ક્ષેપતું (કનિક્રન્દતિ) મૃશં શબ્દાયતે મેઘ
ગર્જિતું વિદધાતિ આહ્વયતિ લક્ષણયા નિપાતયતિ વા ।

હે વિશ્વેશ ! જગતની માતા૩પ ભૂણ પ્રકૃતિમાં જગતના
ગર્ભને સ્થાપન કરનાર બીજને તમે રોપ્યું છે. જે ભૂમિ ઉપર
ધાન્યાદિ ઉત્પન્ન કરનાર શક્તિવાળું અધિકતાથી થયું છે. અન્તરિક્ષમાં
પોતાના મહિમાને પ્રગટ કરતું તે વર્ષા૩પ સહજ્ર ધાણું બની ભૂમિપર
વરસાદ વરસાવે છે. વૃદ્ધિને ક્ષય રહિત હંમેશાં એકજ રસવાન સૂર્યના
કિરણ૩પી હાથથી પૃથ્વીના સારને ખેંચીને વૃષ્ટિ૩પે પૃથ્વી પર ફેંકે છે.

અયં સહસ્રા પરિયુક્તા વસાનઃ સૂર્યસ્ય ભાનું યજ્ઞો દાધાર ।

સહસ્રદાઃ શતદા ભૂરિદાવા ધર્તા દિવો ભુવનસ્ય વિશ્વપતિઃ ।૭૦।

પ્ર ૧. અ ૨. સ્ત્ર ૧૨. ઋ ૩ જીવોક્તિઃ

(દિવઃ) સ્વર્ગસ્ય ન કેવલં તસ્ય કિન્તુ (ભુવનસ્ય) ભુત-
જાતસ્ય સર્વસ્ય લોકસ્ય (ધર્તા) ધારકઃ (વિશ્વપતિઃ) વિશાં પ્રજાનાં
પતિ પાલકઃ (સહસ્રદા) (શતદા) (વા) અથ (ભૂરિદા) બહુ દાનઃ
યો ય પુમાન યાવથાચ્ચતે શતં સહસ્રં બહુતરં વા તસ્મે તાવત્પ્રયચ્છતિ
इत्यर्थः (यज्ञः) यष्टव्य अयं स्वात्मतयाऽपरोक्षः परमात्मा (युक्त)
યુક્તાનિ સ્વકર્તવ્યલગ્નાનિ (સહસ્રઃ) સહસ્રાણિ બ્રહ્માણ્ડાનિ (પરિ) પરિતઃ
સર્વાસુ દિક્ષુ (વસાન) વાસયન્ (સૂર્યસ્ય) આદિત્યસ્ય (ભાનું)
પ્રકાશં (દધાર) ધારિતવાન્ દત્તવાન્ સ પરમેશ્વરઃ મમાશ્રયઃ

સ્વર્ગના તે ત્રણ ભુવનના એટલે સર્વ લોકના ધારણ કરનાર પ્રજ્ઞાઓના પાલકને જેમ જેમ માણસો માગે છે, તેમ તેમ સેંકડોથી, હજારોથી, અગર બહુજ રીતે આપનાર તમે છો. પૂજ્ય ! સ્વાત્મભાવથી અપરોક્ષ પરમાત્મા પોતાના કર્તવ્યમાં જોડાએલાં હજારો પ્રજાનાં આજુઓને સર્વ દિશાઓમાં ફેલાવતા આપ સૂર્યને પ્રકાશ આપો છો તેજ પરમેશ્વર મારા આધાર છે.

પરિશિષ્ટ મંત્રા:

અસૌ યા સેના મરુતઃ પરેષામભ્યેતિ ન ઓજસા સ્પર્દમાના ।
તાં ગૂહત તમસા અપવ્રતેન યથૈતેષામન્યો અન્યં ન જાનાત્ ॥૭૧॥

પ્ર. ૯. અ ૩. સ્વ ૪. ઋ ૩

મરુતઃ : ઇન્દ્રસહચરાઃ : દેવાઃ : (અસૌ) સન્નદ્ધાઃ વિપ્રકૃષ્ટા વા (પરેષામ્) સપત્નાનાં (સેના) (ઓજસા) બલેન (સ્પર્દમાના) ર્ષ્યાં કુર્વાણઃ (નઃ) અસ્માન્ (અભ્યેતિ) (તાં) (અપવ્રતેન) યેન કર્માણિ નશ્યન્તિ તદપવ્રતમ્ અશક્યકર્માનુષ્ઠાનં જાડ્યમિતિ યાવત્ (તેન) તમસા અન્ધકારેણ તથા ગૂહત સંવૃણત આચ્છાદયત યથા એતેષામ્ સૈનિકાનાં મધ્યે કશ્ચિત્ (અન્યો અન્યમ્) પરસ્પરં નજાનાત્ નજાનીયાત્

અરે ઇન્દ્રના સહચારી દેવો ! પેલી અમારા દુશ્મનોના અળથી સ્પર્ધા કરતી સેના અમારા ઉપર હુમલો કરે છે, તેમને કામ કરવામાં અશક્ત એવી રીતે કરો કે અધિકારથી ઢાંકી દો ને સૈનિકામાંથી કોઈ પરસ્પર એક બીજાને ઝાળખી શકે નહીં.

કક્કાઃ સુપર્ણા અનુયન્ત્વેનાન્ ગૃધાણામન્ન મસા વસ્તુ સેના ।
મૈષાં મોચ્યગદ્ધાર શ્ચ નેન્દ્ર વયાં સ્વેનાનનુ સંયન્તુ સર્વાન્ ॥૭૨॥

પ્ર. ૯. અ ૩. સ્વ ૬. ઋ ૧ જીવોક્તિઃ

(સુપર્ણા) સુપતનાઃ (કંકા) કવ્યાદ પક્ષિવિશેષઃ (પનાન્ શત્રવ્

(અનુયન્તુ) અનુગચ્છન્તુ (અસૌસેના) (ગૃધ્રાણામ્) પતત્રિ વિશેષાણામ્
 (અન્નમ્) ભોજ્યમ્ (અસ્તુ) ભવતુ (પષામ્) સપત્નાં મધ્યે કથ્ચિત્
 (મામૌચિ) ન મુચ્યેત્ કિંચ (અઘહારઃ અઘં પાપં હરતિ આહરતિ
 પ્રાપયતિ સંપાદયતિ સો અઘહારઃ પાપીયાન્ (ન મોચીત્યનુષઙ્ગઃ)
 વિમુક્તો ન ભવેદિત્યર્થઃ કિં બહુનાં (પનાન્ સર્વાન્ (વયાંસિ)
 ગૃધ્રાદિ પક્ષિણઃ (અનુસંયન્તુ) સમ્યગનુ ગચ્છન્તુ અસ્મદીય શત્રુ સંદોહઃ
 નર્યંદિત્યર્થઃ

સારી પાંખવાળા માંસ ભક્ષી પક્ષીઓ શત્રુઓની પાછળ જાયો.
 આ સેના ગૃધ્રોનું ભક્ષણ બનો. શત્રુઓમાંથી કાપને તે છોડે નહિ.

આ બધાની પાછળ ગીધપક્ષીઓ પડે. અમારા બધા શત્રુઓ
 નાશ પામે.

અમિત્ર સેનાં મધવન્નસ્માં હૃત્રુ યતીમભિ ।

ઉભૌ તામિન્દ્ર વૃત્ર હન્નગ્નિ શ્ચ દહતં પ્રતિ ॥૭૩॥

પ્ર ૯. અ ૩. સૂ ૬, ક્ર ૨ જીવોક્તિઃ

(મધવન્) સમસ્ત ધન સ્વામિન (વૃત્રહન્) અસ્મત્પરિ પથિહન્તઃ
 ત્વં (અગ્નિશ્ચ) (ઉભૌ) યુવામ્ (અસ્માન્) (અભિ અભ્યાગચ્છન્તીં
 (શત્રુપતીમ્) શત્રુત્વમુપગતામ્ શત્રુભાવં ભજમાનાં શત્રુ શત્રુદોભાવ
 પ્રધાનઃ એતેઃ શત્રુપ્રત્યયાન્તાન્ડીમ્ “ હૃણોચણ ” શત્રુ શત્રુદાન્
 ક્યજન્તાત્ શત્રુપ્રત્યયે વા હીપ દૈર્ઘ્યાભિ વશ્ચાન્દસ તત્ર શત્રુમિચ્છન્તીં
 વિજિઘૃક્ષન્તીમિત્યર્થઃ (તામ્) અસ્મન્નાશોદ્યક્તામ્ (અમિત્રસેનામ્) વિપક્ષ
 ધ્વજિનીમ્ (પ્રતિ) પ્રતિ નિવર્તયતમ્ પ્રતિનિવૃતાયા પુરાગમન મયાદાહ
 (દહતમ્) ભસ્મસાત્કુરતામ્

હે સમસ્ત ધનના સ્વામિન્ ! અમારી અડચણને દૂર કરનાર.
 તમે અને અગ્નિ, અમારા ઉપર દુશ્મનાવટ ધારણ કરનાર વિરોધ
 કરવાની ઇચ્છાવાળી અમારા તરફ ધસી આવતી, દુશ્મનની સેનાને
 દૂર હવો અને આળી મૂકો.

इन्द्रस्य बाहू स्थविरौ युवानावनाभृष्यौ सुप्रतीकावसहौ ।

તૌ યુજીત પ્રથમૌ યોગ આગતે યાભ્યાં જિતમ સુરાણાં સહૌ મહત્ ॥૭૪॥

પ્ર ૧. અ ૩. સૂ ૭ ક્ર ૩ જી૦

(इन्द्रस्य) પરમેશ્વરસ્ય ગૃહીત રામાદિ વિગ્રહસ્ય (बाहू) ભુજૌ
(स्थविरौ) દૃઢૌ સ્થૂલૌવા (युवानौ) નૂતનો કદાપિ અર્જોણૌ અનાધૃવ્યૌ)
અનભિભવનીયૌ (सुप्रतिकौ) શોભનાકૃતી કરિકર કલ્પૌ (असहयौ)
કેનચિત્ સોઢુમશકયૌ (प्रथमौ) પ્રતર્મૌ પ્રકૃષ્ટૌ (तौ) બાહૂ (योगे)
સન્નિયુક્ત યોધકે સંગ્રામે આગતે સમુપસ્થિ તે (युंजीत) યુન્તકુ ભવાનિદ્વિતિશેષઃ
તૌ કૌ (याभ्याम्) બાહૂભ્યાં (असुराणाम्) (महत) વિશાલમ્
(सहः) બલમ્ (जितम्) પરાભૂતમ્

રામ આદિ અવતારો લેનાર ઈન્દ્રના એ દૃઢ, નવીન, હાર ન
પામે તેવા સુંદર અસહ્ય, પ્રકૃષ્ટ આહુઓ (હાથો) યુદ્ધનો સમય આવી
પહોંચતાં અમને સહાય આપો; જે હાથવડે આસુરોના મહાન
લશ્કરને હરાવ્યું છે.

अन्धा अमित्रा भवताशीर्षाणोऽहय इव ।

તેપાં વો અગ્નિ નુન્નાનામિન્દ્રો હન્તુ વરંવરમ્ ॥૭૫॥

પ્ર ૧. અ ૩. સૂ ૮. ક્ર ૨ જી૦

(अमित्राः) મો શત્રવઃ યૂયં (अशीर्षाणः) છિન્ન મૂર્ધાનઃ
(अहयः) સર્પાઃ इव અન્ધાઃ દૃષ્ટિશૂન્યઃ અકિંચિત્કરાઃ (भवत) અગ્નિના
(नुन्नानाम्) દગ્ધાનામ્ (वः) યુધ્માકં મધ્યે અવશિષ્ટં વરંવરમ્ યો
યઃ શ્રેયાંસ્તમ્ (इन्द्रः) (हन्तु) હન્યાત્

અરે શુઓ તમે કપાએલા મસ્તકવાળા સાપની માફક આંધળા
બનેા. અગ્નિથી બળતાં તમારામાંથી બાકી જે સારા રહેલા હોય
તેમને ઈન્દ્ર મારી નાંખેા.

विहितं सामवेदेऽस्मिन् रामभाष्यं यथामति ।

વેદાર્થ સૌંઘસોપાનં પ્રિયતાં તેન માધવઃ ॥

